

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО –
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До друку та в світ дозволяю
Проректор

І.П. Гладкий

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для вивчення дисципліни “Екологічне право”
студентами спеціальності 6.070801 “Екологія та охорона
навколишнього середовища”

Всі цитати, цифровий,
фактичний матеріал та
бібліографічні довідки
перевірені, написання одиниць
відповідає стандартам

Затверджено Методичною
радою університету
Протокол № _ від
_____ р.

Укладач:

Шевченко Л.А.

Відповідальний за випуск

Яворська Л.М.

ХАРКІВ 2011

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Навчальний посібник

для вивчення дисципліни “Екологічне право”
студентами спеціальності 6.070801 “Екологія та охорона
навколишнього середовища”

Харків ХНАДУ 2011

УДК

Шевченко Л.А.

Кафедра економічної теорії та права

Конспект лекцій містить рекомендації по вивченню конкретних галузей та інститутів права, окремих юридичних понять та нормативних актів. Викладення матеріалу здійснюється в конспективній формі і в обсязі, передбаченому учбовими програмами з дисциплін “Правознавство” (“Основи права”).

Розрахований в першу чергу на студентів вищих навчальних закладів, але може бути корисним для широкого кола читачів, які цікавляться юриспруденцією, і бажають отримати базові знання для подальшого поглибленого вивчення юридичної науки.

Рецензенти:

Мал. 1, табл. 29, бібл. 35.

ЗМІСТ

Передмова.....	8
Загальна частина	
Тема 1. Екологічне право як галузь права: загальна характеристика	9
1. Поняття та особливості екологічного права	9
2. Предмет та об'єкти екологічного права. Екологічні правовідносини	10
3. Методи, принципи і функції екологічного права	11
4. Джерела екологічного права України	13
5. Система екологічного права України	15
Тема 2. Екологічні права та обов'язки людини і громадянина	16
1. Поняття та особливості екологічних прав людини і громадянина	16
2. Класифікація екологічних прав людини і громадянина	18
3. Гарантії реалізації та захисту екологічних прав людини і громадянина	20
4. Загальна характеристика екологічних обов'язків	22
Тема 3. Право власності на природні ресурси	25
1. Поняття та особливості права власності на природні ресурси	25
2. Форми власності на природні ресурси	27
3. Суб'єкти права власності на природні ресурси	29
4. Підстави виникнення, зміни та припинення права власності на природні ресурси	33
5. Право природокористування	35
Тема 4. Право екологічної безпеки	38
1. Поняття екологічної безпеки	38
2. Основні заходи щодо забезпечення екологічної безпеки	40
Тема 5. Правові засади екологічного управління	53
1. Поняття екологічного управління	53
2. Система органів управління у галузі екології	54
3. Участь громадськості в управлінні природокористуванням та охороною природи	61
4. Функції управління у галузі екології	63

Тема 6. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства 72

1. Поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства 72
2. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення 74
3. Кримінальна, відповідальність за екологічні злочини 78
4. Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення 81
5. Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони довкілля 84

Особлива частина

Тема 7. Правовий режим використання та охорони земель 86

1. Земля як об'єкт правового регулювання 86
2. Особливості правового режиму земель різних категорій 89
3. Правова охорона земель 96
4. Особливості відповідальності за порушення земельного законодавства 97

Тема 8. Правовий режим використання та охорони вод 99

1. Водні ресурси як об'єкт екологічних відносин 99
2. Право водокористування та його види 102
3. Правова охорона вод 109
4. Відповідальність за порушення водного законодавства 114

Тема 9. Правовий режим використання та охорони надр 118

1. Надра як об'єкт охорони та використання 118
2. Право надрокористування та його види 120
3. Правова охорона надр 125
4. Відповідальність за порушення законодавства про надра 127

Тема 10. Правовий режим використання, відтворення та охорони лісів 134

1. Ліси як об'єкт охорони та використання та відтворення 134
2. Право власності на ліси, лісокористування 139
3. Правова охорона і захист лісів 142
4. Відповідальність за порушення лісового законодавства 144

Тема 11. Правовий режим використання та охорони рослинного світу 149

1. Рослинний світ як об'єкт охорони та використання та відтворення 149
2. Правове регулювання використання природних рослинних ресурсів 152
3. Правова охорона і захист рослинного світу 155
4. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ 158

Тема 12. Правовий режим використання та охорони об'єктів тваринного світу 161

1. Тваринний світ як об'єкт охорони, використання та відтворення 161
2. Правове регулювання використання тваринного світу 166
3. Правова охорона і захист тваринного світу 171
4. Відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ 176

Тема 13. Правова охорона атмосферного повітря

- 1..... Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони..... 180
- 2..... Правова охорона атмосферного повітря..... 184
3. Відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря 188

Тема 14. Правовий режим природно-заповідного фонду, рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон та курортів 191

1. Поняття та загальна характеристика природно-заповідного фонду, рекреаційних, курортних і лікувально-оздоровчих зон 191
2. Використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду 201
3. Користування рекреаційними, курортними і лікувально-оздоровчими зонами 204

Тема 15. Міжнародне екологічне право 208

1. Поняття, джерела і принципи міжнародного екологічного

права	208
2. Міжнародні природоохоронні організації	212
3. Основні напрями і пріоритети міжнародного співробітництва України в екологічній сфері	216
4. Право навколишнього середовища ЄС	218
Список використаної літератури.....	223

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Екологічне право України» підготовлено на основі сучасної наукової, навчально-методичної літератури, національного екологічного законодавства, міжнародно-правових та європейських екологічних актів.

Вивчення даної навчальної дисципліни і дослідження науки екологічного права України зумовлено здійсненням екологічної функції Української держави, реалізацією і захистом екологічних прав та обов'язків людини і громадянина, інтересами юридичних осіб, а також необхідністю покращення екологічної ситуації в Україні, раціонального використання природних ресурсів тощо.

З огляду на це запропонований навчальний посібник містить загальну та особливу частини, які включають поняття екологічного права як галузі права, екологічні права та обов'язки людини і громадянина, право власності на природні ресурси, право екологічної безпеки, правові засади екологічного управління, юридичну відповідальність як засіб реалізації екологічного права, правовий режим використання та охорони земель; правовий режим використання та охорони вод, правовий режим використання та охорони надр; правовий режим використання, відтворення та охорони лісів; правовий режим використання та охорони рослинного світу, правовий режим використання та охорони об'єктів тваринного світу, правова охорона атмосферного повітря, правовий режим природно-заповідного фонду, рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон та курортів; міжнародне екологічне право.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1. Поняття та особливості екологічного права

Навколишнє природне середовище є умовою і засобом існування людини, просторовими межами здійснення публічної влади, матеріальною базою людської життєдіяльності. У його рамках реалізуються форми взаємодії суспільства та природи, насамперед, споживання природи, людиною, використання її для задоволення своїх потреб (економічна форма) та охорона навколишнього природного середовища з метою збереження людини як біологічного й соціального організму, його природного середовища (екологічна форма).

Екологічне право можна визначити як комплексну галузь права, яка за допомогою еколого-правових норм регулює відносини у сфері раціонального використання, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища гарантування екологічної безпеки.

Основною метою є регулювання і забезпечення ефективного використання природних ресурсів; забезпечення якості навколишнього середовища; гарантування екологічної безпеки, реалізації і захисту екологічних прав людини і громадянина. Завдання екологічного права полягає у нормативно-правовому закріпленні взаємодії людини і природи, забезпеченні сталого екологічного розвитку, рівноваги в країні та окремих її регіонах в інтересах сучасних і майбутніх поколінь.

Таким чином, самостійність екологічного права пов'язана з виділенням власного предмета регулювання й особливих завдань, які не можуть бути вирішені іншими галузями права (забезпечення права людини на безпечне довкілля, збереження біологічного різноманіття, сталого природокористування тощо).

2. Предмет та об'єкти екологічного права. Екологічні правовідносини

Предметом, екологічного права є екологічні відносини у сфері використання і відтворення природних об'єктів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки. Вони складаються між такими суб'єктами: громадянами, організаціями, юридичними особами, органами державної влади і місцевого самоврядування з метою задоволення екологічним та інших потреб. Серед видів екологічних відносин можна виділити за галузевою ознакою (залежно від об'єктів регулювання) природоресурсні – земельні, гірничі, водні, фауністичні, відносини в галузі охорони атмосферного повітря та рослинного світу, включаючи ліси), природоохоронні та антропоохоронні (залежно від характеру об'єктів, форм і джерел несприятливої екологічної дії), відносини щодо забезпечення екологічної безпеки.

Передумовою виникнення та існування екологічних відносин є постійна взаємодія суспільства і природи в умовах розвитку людства.

Об'єкти екологічного права – сукупність природних і природно-антропогенних цінностей, з приводу яких складаються відповідні відносини. Виділяють диференційні (земля, надра, поверхневі та підземні води, ліси, тваринний та рослинний світ, атмосферне повітря), інтеграційні (навколишнє природне середовище, життя і здоров'я громадян від негативного впливу), комплексні (природні комплекси – об'єкти і території природно-заповідного фонду, природно-соціальні умови і процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони, континентальний шельф та виключна економічна зона, території, що зазнали екологічної катастрофи).

Дискусійним є питання про визначення людини об'єктом еколого-правової охорони. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що здоров'я і життя людей підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки (ст. 5).

Екологічні правовідносини – це суспільні відносини, що врегульовані нормами екологічного права, які виникають, існують і

припиняються на підставах, передбачених законодавством. За характером правових відносин вони можуть бути матеріальні і процесуальні.

Підставою їх виникнення є юридичні факти, тобто події (відбуваються поза волею людини – аварії, катастрофи, стихійне лихо тощо) або дії (результат вольової поведінки людини). До останніх можна віднести отримання дозволів на викиди (скиди) забруднюючих речовин, організацію проведення обов'язкової екологічної експертизи тощо, правопорушення у цій сфері: недотримання умов спеціального природокористування, що визначені у дозволах на його здійснення; ігнорування (невиконання) висновків обов'язкової екологічної експертизи; недотримання умов надання органами державної влади іншим особам інформації про здійснення природоохоронних заходів, стан довкілля. Тобто такі дії можуть виявлятися як правомірні або неправомірні.

Серед підстав припинення екологічних правовідносин виділяють відповідні адміністративні акти, припинення існування чи діяльності юридичної особи, відмова від природокористування, закінчення строку договору, ліцензії, судове рішення тощо.

3. Методи, принципи і функції екологічного права

Методи екологічного права – це сукупність прийомів, засобів і способів, за допомогою яких право через поведінку суб'єктів впливає на суспільні відносини в галузі природокористування, охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки.

Як відомо, метод правового регулювання визначається з урахуванням характеру суспільних відносин. Тому екологічне право використовує характерні для інших галузей права методи, насамперед, *імперативний* – з метою встановлення дозволів і заборон, і нормування, сертифікації, ліцензування та екологічної експертизи, притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення тощо, а також *диспозитивний метод*, що не передбачає жорсткої регламентації поведінки суб'єктів відносин, залишає свободу дій, але в рамках, визначених правовими нормами: кожний може вибрати варіант зменшення викидів (скидів) забруднюючих речовин (запровадити нову технологію, зменшити

кількість джерел, що забруднюють довкілля, перейти на новий вид енергозабезпечення виробництва і т. д.), дотримуючись встановлених для даного підприємства нормативів гранично допустимих викидів.

Для комплексної галузі права характерним є не домінування якогось одного методу правового регулювання, а їх поєднання, пристосування до екологічних відносин. Тому дослідники виділяють притаманний екологічному праву *метод екологізації*, що передбачає врахування законів природи при природокористуванні, упорядкований вплив на навколишнє природне середовище. Він реалізується через імперативний і диспозитивний підходи до регламентації діяльності суб'єктів екологічних правовідносин, застосовується шляхом визначення у законодавстві об'єктів природного середовища, які слід захищати від впливу антропогенної діяльності чи використання яких потребує спеціального правового регулювання; органів, які здійснюють регулювання використання природних ресурсів; екологічних прав і обов'язків; екологічних вимог щодо всіх видів виробничої та іншої господарської, рекреаційної діяльності, які впливають на стан довкілля; юридичної відповідальності за порушення еколого-правових вимог і правил.

Принципи екологічного права – основоположні, вихідні, системоутворюючі ідеї та засади, що спрямовані на досягнення цілей екологічної політики держави і реалізуються в екологічних відносинах. Вони, як правило, закріплені в регулятивних і охоронних еколого-правових нормах, базуються на загально-правових принципах.

Загально-правовими принципами є: гласність і демократизм ухвалення екологічно значущих рішень; невідворотність відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства; поєднання заходів стимулювання та юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу; міжнародне співробітництво в екологічній сфері та інші.

Міжгалузевими принципами екологічного права можна визначити: гарантування безпечного навколишнього природного середовища для життя і здоров'я людей; пріоритетність вимог екологічної безпеки; превентивність екологічних заходів;

узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів; поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук; прогнозування якості стану навколишнього природного середовища; обов'язковість екологічної експертизи, дотримання екологічних стандартів і нормативів; відшкодування завданих збитків в результаті забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

До спеціальних (галузевих) принципів екологічного права відносять:

- збереження різноманітності та цілісності природних об'єктів;
- різноманітність форм власності на природні ресурси;
- обов'язковість дотримання вимог лімітів використання природних ресурсів;
- безоплатність загального і сплата за спеціальне використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- комплексність та ефективність використання природних ресурсів;
- множинність правових форм використання природних ресурсів.

Функції екологічного права – основні напрями впливу екологічного права на волю і поведінку суб'єктів екологічних правовідносин, забезпечення правопорядку в сфері використання і природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки.

На нашу думку, тут доцільно виділити регулятивну, охоронну, виховну, превентивну, інформаційну функції.

4. Джерела екологічного права України

Джерелами екологічного права можна визначити зовнішню форму вираження існуючих правил поведінки у сфері екологічних відносин. Це насамперед нормативно-правові акти, якими регулюються відносини у сфері взаємодії навколишнього природного середовища і суспільства, відповідні міжнародні договори, правова доктрина та інші. Вони становлять розгалужену

систему, завданням якої є еколого-правове регулювання.

Доцільно виділити наступні групи джерел екологічного права, зокрема, **за юридичною силою:**

- *Конституція України*, що має найвищу юридичну силу є основним джерелом системи права України, в тому числі галузі екологічного права;

- *закони* («Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» тощо);

- *підзаконні акти* (укази Президента, і постанови Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств і відомств, рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування). Її прикладом є затверджені наказами Мінприроди України Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, Положення про порядок надання екологічної інформації 2003 р.

Серед них можна виокремити *загальні* (Конституція, Закон «Про основи національної безпеки України») та *спеціальні за характером правового регулювання* (Закон «Про охорону навколишнього природного середовища»); *за предметом правового регулювання – комплексні* (Закон «Про охорону навколишнього природного середовища») і *природоресурсні* (Земельний, Водний та Лісовий кодекси, Закон «Про тваринний світ») або *ті, що регулюють окремі питання екологічної діяльності* (Закон «Про екологічну експертизу»).

Особливу групу серед джерел екологічного права відповідно до ст. 9 Конституції України і Закону «Про міжнародні договори України» 2004 р. становлять *міжнародні договори України*, укладені у письмовій формі з іншими державами або іншим суб'єктом міжнародного права договори відповідно до норм і принципів міжнародного права, незалежно від того, містяться в одному чи декількох пов'язаних документах, і незалежно від їх найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Зокрема, це Конвенція про транскордонне забруднення повітря на далекій відстані 1979 р.; Конвенція ООН з морського права 1982 р.; Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р., Рамкова

конвенція про зміну клімату 1992 р., Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища 1998 р., Конвенція про захист фауни та флори в Європі 1979 р. та інші.

Судова практика, не будучи джерелом екологічного права України, водночас відіграє позитивну роль у правильному його застосуванні й зміцненні законності у сфері екологічних відносин. Особливе значення тут має передбачене Законом України «Про судоустрій та статус суддів» право Пленуму Верховного Суду України надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства при розгляді відповідних справ на основі узагальнення судової практики тощо.

Важлива роль відводиться також практиці Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції і законів України, визнання неконституційними підзаконних актів у цій сфері.

5. Система екологічного права України

Система екологічного права – це упорядкована сукупність її елементів, яка обумовлена змістом екологічних відносин. Дане поняття розглядається у трьох аспектах: *галузь права, правова наука, навчальна дисципліна*.

Як галузь права екологічне право має, як зазначалось, власний предмет правового регулювання і певну систему. Остання включає Загальну і Особливу частини та складається з підгалузей права; інститутів, у т. ч., комплексних, а також норм, які і повинні узгоджуватись між собою.

У загальній частині екологічного права містяться норми права, які регламентують усі види екологічних відносин: загальна характеристика екологічних відносин, екологічного права (джерела права), норми права про власність на природні об'єкти, організаційно-правові питання використання, загальні питання охорони навколишнього природного середовища. В особливій частині екологічного права зосереджено ті правові норми, що регулюють окремі види екологічних відносин з урахуванням їх специфіки: право землекористування, водокористування,

користування надрами, лісами та іншою рослинністю, тваринним світом, природно-заповідним фондом, атмосферним повітрям та його охороною тощо.

Норми екологічного права – це правила поведінки, які регулюють відносини з приводу використання та охорони навколишнього природного середовища. Як первинний елемент системи екологічного права їх поділяють на:

- галузеві (охорона та використання лісів, води, землі тощо);
- комплексні (охорона і використання природно-територіальних комплексів), у т. ч. норми інших галузей або екологізовані (норми адміністративного, кримінального, господарського права тощо).

За змістом юридичного притису норми екологічного права поділяють на:

- норми-принципи – закріплюють основні засади охорони навколишнього природного середовища;
- норми-пріоритети – встановлюють пріоритети в охороні навколишнього середовища (галузеві, міжгалузеві, загальні);
- норми-правила: попереджувальні, забороняючі, караючі, дозволяючі, зобов'язуючі, заохочувальні тощо.

За характером дії виділяють матеріальні й процесуальні екологічні норми.

До найбільш розвинутих інститутів екологічного права належать інститути природокористування, охорони природних територій та об'єктів екомережі тощо.

Можливо, доцільно в системі екологічного права виділяти такі підгалузі як право екологічної безпеки, еколога-процесуальне право, лісове право, фауністичне право і т. д.

Як навчальна дисципліна екологічне право має таку ж структуру, зміст, що й галузь права, але додатково включає питання пов'язані з вивченням історії розвитку галузі права, поняття галузі права, предмета, методу правового регулювання тощо

ТЕМА 2. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Поняття та особливості екологічних прав людини і громадянина

Як свідчить історичний розвиток, ідея екологічних прав отримала відповідне закріплення у міжнародно-правових документах, а згодом у національних нормативно-правових актах (законі «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р., ст. 50 Конституції України).

Екологічні права людини і громадянина – сукупність юридичних можливостей, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі приналежності екологічних об'єктів, їх використання та охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки.

На відміну від них, *екологічні інтереси* – це природні і соціально зумовлені потреби осіб у цій сфері, які впливають зі змісту норм екологічного законодавства, не персоніфіковані й тому і залежать усім особам (суспільству).

Тобто екологічні права є видом *суб'єктивних прав* – відповідних повноважень людини і громадянина, загалом міри можливої поведінки щодо приналежності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки. При цьому їх можна розглядати і в іншому аспекті – як *об'єктивне право*, тобто сукупність правових норм, що утворюють комплексний міжгалузевий інститут екологічного права. Законодавство надає юридичну можливість користуватися навколишнім природним середовищем як природною сферою, придатною для життя і відповідною вимогам екологічної безпеки; домагатися від держави, її органів і посадових осіб виконання ними обов'язків з використання, відтворення й охорони навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки; звертатися за захистом свого порушеного суб'єктивного права.

Екологічні права належать до конституційних прав людини (ст. 50 Конституції 1996 р.), тобто відіграють головну роль у системі прав людини. Деякі з них відносять до природних невід'ємних прав, як вища соціальна цінність існують невід'ємно ВІД особи, життєдіяльності громадянина. Вони перебувають під захистом держави і загалом відповідають міжнародним стандартам

у сфері прав людини.

Для екологічних прав людини і громадянина характерні ряд *особливостей*:

1) реалізація екологічних прав пов'язана із задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів (вони персоніфіковані);

2) пріоритет екологічних прав у системі прав людини і громадянина зумовлений змістом основних, природних прав на екологічну безпеку, безпечне для життя і здоров'я довкілля;

3) екологічні права здійснюються в основному під контролем держави, їх забезпечення є головним завданням екологічної політики держави;

4) при встановленні екологічних прав враховуються закони природи, згідно з якими розвиваються екологічні об'єкти;

5) зміст екологічних прав обумовлено принципами екологічного права як самостійної галузі права;

6) форми реалізації екологічних прав громадян передбачаються і забезпечуються системою соціально-правових гарантій;

7) захист порушених екологічних прав здійснюється в судовому та іншому порядку.

2. Класифікація екологічних прав людини і громадянина

На думку більшості дослідників, екологічні права можна класифікувати на основі різних критеріїв (підстав):

За юридичною сутністю і джерелами закріплення їх можна поділити на:

конституційні (фундаментальні) – права, визначені у ст. 50 Конституції України (право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення), які є нормами прямої дії;

встановлені спеціальними законами, норми яких спрямовані на регулювання екологічних відносин чи пов'язаних відносин:

права кожного на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій з цих питань; участь у розробці та здійсненні природоохоронних заходів, проведенні громадської екологічної експертизи; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; здобуття екологічної освіти (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), передбачені у законах «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» та ін.;

передбачені підзаконними нормативними актами та договорами, зокрема Орхуською конвенцією «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища» та іншими.

Залежно від захисту екологічних інтересів та їх змісту і піділяють *екологічні майнові* – права на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян через негативний вплив і навколишнє середовище; на природокористування; власність па природні ресурси, зміст якого є дещо обмеженим, на відміну під інших майнових прав, а також *особисті немайнові права*, які можна визначити як абсолютні, що забезпечують природне існування особи і виникають з приводу особистих благ

За формою реалізації екологічні права класифікують на *індивідуальні* – реалізуються громадянами самостійно і *колективні* – здійснення екологічних прав через організації, групи й інші громадські природоохоронні об'єднання.

Існують також інші класифікації екологічних прав: галузеві та міжгалузеві екологічні права (залежно від суб'єктів реалізації); еколого-політичні, економічні, соціальні, культурні права (за видами регульованих відносин) тощо.

Загалом екологічні права людини і громадянина можна охарактеризувати як комплексний міжгалузевий інститут загальної

частини екологічного права.

3. Гарантії реалізації та захисту екологічних прав людини і громадянина

Гарантії екологічних прав – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на фактичну реалізацію екологічних прав людини, усунення причин і перешкод їх обмеження, ненадійного здійснення і захист від порушень.

При цьому *загальними* гарантіями є соціально-економічні, політичні, ідеологічні умови життя суспільства, а *спеціальними* – юридичні (конституційні, законодавчі, міжнародно-правові, інституційні, судові). Обидві групи гарантій екологічних прав взаємопов'язані.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 10) встановлює такі гарантії екологічних прав людини і громадянина:

- проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;
  - обов'язки міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації господарських об'єктів;
  - участь громадян і їх об'єднань в охороні навколишнього природного середовища;
  - здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
  - компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
  - невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.
- Держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав,

наданих їм законодавством.

Гарантії реалізації екологічних прав людини і громадянина поділяють на:

організаційно-розпорядчі, контрольні-виконавчі, що передбачають діяльність органів держави щодо виявлення екологічно небезпечних об'єктів, джерел, зон, територій; проведення їх інвентаризації, класифікації, реєстрації, паспортизації, ліцензування екологічно небезпечної діяльності; запровадження нормування викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на нього; проведення екологічної експертизи об'єктів, небезпечних для стану навколишнього природного середовища, здоров'я і життя людей;

- *превентивно-обмежувальні,* адже діяльність, що перешкоджає здійсненню екологічних прав людини і громадянина, підлягає обмеженню, зупиненню (тимчасово) та припиненню в установленому законодавством порядку;

- *процесуально-правові* – визначені у законодавстві можливості й процедури реалізації окремих прав (порядок одержання екологічної інформації, порядок проведення громадської екологічної експертизи, громадського екологічного контролю тощо), так і звернення за захистом порушених екологічних прав до органів управління і контролю в галузі екології, до органів адміністративної юрисдикції, прокуратури та до судових органів;

- *охоронно-забезпечувальні (захисні)* – закріпленні в законодавстві види юридичної відповідальності у сфері порушення екологічних прав.

Захист екологічних прав людини і громадянина розглядають як сукупність юридичних заходів, спрямованих на припинення порушення таких прав, усунення перепон у їх реалізації, відновлення порушених прав.

Способи захисту – це дії державних органів в межах їх компетенції, які безпосередньо спрямовані на захист екологічних прав (визнання права на екологічну інформацію судом, розгляд земельних спорів місцевою радою, опротестування прокуратурою акту органу державної влади, що порушує екологічні права).

Форми захисту – це варіанти звернення громадян за захистом

свого порушеного права, зумовлені відмінностями в діяльності державних та інших органів щодо захисту прав у цілому. Формами захисту екологічних прав є нормотворча, управлінська, самоврядна, правоохоронна, природоохоронна, судова.

Чинне законодавство також передбачає право звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних (у тому числі екологічних) прав і свобод людини і громадянина. Якщо використані всі національні засоби правового захисту, кожен має право звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних органів міжнародних судових установ, органів міжнародних організацій, членом яких є Україна (ст. 55 Конституції України). Йдеться, насамперед, про Європейський суд з прав людини тощо.

4. Загальна характеристика екологічних обов'язків

Згаданим екологічним правам повинні відповідати *екологічні обов'язки* як встановлена міра належної, суспільно необхідної поведінки, що виражає особисті, суспільні екологічні інтереси, спирається на можливість державного примусу.

Екологічний обов'язок є одним зі способів забезпечення екологічних прав, умовою їх ефективності. Якщо суб'єктивне екологічне право – це сфера влади і волі індивіда, то екологічний обов'язок – сфера необхідності і підпорядкування. Поєднання екологічних прав і обов'язків людини та громадянина забезпечує баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин, сприяє досягненню взаємодії природи і суспільства.

Структура екологічного обов'язку включає ряд елементів: необхідність здійснення певних дій чи утримання від них; необхідність для правозобов'язаної особи відреагувати на зверненні до неї законні вимоги управомоченого; необхідність нести відповідальність за невиконання вимог, передбачених екологічним законодавством; необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися благом, щодо якого він має право (сервітут, емфітевзис, суперфіцій).

Тобто *зміст екологічного обов'язку розглядають у двох*

аспектах:

1) необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства;

2) у необхідності утримуватися від дій, заборонених чинним екологічним законодавством (пасивний характер).

Екологічні обов'язки можна класифікувати за різними критеріями. Зокрема, *залежно від суб'єктного складу виділяють:*

- *загальні*, притаманні всім громадянам як суб'єктам екологічного права, незалежно від їх правового статусу і передбачені Законом «Про охорону навколишнього природного середовища»: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства; дотримуватись вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів та лімітів природовикористання; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне природокористування; сплачувати штрафи за екологічні порушення;

- *спеціальні*, закріплені в екологічному законодавстві України і впливають з умов права власності на природні ресурси, права природокористування та реалізації громадянами екологічно небезпечної діяльності, підтверджують реалізацію особою її спеціального статусу (закріплюють спеціальні нормативно-правові акти природоресурсного і природоохоронного характеру, у сфері екологічної безпеки).

Особливу групу становлять *обов'язки, характерні при введенні режиму надзвичайного стану, оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.*

Екологічні обов'язки можна поділити на *майнові* (компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на довкілля; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати витрати на проведення екологічної експертизи, аудиторського аналізу щодо об'єктів і видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку; впроваджувати нові технології, які запобігають шкідливому впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей тощо) і *немайнові* (берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства; здійснювати свою діяльність відповідно до вимог екологічної

безпеки; не порушувати права інших суб'єктів; провадити екологічну експертизу екологічно небезпечних об'єктів та видів діяльності тощо).

За юридичною силою, ступенем правової урегульованості виокремлюють:

1) *конституційні* – закріплені в ст. ст. 66-68 Конституції України: не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки, сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом; неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей;

2) *встановлені в спеціальних законах*, норми яких спрямовані на регулювання екологічних відносин чи пов'язаних з ними відносин – берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище (ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо);

3) *передбачені підзаконними нормативними актами та договорами* зокрема, у п. 27 постанови Кабінету Міністрів України № 1540 «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» 2003 р. визначено додаткові обов'язки надрокористувачів: дотримуватися вимог, передбачених дозволом надавати в установленому порядку спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр інформацію щодо користування надрами; забезпечувати збереження геологічних територій та об'єктів; дотримуватись інших умов, визначених угодою на користування надрами.

ТЕМА 3. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

1. Поняття та особливості права власності на природні ресурси

Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами. Конституція України закріплює принцип набуття і реалізації права власності на природні ресурси громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону.

Визначення поняття права власності на природні ресурси відсутні в чинному законодавстві. У правовій літературі з питань власності підкреслюється, що *поняття власності на природні ресурси використовується в економічному та юридичному розумінні*.

Власність в економічному розумінні – це економічне панування суб'єкта над об'єктом, що належить йому, використання суб'єктом об'єктів у власних інтересах для досягнення корисливої мети. Головною ознакою власності на природні ресурси в економічному аспекті є присвоєння конкретної земельної ділянки з усіма розташованими на ній та під нею природними ресурсами.

Але природні ресурси як об'єкти власності мають не лише економічне, але і екологічне, оздоровче, рекреаційне, естетичне, культурне, історичне та інше значення. Як *юридична категорія власності* на природні ресурси є результатом закріплення правовими нормами економічних суспільних відносин щодо присвоєння земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів, тобто відносин володіння, користування та розпорядження цими ресурсами особами, які юридично визнані власниками відповідних багатств природи.

Отже, *право власності на природні ресурси* – це сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням природними об'єктами.

Право власності на природні ресурси можна розглядати її *об'єктивному* і *суб'єктивному* значенні. В *об'єктивному значенні*

право власності на природні ресурси визначається як система правових норм, що регулюють відносини у сфері використання, охорони та відтворення природних ресурсів. Правовими нормами, які складають зміст права власності на природні ресурси в об'єктивному розумінні, визначаються коло суб'єктів, що можуть набувати природні ресурси у власність, об'єкти права власності на природні ресурси, порядок набуття, зміни, припинення та захисту права власності на землю, ліси, води, тваринний світ тощо, а також права та обов'язки власників земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів.

Суб'єктивне право власності на природні ресурси – це забезпечена законом міра можливої поведінки власника щодо володіння користування та розпорядження об'єктами власності вільно, на свій розсуд.

Правовідносини власності на природні ресурси в Україні вважаються абсолютними. Це означає, що в рамках таких правовідносин суб'єкту права власності на об'єкт природи кореспондує необмежене коло осіб, зобов'язаних утримуватись від вчинення дій, що порушують права власника чи перешкоджають йому у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження зазначеним природним ресурсом.

Однак, *необхідність обмеження права власності на природні ресурси* впливає безпосередньо із положень, закріплених у *Конституції України*, так, ст. 41 передбачає, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості природних об'єктів.

Законодавством також встановлені межі здійснення права власності на природні ресурси – власники природних об'єктів зобов'язані раціонально використовувати та охороняти навколишнє природне середовище, надавати вільний доступ громадськості до природних благ.

Законодавство України визначає більшість розташованих на території України природних ресурсів об'єктами права власності. Тобто природні ресурси, які перебувають у природному стані, є об'єктами права власності українського народу і не підлягають приватизації.

Особливості права власності на природні ресурси:

- не всі природні ресурси за своїми властивостями можуть перебувати у власності;
- взаємопов'язані, складають національне багатство України та не мають вартості.

За юридичним змістом право власності на природні ресурси розкривається через зміст його структурних елементів: права володіння, користування та розпорядження.

Право володіння природними ресурсами – це юридично забезпечена можливість власника володіти об'єктом (природними ресурсами).

Право користування природними ресурсами – це заснована на законі можливість експлуатації, вилучення корисних можливостей для задоволення потреб власника чи інших осіб.

Право розпорядження природними ресурсами – це закріплена нормами права за власником можливість визначити юридичний статус, економічне призначення або стан природних об'єктів, повного господарського відання, відчуження або передачі її в тимчасове володіння іншим особам..

2. Форми власності на природні ресурси

Згідно з Конституцією України (ст. 13) земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є *об'єктами права власності Українського народу*. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У ст. 14 зазначено, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою, А в ст. 142 встановлено, що земля, може знаходитись і у власності територіальних громад сіл, селищ, міст і районів у містах. Таким чином, в *Україні конституційно встановлені дві форми земельної власності:*

- публічна власність, яка охоплює державну і комунальну власність;
- та приватна власність, яка охоплює власність фізичних

осіб і власність недержавних юридичних осіб.

Але у Конституції України не вказуються форми права власності на природні ресурси. Тому, аналізуючи чинне законодавство України можна дійти висновку щодо розгляду ними питань власності, а саме:

- стаття 7 Лісового кодексу України закріплює положення про те, що ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України;

- стаття 4 Кодексу України про надра визначає, що надра є виключною власністю народу України та надаються тільки у користування. Народ здійснює право власності на надра через ВРУ, ВР АРК, місцеві ради. Окремі повноваження можуть надаватись відповідним органам державної виконавчої влади. Аналогічні положення закріплені і у Водному кодексі України (ст. 6);

- у законі «Про рослинний світ» питання власності взагалі не розглядаються;

- у законі «Про тваринний світ», у ст. 5 вказується, що право власності на об'єкти тваринного світу набувається та реалізується відповідно до Конституції України, цього Закону та інших законів України. Об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника об'єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати у державній комунальній та приватній власності; у ст. 78 Земельного кодексу України зазначено, що земля в Україні може перебувати у трьох формах власності: приватній, комунальній та державній. Отже, можна зробити висновок, що в Україні природні ресурси можуть перебувати у власності Українського народу, приватній, комунальній та державній власності.

3. Суб'єкти права власності на природні ресурси

Суб'єктами права власності на природні ресурси є:

- Український народ (ст. 13 Конституції України, статті 318, 324 Цивільного кодексу України);
- фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства);
- юридичні особи;
- територіальні громади;
- держава.

Стаття 13 Конституції України передбачає, що природні ресурси є об'єктом права власності Українського народу. Аналогічні положення закріплено і в ЦКУ (ст. 324). *Право власності Українського народу* визначає, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Визначено право громадянина користуватися природними об'єктами. Механізм здійснення такого права власності визначений через органи державної влади та місцевого самоврядування та безпосередньо через всеукраїнський та місцеві референдуми.

Згідно зі ст. 80 Земельного кодексу України суб'єктами права власності на землю поряд з фізичним можуть бути і юридичні особи. Стаття 82 присвячена питанням права власності на землю юридичних осіб. В ній говориться, що *юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:*

- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;
- прийняття спадщини;
- виникнення інших підстав, передбачених законом.

Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на

земельні ділянки несільськогосподарського призначення.

Земельний кодекс України (ст. 90) надає власникам земельних ділянок право:

- продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- самостійно господарювати на землі;
- власності на посіви та насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;
- використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, інші корисні властивості землі;
- на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- споруджувати жилі будинки, виробничі й інші будівлі та споруди.

Аналогічним чином визначені повноваження й інших суб'єктів і права власності на природні ресурси.

До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить:

- підготовка та внесення на розгляд ради пропозицій щодо встановлення ставки земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, вилучення (викупу), а також надання під забудову та для інших потреб земель, що перебувають у власності територіальних громад;
- визначення в установленому порядку розмірів відшкодувань підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності за забруднення довкілля й інші екологічні збитки;
- встановлення платежів за користування комунальними та санітарними мережами відповідних населених пунктів;
- підготовка і подання на затвердження ради проектів місцевих програм охорони довкілля, участь у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля;
- підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення й інших територій, що

підлягають особливій охороні;

- внесення пропозицій до відповідних державних органів про оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом;

- погодження питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення;

- вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом, тощо (ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р.). Відповідні повноваження мають й інші органи місцевого самоврядування.

Що стосується *права державної власності на землю*, то згідно зі ст. 84 Земельного кодексу України воно набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій відповідно до закону.

Вищим органом державної виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України. Згідно зі ст. 17 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» Кабінет Міністрів України:

- здійснює реалізацію екологічної політики;
- забезпечує розробку державних цільових, міждержавних і регіональних екологічних програм;

- координує діяльність міністерств, відомств, інших установ і та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища;

- встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів;

- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;

- встановлює порядок визначення збору та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення

навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього;

- приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

- організує екологічне виховання та екологічну освіту громадян;

- приймає рішення про зупинення (тимчасово) діяльності підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Кабінет Міністрів України може здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

Згідно зі статтями 122 та 149 Земельного кодексу районні державні адміністрації на їх території розпоряджаються шляхом падання в постійне користування юридичним особам земельні ділянки державної власності та вилучення у них цих земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні, державної власності у межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів Крім цього, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації мають право розпоряджатися землями державної власності шляхом передачі їх в оренду (ст. 124), у власність громадян (ст. 118) та продажу юридичним особам (ст. 128).

Обласні державні адміністрації надають земельні ділянки на їх території із земель державної власності в постійне користування та в оренду в межах міст обласного значення та за межами – населених пунктів для всіх потреб, крім випадків надання земель у постійне користування на підставі рішення районної державної адміністрації та Кабінету Міністрів України. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим надає земельні ділянки із земель державної власності в постійне користування та в оренду в межах міст республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та за їх межами для всіх потреб, крім випадків надання земель у постійне користування на підставі рішення районної державної адміністрації та Кабінету Міністрів України.

Таким чином, із зазначених законодавчих актів випливає, що держава здійснює свої функції не через один, а через низку державних органів, які належать до законодавчої та виконавчої гілок влади, а також до органів місцевого самоврядування.

4. Підстави виникнення, зміни та припинення права власності на природні ресурси

Згідно із ст. 328 ЦКУ право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів.

За загальними правилами право власності набувається на підставі придбання відповідних об'єктів за договором купівлі-продажу дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами. Підставою виникнення права власності на природний об'єкт може бути й рішення органу влади про передачу відповідного об'єкта у власність.

Земельним кодексом України встановлено, що громадяни набувають право власності на землю: за цивільно-правовими угодами; на підставі безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності; приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) (частина 1 статті 81).

Держава є особливим суб'єктом правовідносин, адже суб'єкт, права державної власності на природні ресурси виступає в особі представницького органу державної влади який бере участь у відносинах державної власності у вигляді органу, що керує цими природними об'єктами від імені народу з метою забезпечення не лише державних, а й загальнонародних інтересів, охорони природних ресурсів як загальнонаціонального багатства.

Держава своєю владою від імені народу України визначає правовий режим усіх природних ресурсів, створює органи управління цими об'єктами природи, визначає їх компетенцію.

Територіальні громади також набувають землі у комунальну власність за таких підстав:

- передача територіальним громадам земель державної власності;

- примусове відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- прийняття спадщини; за цивільними угодами та виникнення інших підстав, передбачених законом (частина 4 статті 83 Земельного кодексу України).

Підстави і порядок припинення права власності на природні ресурси

Загальні підстави припинення права власності визначені у ст. 346 ЦКУ. Згідно із положеннями даної статті *право власності припиняється у разі*: відчуження власником свого майна; відмови власника від права власності; припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; знищення майна; викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиції (ст. 353 ЦКУ); конфіскації (ст. 354 ЦКУ); припинення юридичної особи чи смерті власника.

Найбільш повно перелік підстав припинення права власності урегульований у земельному законодавстві. Згідно із Земельним кодексом України (ст. 140, 143) підставами припинення права власності на земельну ділянку є: добровільна відмова власника від права на земельну ділянку; смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця; відчуження земельної ділянки за рішенням власника; звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора; відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; конфіскацію за рішенням суду; використання земельної ділянки не за цільовим призначенням; не усунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними та хімічними речовинами, відходами, стічними водами тощо) у терміни, встановлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів тощо.

Підстави припинення права приватної власності зазначені також і в інших нормативно-правових актах так, у статті 8 Закону України «Про тваринний світ» право приватної власності на об'єкти тваринного світу може припинятися також у разі: жорстокого поводження з дикими тваринами; встановлення законодавчими актами заборони щодо перебування у приватній власності окремих

об'єктів тваринного світу. У цих випадках право приватної власності на об'єкти тваринного світу може бути припинено в судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора.

До підстав припинення права власності на природні ресурси відносяться: ліквідація підприємства, організації або установи; смерть особи або ліквідація (знищення) природного об'єкта; втрата громадянства України.

Припинення права власності на природні ресурси здійснюється шляхом його вилучення або викупу. Припинення права власності на природні об'єкти шляхом вилучення відбувається в судовому порядку за позовами місцевих рад чи органів контролю у галузі охорони, використання відтворення тваринного світу або прокурора.

5. Право природокористування

Право природокористування – система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо пристосування, переробки природних об'єктів, ефективного використання, відновлення й охорони природних ресурсів, забезпечення здорового способу життя, духовних і естетичних потреб, відпочинку, матеріальних, економічних і соціальних інтересів. У праві природокористування об'єднано норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів та їх комплексне використання.

До змісту природокористування входять різноманітні його форми-екологічна (провідна), економічна, культурно-оздоровча тощо. *Система норм використання природних об'єктів і їх комплексів називається правом природокористування.* Ці норми містяться в нормативно-правових актах різного рівня (Конституції України, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», земельному, водному, лісовому кодексах, кодексі про надра, законах про охорону атмосферного повітря, про тваринний світ, про рослинний світ, про природно-заповідний фонд, а також в Указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, актах спеціально уповноважених центральних органів

виконавчої влади), які у своїй сукупності утворюють інститут права природокористування.

Суб'єктами права природокористування є: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й інші, організації, громадяни України, іноземні юридичні та фізичні особи та особи без громадянства.

Об'єктами права природокористування є: земля, вода, надра, її атмосферне повітря, та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території держави, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 38) виділено *види природокористування: загальне та спеціальне.*

Загальне використання природних ресурсів здійснюється громадянами для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно (купання у водоймах, плавання на човнах, аматорське та спортивне рибальство у водоймах загального користування, водопій тварин, збирання в лісах грибів тощо), без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України (такі обмеження, як правило, регулюються природоресурсним (водним, лісовим, та ін.) законодавством і стосуються умов загального природокористування, їх строків, територіальних меж.

В порядку *спеціального використання природних ресурсів* громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Підставою виникнення права спеціального природокористування є спеціальний дозвіл. *Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів* – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів. Порядок надання дозволів визначається Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне

використання природних ресурсів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459.

Відповідний поділ природокористування на загальне і спеціальне міститься у більшості природоресурсних нормативно-правових актах України.

ТЕМА 4 ПРАВО ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1. Поняття екологічної безпеки

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України).

Відповідно до Закону «Про основи національної безпеки України» – **національна безпека** – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої і забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Об'єктами національної екологічної безпеки є:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної екологічної безпеки є:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- суди загальної юрисдикції;

- прокуратура України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування.

Згідно Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», **екологічна безпека** є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду (стаття 50).

На відміну від природних об'єктів які охороняються від негативного впливу на них, екологічна безпека передбачає насамперед, захист від об'єктів екологічної безпеки.

Види екологічної безпеки:

1. За територіальним, поділом:

- загальносвітова екологічна безпека;
- внутрішньодержавна екологічна безпека;
- регіональна екологічна безпека;
- місцева екологічна безпека;
- екологічна безпека окремих об'єктів.

2. За видами екологічно небезпечної діяльності фізичних та юридичних осіб: технічна; хімічна; токсична; біологічна; радіаційна; транспортних засобів тощо.

3. За місцем, шкідливих впливів на людину та навколишнє природне середовище:

- **внутрішня екологічна безпека** – запобігання, обмеження або компенсація негативного впливу на працівників підприємств, установ, організацій, робота яких, пов'язана з джерелом підвищеної небезпеки.

- **зовнішня екологічна безпека** – запобігання, обмеження або компенсація негативного впливу на громадян, що проживають на територіях, на яких розташовуються об'єкти підвищеної небезпеки. Види, обсяги, джерела порядку надання компенсації, а також визначення територій, на які поширюються такі заходи встановлюються Кабінетом Міністрів України за погодженням з місцевими органами державної влади і самоуправління на основі науково-економічного обґрунтування.

2. Основні заходи щодо забезпечення екологічної безпеки

Ідеологічна безпека сьогодні знаходиться під контролем держави і регулюється нормативно – правовими актами, серед яких : Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» Закон України «Про пестициди і агрохімікати» Закон України «Про відходи», Закон України «Про захист рослин», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки», Концепція екологічної безпеки України, Указ Президента України «Про державну стратегію України по охороні навколишнього середовища забезпечення стійкого розвитку», Санітарні правила по зберіганню, транспортуванню і застосуванню мінеральних добрив зберіганню в сільському господарстві № 1049-73, Інструкція по екологічному обґрунтуванню господарської і іншої діяльності тощо.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплюються **екологічні вимоги щодо окремих видів діяльності**: інвестиційної, господарської та діяльності у процесі розміщення і розвитку населених пунктів (містобудівної) (ст.ст. 51, 59); вимоги екологічної безпеки: щодо транспортних засобів (ст. 56); щодо проведення наукових досліджень (провадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем (ст. 57); щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності.) вимоги щодо охорони

довкілля від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу (ст. 53); від акустичного електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 54); від забруднення виробничими, побутовими, іншими відходами (ст. 55); у процесі застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52).

1. Екологічна вимоги та безпека при розміщенні і розвитку населених пунктів.

Так, при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

В даному випадку підприємства, установи й організації виступають як суб'єкт господарської діяльності – власники або користувачі об'єктів підвищеної небезпеки.

Так, згідно Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року:

- **суб'єкт господарської діяльності** – юридична або фізична особа, у власності або у користуванні якої є хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки;

- **об'єкт підвищеної небезпеки** – об'єкт, на якому

використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

2. Екологічно безпечне використання засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

При створенні нових хімічних препаратів і речовин, повинні розроблятися допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

Перелік пестицидів та агрохімікатів, дозволених для використання в Україні, регламенти їх застосування, а також щорічні доповнення до нього визначаються в установленому законодавством порядку.

Шкідливий вплив нафти і нафтопродуктів токсичних хімічних речовин, мінеральних добрив виникає при їх проникненні у водні джерела, накопиченні у вище допустимих нормах у рослинах, фітотоксичній дії і порушенні природного кругообігу елементів. Причиною такого негативного впливу може бути: недотримання технічних умов транспортування і зберігання, і порушення технології використання, низький рівень очищення від шкідливих домішок, недостатнє вивчення закономірностей впливу на біосферу.

Слід зауважити, що на відміну від атмосфери і гідросфери, де відбувається значне самоочищення, ґрунти такої здатності практично не мають. Основна маса токсичних хімічних речовин, хоча і викидається в атмосферу, але досить швидко поступає і на

поверхню ґрунтів. Значна їх кількість включається у ґрунтоутворювальні процеси, деяка частка поглинається сільськогосподарськими культурами і відділяється з врожаєм. Забруднення ґрунтів токсичними хімічними речовинами негативно впливає на мікроорганізми, у ґрунті порушуються процеси азотфіксації, нітрифікації, мінералізації рослинних залишків.

Підвищення ймовірності даної небезпеки пов'язано із тим, що в деяких областях України (Донецькій, Луганській, Запорізькій Дніпропетровській) та поблизу великих міст (Київ, Харків, Одеса, Львів і ін.) спостерігається високе техногенне забруднення ґрунтів в результаті газопилових викидів і стоків промисловими: підприємств, комунальних господарств, транспорту, полігонів, промислових і побутових відходів і інших джерел.

Характерні риси екологічної безпеки довкілля при використанні, транспортуванні і зберіганні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин:

- допустимий рівень ризику при використанні;
- необхідність прийняття та дотримання спеціальних правил та нормативів оцінки ризику;
- дотриманням принципу перестороги, обумовленого відсутністю науково обґрунтованих даних щодо ступеня можливої небезпеки для людини та принципу попередженні заподіяння шкоди довкіллю.

Законодавство також установлює певні вимоги щодо перевезення небезпечних речовин. Так, Закон України «Про перевезення небезпечних речовин» (від 06.04.2000 р.) визнає *небезпечними речовинами* – речовини, віднесені до таких класів: клас 1 – вибухові речовини та вироби; клас 2 – гази; клас 3 – легкозаймисті розчини; клас 4.1 – легкозаймисті тверді речовини; клас 4.2 – речовини, схильні до самозаймання; клас 4.3 – речовини що виділяють легкозаймисті гази при стиканні з водою; клас 5.1 – речовини, що окислюють; клас 5.2 – органічні пероксиди; клас 6.1 – токсичні речовини; клас 6.2 – інфекційні речовини; клас 7 – радіоактивні матеріали; клас 8 – корозійні речовини; клас 9 – інші небезпечні речовини та вироби. Під перевезенням небезпечних вантажів розуміється діяльність, пов'язана з переміщенням

небезпечних вантажів від місця їх виготовлення чи зберігання до місця призначення з підготовкою вантажу, тари, транспортних засобів та екіпажу, прийманням вантажу, здійсненням вантажних операцій і короткостроковим зберіганням вантажів на всіх етапах переміщення.

3. Охорона навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу.

Підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

При створенні зазначених організмів і речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування.

Виробництво і використання нових штамів мікроорганізмів та інших біологічно активних речовин, а також генетично модифікованих організмів, продукції, отриманої з використанням генетично модифікованих організмів, здійснюється тільки після проведення комплексних досліджень їх впливу на здоров'я людей і навколишнє природне середовище за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Генетично модифіковані організми, отримані за допомогою методів сучасної біотехнології широко застосовуються у сільськогосподарській, медичній, науково-практичній та інших сферах людської діяльності. Так, використання генетично модифікованих організмів (ГМО) дозволяє вирішити низку найгостріших проблем у сільському господарстві, а саме, значно підвищити врожайність культурних рослин, покращити харчові якості рослинних продуктів, зменшити екологічне навантаження на

довкілля за рахунок значного зниження використання гербіцидів, пестицидів та інших агрохімікатів. Починаючи з 70-х років минулого сторіччя за допомогою методів рекомбінації ДНК був створений ряд нових більш продуктивних мікроорганізмів «генетично модифікований організм» – означає будь-який живий організм, що містить нову комбінацію генетичного матеріалу, отриману внаслідок використання сучасної біотехнології.

У процесі інтенсивного розвитку ринку трансгенних або генетично змінених організмів поступово призвело до настороженості щодо безпеки генетично модифікованих організмів. Поширеною є думка, що діяльність, яка пов'язана з вивільненням живих змінених організмів у довкілля, може призвести до негативних наслідків і створювати потенційну небезпеку існуючому біологічному різноманіттю внаслідок самосійного розповсюдження живих змінених організмів; неконтрольованого утворення нових генетичних конструкцій шляхом вертикального та горизонтального переносу їх генів до інших організмів, які не відносяться до категорії живих змінених організмів тощо.

Тому на врегулювання відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції із забезпеченням біологічної і генетичної безпеки було прийнято Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 року. В якому надані визначення основних термінів стосовно біологічної і генетичної безпеки:

Біологічна безпека – стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини;

Генетична безпека – стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній будь-який неприродний вплив на людський геном, відсутній будь-який неприродний вплив на геном

об'єктів біосфери, а також відсутній неконтрольований вплив на геном сільськогосподарських рослин і тварин, промислових мікроорганізмів, який призводить до появи у них негативних та/або небажаних властивостей;

Організм, живий організм – будь-яка форма біологічного існування (включаючи стерильні організми, віруси та віроїди), здатна до самовідтворення або передачі спадкових факторів;

Генетично модифікований організм (ГМО) – живий змінений організм за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме:

рекомбінантними методами, які передбачають формуванні нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження;

методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції;

злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин.

Продукція, отримана з використанням ГМО – продукція, тому числі харчові продукти та корми, технологія виробництва якої передбачає використання ГМО на будь-якому етапі.

Ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу на здоров'я людини та довкілля при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поводженні і ГМО протягом певного періоду часу.

4. Охорона навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення.

Місцеві ради, підприємства, установи, організації та громадини при здійсненні своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання та недопущення перевищення

встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також в місцях масового скупчення і розмноження диких тварин.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Правовий захист населення від шкідливого акустичного впливу.

Шумозахисний аспект знаходить своє відображення у нормативно-правових актах що регламентують здійснення екологічної експертизи (відповідно до Інструкції про проведення державної екологічної експертизи, затвердженої наказом Мінекобезпеки України від 12.07.1995 р., документація може вважатися такою, що відповідає природоохоронним вимогам, якщо нею передбачається захист довкілля від шкідливого впливу фізичних факторів-шуму, вібрації тощо); екологічного моніторингу (відповідно до Положення про державну систему моніторингу довкілля, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р., здійснення спостережень у місцях проживання й відпочинку населення в частині фізичних факторів, включаючи шумового, покладається на МОЗ України) та інших видів діяльності, пов'язаної з охороною довкілля.

Перелік заходів щодо відвернення і зниження шуму передбачених Законом України «Про охорону атмосферного повітря»:

- створення і використання малошумних машин і механізмів;
- удосконалення конструкцій транспортних та інших пересувних засобів й установок та умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій,

автомобільних шляхів, вуличного покриття;

- розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів з джерелами шуму під час планування й забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм;

- виробництво будівельних матеріалів, конструкцій, технічних засобів спорудження житла, об'єктів соціального призначення та будівництво споруд із необхідними акустичними властивостями;

- організаційні заходи для відвернення та зниження виробничих, комунальних, побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту й інших пересувних засобів і установок у межах населених пунктів;

- обов'язок громадян дотримуватись вимог, встановлених з метою зниження побутового шуму у квартирах, а також у дворах жилих будинків, на вулицях, у місцях відпочинку й інших громадських місцях.

Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку й інфразвуку встановлюють нормативи допустимих рівнів шуму виробничого й комунального походження ДСН 3.3.6.037-99 класифікацію виробничих акустичних коливань; методи гігієнічної оцінки виробничого шуму, ультразвуку й інфразвуку; параметри, які нормуються, та їх допустимі величини; вимоги до вимірювань на робочих місцях.

Додержання нормативів допустимих рівнів шуму у населених пунктах регламентується Державними санітарними правилами планування та забудови населених пунктів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24.07.1996 р. Питання захисту населення від шкідливого впливу шуму врегульовано у статті 24 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. тощо.

Правове забезпечення радіаційної безпеки. На законодавчому рівні забезпечення радіаційної безпеки врегульовано такими Законами України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (від 08.02.1995 р.), «Про поводження з радіоактивними відходами» (від 30.06.1995 р.), «Про захист

людини від впливу іонізуючого випромінювання» (під 14.01.1998 р.), «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» (від 11.01.2000 р.), «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних підходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (від 10.10.2000 р.), «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду ІВ її фінансове забезпечення» (від 13.12.2001 р.), «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» (під 24.06.2004 р.).

Радіаційна безпека – дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки під час використання ядерної енергії. *Норми, правила] і стандарти з ядерної та радіаційної безпеки* – це критерії, вимоги і умови забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії. Дотримання норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки є обов'язковим при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії. Вимоги зазначених норм, правил та стандартів приймаються з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій у сфері використання ядерної енергії.

Принципи радіаційного захисту:

- не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випромінюванням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди;
- величина індивідуальних доз, кількість осіб, які опромінюються, та ймовірність опромінення від будь-якого з видів іонізуючого випромінювання повинні бути найнижчими з тих, що їх можна практично досягти, враховуючи економічні і соціальні фактори;

Радіоактивні відходи – матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів і субстанцій не передбачається. Правовідносини у сфері поводження з радіоактивними відходами регулюються Законом України «Про поводження з радіоактивними відходами» (1995), Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995), Законом України «Про

фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (2000), та іншими.

Право на поводження з радіоактивними відходами мають юридичні та фізичні особи, які мають виданий у встановленому порядку дозвіл (ліцензію) органом Державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки на здійснення відповідного виду діяльності (ліцензіати). Ліцензіати, які виконують роботи на будь-якому етапі поводження з радіоактивними відходами, які пов'язані: забезпечувати безпеку під час проектування, вибору майданчика, будівництва, експлуатації та зняття з експлуатації споруд та обладнання, призначених для поводження і радіоактивними відходами; своєчасно здійснювати переоцінку безпеки діючих об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, з тим, щоб у разі необхідності були виконані всі практично доступні вдосконалення з метою підвищення безпеки таких об'єктів; забезпечувати розробку та реалізацію програм якості щодо безпеки поводження з радіоактивними відходами; вести власний облік радіоактивних відходів; забезпечувати фізичний захист радіоактивних відходів; забезпечувати радіаційний моніторинг місць зберігання або захоронення радіоактивних відходів; своєчасно інформувати органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування про порушення в роботі об'єктів, призначених для і поводження з радіоактивними відходами; вживати заходів щодо ліквідації радіаційних аварій та їх наслідків; бути спроможними відшкодувати збитки від радіаційних аварій під час поводження з радіоактивними відходами за рахунок власних коштів або коштів страхових організацій.

Зберігання та захоронення радіоактивних відходів дозволяється тільки у спеціально призначених для цього сховищах радіоактивних відходів. Під час зберігання або захоронення радіоактивних відходів забезпечується надійність їх ізоляції від навколишнього природного середовища системою природним і штучних бар'єрів. Громадянам, які проживають або працюють у районі розташування сховищ радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, гарантується право на компенсацію за шкоду, заподіяну цими

сховищами й об'єктами. Питання про вид, обсяги ті порядок надання таких компенсацій у кожному конкретному випадку вирішується Кабінетом Міністрів України.

5. Охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами.

Суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення.

Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територія у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Правова основа охорони від забруднення відходами: Постанова ВРУ від 5.03.98 року «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природи ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994 р.), «Про поводження з радіоактивними відходами» (1995 р.), «Про металобрухт» (1999 р.), «Про відходи» (1998 р.), «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (2000 р.), «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.), «Про пестициди і агрохімікати» (1995 р.), Водного кодексу України (1995 р.), Кодексу України про надра (1994 р.) тощо.

Згідно Закону України «Про відходи» – **небезпечні відходи** – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Усі небезпечні відходи за ступенем їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище та на життя і здоров'я людини Відповідно до переліку небезпечних властивостей поділяються на

класи і підлягають обліку.

Суб'єкт господарської діяльності, у власності або у користуванні якого є хоча б один об'єкт поводження з небезпечними відходами зобов'язаний:

забезпечити запобігання забрудненню ними навколишнього природного середовища, а у разі виникнення такого забруднення – ліквідувати забруднення та його наслідки для навколишнього природного середовища та здоров'я людини;

- вживати заходів, направлених на запобігання аваріям, обмеження і ліквідацію їх наслідків та захист людей і навколишнього природного середовища від їх впливу;

- повідомляти про аварію, що сталася на зазначеному об'єкті, і про заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та населення;

- забезпечувати експлуатацію зазначених об'єктів і перевезення небезпечних відходів з додержанням вимог природоохоронного законодавства;

- мати ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами;

- ідентифікувати об'єкти поводження з небезпечними відходами відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної безпеки»;

- мати план локалізації та ліквідації аварії на об'єкті;

- мати декларацію безпеки;

- надавати інформацію про такі об'єкти відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної безпеки».

У разі порушення суб'єктом господарської діяльності ліцензійних умов поводження з небезпечними відходами ліцензія анулюється у встановленому законом порядку.

До поводження з небезпечними відходами допускаються особи, які мають професійну підготовку, підтверджену свідоцтвом (сертифікатом) на право роботи з небезпечними речовинами, та не мають медичних протипоказань. Допуск працівників до роботи забезпечується відповідною посадовою особою підприємства, установи, організації.

Перевезення небезпечних відходів дозволяється лише за наявності їх паспорта та ліцензії на поводження з ними і в порядку,

визначеному законодавством про перевезення небезпечних вантажів та здійснюється за умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності перевізника за збитки, які можуть: бути завдані ним під час перевезення.

Розміщення небезпечних відходів дозволяється лише у спеціально обладнаних місцях та здійснюється відповідно до ліцензійних умов щодо поводження з небезпечними відходами. Інші види діяльності, не пов'язані з поводженням з небезпечними відходами, на території, яка відведена для їх розміщення, забороняється.

Підприємства, установи та організації – суб'єкти господарської діяльності, на території яких зберігаються небезпечні відходи, відносяться до об'єктів підвищеної безпеки.

Відповідальність суб'єкта господарської діяльності, у власності або у користуванні якого є хоча б один об'єкт поводження з небезпечними відходами, за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на таких об'єктах життю, здоров'ю, майну фізичних та/або юридичних осіб, підлягає обов'язковому страхуванню.

ТЕМА 5. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

1. Поняття екологічного управління

Екологічне управління – вид діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, по реалізації екологічної політики держави, що спрямована на забезпечення ефективного використання природних ресурсів, охорони довкілля, екологічної безпеки, дотримання екологічного законодавства, попередження екологічних правопорушень та захист екологічних прав.

Воно здійснюється на засадах, передбачених Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», природоресурсними й іншими актами екологічного законодавства, а також нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність органів державного, самоврядного та громадського управління в цілому.

Мета управління в галузі природокористування та охорони довкілля є (ст. 16 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»):

- реалізація екологічного законодавства;
- контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
- забезпечення проведення ефективних та комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів;
- досягнення узгодженості дій державних і громадських органів при проведенні екологічних заходів.

Органами управління є: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та їх територіальні підрозділи, місцеві державні адміністрації, органи виконавчої влади сільських, селищних і міських рад, яким делеговані певні повноваження органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, а також громадські об'єднання й організації, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Діяльність органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища базується на принципах, які відбивають вихідні положення щодо організації управління в даній сфері та визначені в законах та інших нормативно-правових актах, що регулюють відносини в екологічній сфері.

Принципи екологічного управління:

- забезпечення законності при здійсненні управління у даній сфері;
- пріоритетності екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів;
- програмно-цільове забезпечення розробки та реалізації заходів у галузі охорони довкілля, полягає у закріпленні природоохоронні заходів у відповідних планах з подальшим затвердженням та контролю за реалізацією розроблених планів та програм;
- поєднання заходів державного регулювання та місцевого самоврядування.

2. Система органів управління у галузі екології

В Україні існує *система органів управління в галузі охорони навколишнього середовища* – це юридично самостійні державні, самоврядні й громадські інституції, уповноважені здійснювати організаційно-розпорядчі, координаційні, консультативні, організаційно-експертні, контрольні та інші функції в галузі забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Органами державного управління які забезпечують реалізацію екологічної політики, та охорону навколишнього природного середовища є:

- Кабінет Міністрів України;
- Центральні органи виконавчої влади та їх територіальні підрозділи;
- місцеві державні адміністрації;
- виконавчі комітети сільських, селищних та міських рад, яким делеговані певні повноваження органів державного управління в галузі охорони довкілля.

Класифікація органів державного управління які забезпечують реалізацію екологічної політики, та охорону її колишнього природного середовища:

I. За територіальним масштабом, діяльності суб'єкти державного управління поділяються:

1. *Загальнодержавні органи:*
  - Кабінет Міністрів України;
  - міністерства
  - інші центральні органи виконавчої влади.

На них покладено формування та реалізація національної екологічної політики, розробка і здійснення загальнодержавних екологічних програм, прийняття нормативно-правових питань охорони довкілля, використання природних ресурсів.

2. *Місцеві органи державного управління:*
  - Рада міністрів АРК;
  - районні та обласні державні адміністрації;
  - виконавчі комітети сільських, селищних та міських рад;
  - територіальні підрозділи центральних органів виконавчої

влади:

- підпорядковані Міністерству охорони навколишнього природного середовища України – державні управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києва Севастополя; Державна екологічна інспекція з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря;

- Державному комітету України із земельних ресурсів обласні, районні, міські управління (відділи) земельних ресурсів;

- Державному комітету України по водному господарству – обласні управління меліорації і водного господарства, басейнові управління водних ресурсів, управління каналів, гідрогеолого-меліоративні експедиції тощо;

- Міністерству охорони здоров'я України – санітарно-епідеміологічні служби областей, районів, міст Києва Севастополя, міст з районним поділом тощо.

Перераховані органи забезпечують реалізацію національної екологічної політики, приймають рішення щодо розміщення, реконструкції, будівництва виробничих та інших господарських об'єктів, надання дозволів на спеціальне природокористування і будь-яких інших питань економічного і соціального розвитку відповідних територій.

П. За характером, напрямками роботи, повноваженнями розрізняють органи державного управління в галузі охорони довкілля:

- загальної компетенції;
- спеціальної компетенції;
- функціональної компетенції;
- галузевої компетенції.

1. Органи загальної компетенції – це органи, для яких повноваження з питань охорони довкілля є лише частиною загальних повноважень щодо вирішення питань економічного і соціального розвитку держави та окремих її регіонів.

До державних органів загальної компетенції належать:

- Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Уряд вправі вирішувати усі питання державного, зокрема, екологічного управління. Це, наприклад,

забезпечення проведення політики у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки і природокористування; здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки; координація роботи міністерств та інших органів виконавчої влади.

- Рада міністрів АРК. Уряд АРК уповноважений вирішувати питання сільського та лісового господарства, землеустрою, водогосподарського будівництва і зрошуваного землеробства, охорони довкілля, організації курортно-рекреаційної сфери та туризму тощо.

- місцеві державні адміністрації;
- виконавчі органи місцевих рад. Їх повноваження у галузі екології найповніше визначені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

2. *Державні органи управління спеціальної компетенції* – це ті органи, які наділені координаційними, організаційно-розпорядчими та контрольними функціями щодо охорони та використання довкілля. Вони виключно чи переважно у своїй діяльності займаються організацією, використанням, відтворенням та охороною природних об'єктів та довкілля в цілому. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (Постанова КМУ від 2 листопада 2006 р. № 1524). У підпорядкуванні міністерства знаходяться: Державна екологічна інспекція; Державна служба заповідної справи; Державна служба геодезії, картографії та кадастру; Державна геологічна служба.

На місцях у системі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України функціонують: державні управління *охорони навколишнього природного середовища* в областях, містах Києві та Севастополі.

Рішення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України з питань, що віднесені до його компетенції, обов'язкові для всіх органів, установ чи організацій.

Для здійснення своїх завдань *органи міністерства* наділені достатньо широкими правами. Так, вони *мають право*:

- обстежувати підприємства, обмежувати чи тимчасово припиняти їх діяльність;
- застосовувати економічні санкції за порушення вимог

законодавства щодо екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

- розглядати справи про адміністративні правопорушення;
- подавати позови про відшкодування збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок порушення екологічного законодавства.

3. Система державних органів поресурсового управління природокористуванням, функціональної компетенції:

- Державний комітет України із земельних ресурсів та його органи на місцях – обласні, міські управління, районні відділи земельних ресурсів, інженерів-землевпорядників сіл і селищ. До компетенції цих органів віднесено:

- координацію проведення земельної реформи, створення умов для рівноправного розвитку усіх форм власності на землю;
- участь у відведенні земельних ділянок;
- видача документів, що посвідчують право на землю;
- ведення земельного кадастру;
- здійснення державного контролю за використанням і охороною земель тощо.

- Державний комітет України по водному господарству здійснює управління у галузі охорони та використання поверхневих вод. До його системи належать обласні управління меліорації і водного господарства, управління водного господарства у місті Києві та Київській області, басейнові управління водних ресурсів, управління каналів, гідрогеолого-меліоративні експедиції, технічні школи, проектно-вишукувальні організації. Держкомводгосп здійснює:

- організацію комплексного використання водних ресурсів;
- організацію експлуатації водогосподарських об'єктів;
- охорону вод від забруднення та засмічення;
- моніторинг водних об'єктів та ведення відповідного кадастру;
- погодження дозволів на спеціальне водокористування;
- контроль за дотриманням режимів роботи водосховищ.

- Держаний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду здійснює гірничий нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням і охороною. Гірничопромислові управління, експертно-технічні

центри здійснюють:

- надання гірничих відводів на користування надрами;
- контроль введення в експлуатацію родовищ корисних копалин;
- перевірку видобування та переробку мінеральної сировини, норми і правила охорони надр тощо.

- Державний комітет лісового господарства та система його органів виконує функції управління та охорони лісів. До системи Держкомлісгоспу належать: Республіканський комітет АР Крим з лісового і мисливського господарства, обласні управління лісового і мисливського господарства, держлісгоспи, лісництва, лісонасінневі станції. Держкомлісгосп та його органи здійснюють:

- управління і контроль у галузі організації і ведення лісового господарства щодо питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- ведення державного лісового кадастру та моніторингу лісів;
- визначення розрахункової лісосіки;
- організацію діяльності системи державної лісової охорони тощо.

Охорона, захист та відтворення зелених насаджень, що не віднесені до лісових ресурсів, в межах населених пунктів здійснюються органами місцевого самоврядування та органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України на місцях.

Єдиної державної системи органів у галузі охорони та регулювання використання тваринного світу не існує, тому:

- спеціально уповноваженим органом у галузі ведення мисливського господарства є Держкомлісгосп України та його органи на місцях. Для цієї мети у складі комітету функціонують лісомисливські господарства, мисливські господарства, що підпорядковані обласним управлінням лісового господарства на місцях;

- Державний комітет рибного господарства України забезпечує проведення державної політики у галузі рибного господарства і рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів. Його функції полягають у:

- організації охорони, раціонального використання та

відтворення водних біоресурсів;

- забезпеченні ведення рибного господарства;
- регулюванні промислового та любительського рибальства;

• видачі відповідних дозволів тощо (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2007 р. № 42).

- Державний комітет ветеринарної медицини України здійснює державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд за здоров'ям тварин, безпечністю та якістю харчових продуктів, підконтрольних державній службі ветеринарної медицини, неїстівних продуктів тваринного походження, впливу автомобільного транспорту та сільськогосподарської техніки.

4. *Державні органи, що здійснюють спеціальні функції екологічного управління.* їх діяльність стосується фактично невизначеного кола природних об'єктів, або природного середовища в цілому.

- Міністерство охорони здоров'я України – займається санітарно-гігієнічною охороною довкілля. Для цього діє розгалужена система Санітарно-епідеміологічної служби, яка здійснює відповідний державний нагляд і має впливові повноваження, передбачені Законом України від 24 лютого 1994 року «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», Постановою КМУ від 19 серпня 2002 р. № 1218 Про затвердження Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу України та ін.

- Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи:

• здійснює всі заходи на території відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, дає оцінку радіаційної обстановки на забрудненій в наслідок Чорнобильської катастрофи території, веде радіоекологічний моніторинг;

• координує діяльність державних та інших органів з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, у тому числі викиду шкідливих, хімічних, радіоактивних речовин у довкілля;

• здійснює державний нагляд і контроль за станом

цивільної оборони і техногенної безпеки.

- Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Указ Президента України від 18 березня 2003 року) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Він є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, стандартизації, метрології, підтвердження відповідності. Даний орган забезпечує створення та функціонування державної системи стандартів, одним з основних принципів якої є обов'язкове врахування екологічних вимог. Технічні правила та норми, які мають правову форму стандартів, підлягають безумовному дотриманню.

- Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства та Державний комітет України з будівництва та архітектури та їх органи на місцях здійснюють:

- розробку та реалізацію документації з розбудови населених пунктів та проводять архітектурно-будівельний контроль;

- забезпечують захист природного середовища від шкідливого впливу техногенних та соціально-побутових факторів, небезпечних природних явищ;

- організують упорядкування населених пунктів та ін.

- Державна служба з карантину рослин Мінагрополітики України здійснює:

- охорону території України від занесення регульованих шкідливих організмів;

- виявляє, локалізує і ліквідує регульовані шкідливі організми;

- запобігає проникненню регульованих шкідливих організмів у зони, вільні від таких регульованих шкідливих організмів на території України;

- здійснює державний контроль за дотриманням карантинного режиму і проведенням заходів з карантину рослин при вирощуванні, заготівлі, вивезенні, ввезенні, транспортуванні, зберіганні, переробці, реалізації та використанні об'єктів регулювання;

- реєстрацію осіб, які здійснюють господарську діяльність,

пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання.

3. Участь громадськості в управлінні природокористуванням та охороною природи

В Україні існують екологічні організації, асоціації і групи національного та місцевого рівня. Серед них: об'єднання охорони природи; Українська екологічна академія наук; Українська екологічна асоціація «Зелений світ»; Національний екологічний центр; Український екологічний фонд тощо.

Повноваження громадських об'єднань у галузі охорони довкілля визначаються ст. 21 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Зокрема, *громадські природоохоронні об'єднання мають право:*

а) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;

б) утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими Радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань; виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища;

в) брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

г) проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;

д) вільного доступу до екологічної інформації;

е) виступати з ініціативою проведення республіканського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

є) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

з) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища;

и) брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань;

і) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Однією із гарантій екологічних прав громадян, відповідно до ст. 10 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», є здійснення державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону довкілля. Однією із форм громадського контролю в цій сфері є контроль, що здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля.

Згідно Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля затвердженого наказом Мінікоресурсів від 27 лютого 2002 року № 88 громадські *інспектори* закріплюються за відповідним підрозділом органі Міністерства охорони навколишнього природного середовища (відділом, сектором тощо) або за державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища, сфера діяльності яких збігається з напрямком природоохоронної діяльності громадського інспектора (охорона біоресурсів, поводження з відходами, охорона земельних ресурсів та ін.).

4. Функції управління у галузі екології

Екологічне управління полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» ст. 16).

Функція управління в галузі екології – закріплений в законодавчих та інших нормативно-правових актах напрямок

діяльності суб'єкта чи групи суб'єктів екологічного управління по організації охорони довкілля та використання природних ресурсів.

До основних функцій управління в галузі охорони навколишнього природного середовища відносять:

1. Планування у галузі охорони навколишнього природного середовища.
2. Моніторинг навколишнього природного середовища.
3. Державний облік у галузі природокористування й охорони навколишнього природного середовища, ведення державних кадастрів природних ресурсів;
4. Стандартизація, нормування, лімітування, ліцензування в галузі охорони навколишнього природного середовища;
5. Екологічної експертизи;
6. Екологічне інформаційне забезпечення.

1. Функція планування у галузі охорони навколишнього природного середовища – це діяльність спеціально уповноважених державних органів управління спрямована на створення екологічно обґрунтованих імперативів раціонального та комплексного використання природних ресурсів, їх відтворення, а також охорони довкілля.

Планування заходів щодо охорони довкілля та використання природних ресурсів здійснюється у складі:

- екологічних програм та планів природоохоронних заходів;
- передпроектних документів (схеми розселення, схеми розміщення та розвитку виробничих сил і т. д.);
- територіально-планувальних документів (генеральні плани населених пунктів, проекти забудови територій і т. д.);
- цільових комплексних програм тощо.

Політика щодо стабілізації та поліпшення стану довкілля в Україні чи окремих його складових передбачаються такими загальнодержавними екологічними програмами як: Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, затверджена Законом від 21.09.2000 р.; Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами, затверджена Законом від 14.09.2000 р.; Загальнодержавна програма розвитку водного господарства,

затверджена Законом від 17.01.2002 р.; Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затверджена Законом від 22.03.2001 р. тощо.

Існують також міжрегіональні екологічні програми (для двох і більше областей України), та місцеві програми (обласні, районні, міські, селищні, сільські). Порядок розробки та затвердження програм у галузі охорони навколишнього природного середовища регламентується Конституцією України (п. 6 ст. 85, п. 3 ст. 119, п. 5 ст. 138), Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 6), Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (п. а абз. 3 ст. 33), Законом України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. тощо.

2. Функція моніторингу навколишнього природного середовища.

Екологічний моніторинг – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Створення та функціонування системи державного моніторингу навколишнього природного середовища в Україні здійснюється у відповідності із Положенням про державну систему моніторингу довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року №391.

Основними завданнями державного моніторингу довкілля є:

1. Довгострокове систематичне спостереження за станом довкілля;
2. Аналіз стану довкілля та прогнозування його змін;
3. Інформаційно-аналітична підтримка прийняття рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;
4. Інформаційне обслуговування органів державної влади, місцевого самоврядування, а також забезпечення екологічною інформацією населення країни та міжнародних організацій.

Виконання цих завдань покладено на спеціалізовані органи управління у галузі охорони та використання природних ресурсів та

забезпечення екологічної безпеки. Моніторинг докiлля здійснюється МНС, МОЗ, Мiнагрополiтики, Держкомлiсгоспом, Мiнприроди, Держводгоспом, Держкомземом, Держжитлокомунгоспом iх органами на мiсцях, а також пiдприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери iх управлiння, якi є суб'єктами системи монiторингу за загальнодержавною i рeгiональними (мiсцевими) програмами реалiзацiї вiдповiдних природоохоронних заходiв.

3. Функцiя державного облiку у галузi природокористування й охорони навколишнього природного середовища, ведення державних кадастрiв природних ресурсiв являє собою дiяльнiсть уповноважених на це державних органiв управлiння спрямована на систематизацiю зводу вiдомостей про правовий, природний та господарський стан природних ресурсiв, iх окремих складових частин, а також постiйних i таких, що змiнюються в часi, властивостей.

Для облiку кiлькiсних, якiсних та iнших характеристик природних ресурсiв, обсягу, характеру та режиму iх використання ведуться державнi кадастри природних ресурсiв. *Державнi кадастри природних ресурсiв* є систематизованим зведенням вiдомостей про кiлькiснi, якiснi й iншi характеристики природних ресурсiв по окремих рeгiонах та країнi в цiлому. Порядок ведення кадастрiв природних ресурсiв визначається Кабiнетом Мiнiстрiв України (стаття 23 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Згiдно з Положенням про рeгiональнi кадастри природних ресурсiв затвердженим постановою Кабiнету Мiнiстрiв України вiд 28.12.2001 р. № 1781 рeгiональнi кадастри ведуться за окремими видами природних ресурсiв: земельнi ресурси; воднi ресурси; природнi рослиннi ресурси; ресурси тваринного свiту; природнi лiкувальнi ресурси; мiнерально-сировиннi ресурси, кориснi копалини родовищ, проявiв, а також кориснi копалини техногенних родовищ.

Ведення рeгiональних кадастрiв за роздiлами здійснюють територiальнi органи Держкомзему, Держкомлiсгоспу, Держводгоспу та МОЗ.

Урядовими постановами також затверджено: Порядок створення i ведення Державного кадастру природних лiкувальних

ресурсів (від 26.07.2001 р. № 872); Порядок створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів (від 23.05.2001 р. № 562); Порядок ведення державного водного кадастру (від 08.04.1996 р. № 413); Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів (від 20.06.2007 р. № 848); Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу (від 15.11.1994 р. №772); Положення про порядок ведення державного земельного кадастру (від 12.01.1993 р. № 15).

Підприємствами, установами й організаціями, діяльність яких пов'язана з природокористуванням і впливом на довкілля здійснюється відповідна система державної звітності, за встановленими формами статистичної звітності органам, що ведуть державний облік у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

4. Функція стандартизації, нормування, лімітування, ліцензування в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Стандартизація. Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів (ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Екологічні стандарти становлять сукупність науково обґрунтованих, юридично значимих нормативно-технічних документів, де містяться екологічні вимоги, правила і норми, затверджені державними органами і обов'язкові для виконання суб'єктами екологічного права.

Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Нормування. *Екологічні нормативи* це сукупність гранично допустимих показників можливого фізичного, біологічного,

радіаційного та іншого антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, що не викликають істотних змін у його якості та погіршення стану здоров'я людей, а також показників використання природних ресурсів, які встановлюються уповноваженими органами держави стосовно видів діяльності фізичних і юридичних осіб.

Систему екологічних нормативів складають:

- нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище, гранично допустимий зміст шкідливих речовин у продуктах харчування);

- нормативи гранично допустимих викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів;

- нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Лімітування. *Екологічне лімітування* – це діяльність уповноважених державних органів по встановленню лімітів використання природних ресурсів. Ліміти використання природних ресурсів встановлюються з метою забезпечення раціонального, економного використання природних ресурсів, збереження просторової та видової різноманітності, цілісності природних об'єктів і комплексів. На основі цих лімітів видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів. Порядок встановлення лімітів використання природних ресурсів визначено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 43) тощо.

Ліміти (квоти) на видобування корисних копалин (у тому числі континентального шельфу), за винятком загальнопоширених, і строки їх дії затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Мінекономіки та Держкомприродресурсів, погодженим з обласними державними адміністраціями. *Ліміти встановлюються на:*

- використання рибних запасів та інших об'єктів водного промислу;

- природних ресурсів у межах територій та об'єктів

природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

- мисливських видів парнокопитних тварин, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, бобра, нутрії вільної, ондатри, бабака, білки на мисливський сезон;

- немисливських видів тварин;

- розміри лісосічного фонду (запаси деревини, призначеної для заготівлі під час рубок головного користування) та площ хвойних насаджень для заготівлі живиці;

- на утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й іншого виробництва.

Ліцензування. *Екологічне ліцензування* – це надання дозволів (ліцензій) на спеціальне використання природних ресурсів, здійснення діяльності, пов'язаної з негативним впливом на довкілля.

Так, законодавство вимагає отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, рівні впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря, виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення й утилізацію отруйних речовин, у тому числі токсичних промислових відходів, продуктів біотехнології та інших біологічних агентів, на використання джерел іонізуючого випромінювання тощо.

Спеціальний дозвіл має бути отриманий в органах Мінприроди суб'єктами підприємницької діяльності.

5. Функція здійснення екологічної експертизи.

Правові засади її проведення визначені в законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу», «Про наукову і науково-технічну експертизу» та деяких інших законодавчих актах.

Стаття 1 Закону України «Про екологічну експертизу» визначає що, *екологічна експертиза* – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку

висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Вона проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування. Державна експертиза інвестиційних програм і проєктів будівництва здійснюється згідно зі статтями 8 та 15 Закону України «Про інвестиційну діяльність».

Згідно зі ст. 28 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» завданнями екологічної експертизи є:

- визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або посередньо негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;

- встановлення відповідності передпроектних, передпланових, проектних та інших рішень вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- оцінка повноти й обґрунтованості передбачуваних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та здоров'я населення, яка здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів разом з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я. Для участі в проведенні державної екологічної експертної можуть залучатися відповідні органи державного управління України, представники науково-дослідних, проектно-конструкторських, інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Об'єктами екологічної експертизи згідно зі ст. 27 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і ст. 7 Закону України «Про екологічну експертизу» є:

- проєкти схем розвитку і розміщення продуктивних сил,

розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація;

- техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності і підпорядкування, у тому числі військового призначення;

- проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів і документів, що регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище;

- документація по створенню нової техніки і технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;

- матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Стаття 7 Закону України «Про екологічну експертизу» також вказує на те, що екологічній експертизі можуть підлягати екологічно небезпечні діючі об'єкти і комплекси, у тому числі військового й оборонного значення.

Суб'єктами екологічної експертизи відповідно до ст. 9 зазначеного закону є:

а) спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;

б) інші державні органи, місцеві ради і органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства;

в) громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування;

г) інші установи, організації та підприємства, в тому числі іноземні юридичні та фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи;

г) окремі громадяни в порядку, передбаченому законом.

Відповідно до законодавства виділяють державну, громадську

та інші види екологічної експертизи. Крім державної і громадської екологічні експертизи можуть здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі зі спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями.

6. **Функція інформування про стан навколишнього природного середовища** (екологічне інформування) являє собою діяльність уповноважених державних органів, спрямовану на забезпечення доступу до наявних відомостей про події, явища, предмети, факти, процеси у сфері використання, відтворення природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки.

7. **Функція екологічного контролю.**

Мета здійснення екологічного контролю є забезпечення діяльності природокористувачів у відповідності із екологічними умовами та вимогами, які містяться у нормативній документації; що затверджується у встановленому порядку.

ТЕМА 6. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства – це правовідносини між державою і суб'єктом, який порушив еколого-правові норми внаслідок чого до суб'єкта правопорушення застосовується державно-правовий примус за вчинене правопорушення.

Розрізняють такі *види функцій юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства:*

- *превентивну* проявляється у запобіганні, попередженні нових правопорушень, їх профілактиці;
- *виховну*, спонукає до додержання приписів екологічного законодавства;
- *репресивну* полягає в обмеженні прав і свобод правопорушника або покладенні на нього додаткових обов'язків, настанні негативних наслідків за вчинення екологічних

правопорушень;

- *компенсаційну*, спрямована на поновлення порушеного стану навколишнього природного середовища, відшкодування шкоди, заподіяної природним ресурсам, об'єктам чи умовам;

- *інформаційну* полягає у висвітленні вчинених правопорушень та застосованих заходів до правопорушників.

За вчинення екологічних правопорушень до суб'єктів правопорушень застосовуються санкції, які охоплюються адміністративною, кримінальною, цивільно-правовою та дисциплінарною відповідальністю.

Тому, **екологічна відповідальність** – це комплексний правовий інститут екологічного права, що передбачає застосування за екологічні правопорушення заходи адміністративної, кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності.

Екологічне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений екологічний правопорядок і за яке законом передбачена юридична відповідальність.

Склад екологічного правопорушення – сукупність ознак, за наявності яких небезпечно і шкідливе діяння визнається екологічним правопорушенням. Склад правопорушення містить у собі: об'єкт; об'єктивну сторону; суб'єкт; суб'єктивну сторону.

У загальному вигляді **об'єкт екологічного правопорушення** – суспільні відносини, які охороняються нормами екологічного права і на які посягає дане правопорушення. У складі цього комплексу виділяють загальні і спеціальні об'єкти екологічних правопорушень.

Загальний об'єкт стосується правовідносин, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища в цілому.

Спеціальний об'єкт – однорідні суспільні відносини по охороні та раціональному використанню природних ресурсів, природних територій та об'єктів особливої охорони тощо.

Звідси, *предметом екологічного правопорушення* є природне середовище в цілому та його окремі компоненти (ст. 5 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Об'єктивна сторона правопорушення – зовнішній акт

суспільно небезпечного діяння, що спричинив порушення екологічного правопорядку, створює загрозу чи заподіює йому екологічну шкоду.

У передбачених законом випадках ознаками об'єктивної сторони екологічних правопорушень можуть виступати: місце, час, обставини, способи вчинення правопорушення (наприклад, у випадках незаконного полювання чи рибальства).

Суб'єкт екологічного правопорушення – це фізична або юридична особа. Необхідною ознакою суб'єкта екологічного правопорушення є його деліктоздатність.

Суб'єктивна сторона екологічного правопорушення – психічне відношення правопорушника до скоєного ним протиправного діяння. Ознаками суб'єктивної сторони екологічного правопорушення є вина, мотив і мета правопорушника.

Вина у формі умислу чи необережності. Правопорушення визнається вчиненим *умисно*, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своїх дій чи бездіяльності, передбачала його шкідливі наслідки, бажала чи свідомо допускала настання цих наслідків. Правопорушення вважається вчиненим з *необережності*, якщо особа, яка його вчинила, передбачала настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала можливості настанні відповідних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати.

В окремих випадках вина не є обов'язковим елементом екологічних правопорушень. Це стосується цивільно-правового відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 та 1188 ЦКУ).

Мотиви і мета можуть мати значення як для юридичної кваліфікації екологічного правопорушення, так і для індивідуалізації застосування засобів відповідальності (покарання, стягнення). Отже, юридична відповідальність за екологічні правопорушення виникає у випадках вчинення екологічного правопорушення та залежно від виду екологічного правопорушення (злочин, адміністративний чи дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт) вступає в дію той чи інший механізм, характерний для конкретного виду відповідальності.

2. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення – це особливий вид юридичної відповідальності, яка передбачена чинним адміністративним законодавством, що настає за вчинення адміністративних проступків в галузі охорони навколишнього природного середовища у вигляді накладання в особливому процесуальному порядку на винних осіб адміністративних стягнень і заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх, органами адміністративної юрисдикції (органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, судами загальної юрисдикції і їхніми посадовими особами).

Екологічні правопорушення, за які настає адміністративна відповідальність, визначені у гл. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури». Водночас екологічний характер мають і деякі адміністративні правопорушення, які містяться в інших главах КпАП.

Екологічні правопорушення визначені в КУпАП згруповані за такою галузевою ознакою:

- земельні правопорушення (статті 52-56);
- правопорушення в галузі використання й охорони надр (статті 47, 57-58);
- водні правопорушення (статті 48, 59-62);
- лісові правопорушення та порушення вимог щодо випалювання рослинності, захисту рослин (статті 49, 63-77¹, 83¹);
- правопорушення в галузі охорони атмосферного повітря (статті 78-81);
- правопорушення в галузі використання й охорони тваринного й рослинного світу (статті 77-1, 83¹, 85-90, 91).
- порушення вимог екологічної безпеки (статті 59¹, 78, 82¹-82⁶, 83, 90¹, 95);
- відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації (ст. 91⁴).

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення (ст. 24 КУпАП):

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- 5) громадські роботи;
- 6) виправні роботи;
- 7) адміністративний арешт.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень.

Близькими за своєю правовою природою до цих стягнень є *зупинення дії та анулювання дозволу (ліцензії), припинення дії господарюючого суб'єкта* тощо.

Зупинення дії чи анулювання дозволу (ліцензії) на природокористування здійснюється відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 року та Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 тощо.

Підвідомчість справ про адміністративні екологічні правопорушення передбачена нормами глави 17, а порядок провадження у справах про ці правопорушення – розділом IV КУпАП.

Справи про екологічні адміністративні правопорушення розглядають у межах своїх повноважень:

- судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів – справи про адміністративні правопорушення, передбачені частинами другою, четвертою та п'ятою статті 85,

статтями 85¹, 88-88², 90, 91 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

- органи державного геологічного контролю – справи про порушення законодавчих та інших нормативних актів, які встановлюють порядок, правила та вимоги щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр України (статті 57, 58 Кодексу про адміністративні правопорушення);

- органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної 90 Кодексу про адміністративні правопорушення ;

- Органи земельних ресурсів – справи про адміністративні правопорушення , служби – справи про адміністративні порушення, передбачені статтями 78, 80-83, пов'язані з порушенням законодавства в галузі використання й охорони земель та порядку регулювання земельних відносин (статті 52, 53, 53¹, 53², 54, 55, 56 цього кодексу;

- Спеціально уповноважені органи виконавчої влади у сфері захисту рослин розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства про захист рослин (ст. 83¹ КУпАП);

- Органи спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі водного господарства розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання, охорони водних ресурсів (ст. 59, 60, 61 КУпАП);

- Органи рибоохорони – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил рибальства й охорони рибних запасів(ст. 85, 86¹, 91² цього Кодексу);

- Органи лісового господарства – справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 49, 63-70, 73, 75, 77 цього Кодексу;

- Органи мисливського господарства – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил ведення мисливського господарства і полювання (ч.1 ст. 85, ст. 91² цього Кодексу);

- Органи спеціально уповноваженого

центрального органу виконавчої влади в галузі екології та природних ресурсів України – справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 52-55, 57-74, 76-77, 78, та статтями 80-83 (крім порушень санітарно-гігієнічних санітарно-протиепідемічних правил і норм), частинами першою та третьою статті 85, статтями 86¹, 87, статтею 89 (щодо диких тварин), статтею 90¹ (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), статтями 91¹-91⁴ Кодексу про адміністративні правопорушення.

Стягнення у справах про адміністративні екологічні правопорушення застосовуються відповідно до рішень, що приймаються уповноваженими органами, у порядку, що встановлений адміністративним законодавством.

Адміністративне екологічне правопорушення, як правило, фіксується у відповідному протоколі, який складається уповноваженою посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадського самоврядування. Розгляд справи про адміністративне екологічне правопорушення відбувається за місцем його вчинення або за місцем проживання порушника у 15-денний строк з дня одержання відповідним державним органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. *Рішення у справі приймається у формі постанови:* а) про накладення адміністративного стягнення; б) про застосування заходів впливу до неповнолітніх правопорушників; в) про закриття справи.

Постанова у справі про адміністративне екологічне правопорушення може бути оскаржена особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим. Постанова районного (міського) суду (судді) про накладення адміністративного стягнення є остаточною і оскарженню в порядку адміністративного провадження не підлягає. Порядок оскарження відповідних постанов передбачений ст. 288 КУпАП.

3. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини

Кримінальний кодекс України (ККУ) містить окремий розділ, норми якого встановлюють відповідальність за злочини, що посягають на довкілля (Розділ VIII ККУ). **Екологічний злочин** – це передбачений кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, що посягає на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води, флору і фауну). *До екологічних злочинів належать:*

- порушення правил екологічної безпеки;
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення;
- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення;
- забруднення або псування земель;
- незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель;
- незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах;
- порушення правил охорони або використання надр;
- забруднення атмосферного повітря;
- порушення правил охорони вод;
- забруднення моря;
- порушення законодавства про континентальний шельф України;
- знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;
- незаконна порубка лісу; порушення законодавства про захист рослин;
- незаконне полювання;
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
- порушення ветеринарних правил; умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля;
- безгосподарське використання земель.

Екологічні злочини є одними з найбільш суспільно небезпечних та розповсюджених діянь. У сукупності з іншими правопорушеннями у цій сфері і за тяжкістю своїх наслідків вони створюють реальну *загрозу національній безпеці, яка проявляється у:*

- катастрофічному погіршенні якості середовища існування, що веде до зниження середнього віку життя, зростання захворюваності, смертності та погіршення генофонду нації;
- виникненні зон екологічного лиха;
- деградації природних ресурсів, які повинні поновлюватися (родючість ґрунтів, рибних і лісових ресурсів);
- виснаженні ресурсів, які не відновлюються (мінеральної сировини, енергоносіїв);
- підвищенні ризику техногенних катастроф;
- погіршенні якості поверхневих та підземних вод, прибережних вод морів;
- розповсюдженні радіоактивного забруднення;
- забрудненні повітря й небезпечній зміні клімату;
- забрудненні продуктів харчування.

Об'єктом екологічних злочинів – суспільні відносини, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, охорони і використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Таким чином, *екологічні злочини посягають на два родових об'єкти:*

- навколишнє природне середовище (сукупність екосистем і природних об'єктів);
- екологічну безпеку (оптимальний стан природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі умови життєдіяльності та розвитку).

Об'єктивна сторона цих злочинів виражається у злочинному діянні, що порушує екологічний правопорядок, негативних наслідках такого діяння та причинним зв'язком між ними. *Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого ККУ, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ст. 11).*

Суб'єктом екологічних злочинів є фізична осудна особа, яка вчинила відповідний злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини службових осіб, які вчинили їх з використанням свого службового становища, дії цих осіб можуть кваліфікуватися також і за відповідними статтями ККУ, якими передбачена відповідальність за службові злочини.

Суб'єктивна сторона екологічних злочинів характеризується психічним ставленням особи до вчиненого діяння. Вина може бути у формі умислу (прямий і непрямий) чи необережності (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість) розділ V ККУ.

Екологічні злочини можуть класифікуватися на підставі різних ознак. *Залежно від ступеня суспільної небезпеки їх можна поділити на:*

- *злочини невеликої тяжкості.* До них належать: приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; забруднення або псування земель; порушення правил охорони або використання надр та інші;
- *злочини середньої тяжкості:* невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення тощо;
- *тяжкі злочини* – порушення правил екологічної безпеки;
- *особливо тяжкі злочини* – екоцид.

З урахуванням видів суб'єктів, мотивів та мети вчинення можна виділити:

а) корисливі злочини, які вчиняються з метою отримання матеріальної вигоди: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, незаконна порубка лісу, тощо. У цій групі злочинів виділяється підгрупа, яку можна розглядати як професійну злочинність. Ці злочини дають можливість одержувати значні прибутки, але потребують певної організації та навичок;

б) злочини, які вчиняються службовими особами. Це – забруднення атмосферного повітря; забруднення моря, порушення законодавства про континентальний шельф України. Частина цих

злочинів характеризується значною тривалістю їх вчинення, коли притягненню до кримінальної відповідальності передують численні порушення природоохоронного законодавства. А є злочини, які характеризуються разовим ігноруванням встановлених нормативів – разовий викид відходів;

в) злочини, які не мають корисливого спрямування. Це – знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; забруднення водних об'єктів чи атмосферного повітря. Шкода від таких злочинів, як правило, велика (масова загибель риби, лісів тощо). Викликані вони нехтуванням елементарних правил техніки безпеки. Наведена класифікація, звичайно, не є вичерпною.

4. Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення

Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення полягає у відшкодуванні майнової або моральної шкоди підприємствами, установами, організаціями та громадянами заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України (частина 3 статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Стаття 69 передбачає, що шкода, завдана внаслідок порушення екологічного законодавства, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Крім того, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Екологічна шкода – широке поняття. Воно містить шкоду, завдану: довкіллю – джерелом підвищеної небезпеки; здоров'ю громадян – несприятливим впливом забрудненого навколишнього природного середовища, майну громадян – внаслідок несприятливого впливу навколишнього природного середовища,

спричиненого господарською або іншою діяльністю; а також економічні й соціальні втрати в результаті господарської діяльності.

В екологічному законодавстві захист прав особи здійснюється шляхом компенсації шкоди, яка завдана забрудненням навколишнього середовища (преамбула Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Загальні питання про відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, регулюються *цивільним законодавством*. Зокрема, ст. 1162 Цивільного кодексу України (ЦКУ) встановлюються загальні підстави відповідальності за завдану шкоду.

Як правило відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків, поняття збитків визначається в ст. 22 ЦКУ. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (ст. 1192 ЦКУ).

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду фізичним та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих (ст. 1187 ЦКУ ч 2 ст. 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»). У цьому випадку відповідальність настає незалежно від наявності вини, за умови, якщо заподіювач шкоди не доведе, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілої особи.

Такси обчислення екологічної шкоди передбачені для обчислення розміру шкоди окремим природним ресурсам чи об'єктам (наприклад, постанови КМУ від 23 липня 2008 р. № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу», від 21 квітня 1998 р. «Про затвердження такс для обчислення шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»). Розмір такси визначається з урахуванням екологічної цінності відповідного виду рослинного і тваринного світу, витрат, понесених на їх утримання, і встановлюється за кожний екземпляр.

Іноді розмір шкоди обчислюється за допомогою *кадастрової*

оцінки природних ресурсів. Наприклад, розмір шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд України, визначається на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів що проводяться відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» 1992 року, та спеціальних такс які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

При відсутності такс розрахунку розмір шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, відшкодовується за фактичними витратами.

В майбутньому оптимальним є прийняття закону про відповідальність та компенсацію екологічної шкоди, який містив би більшість прогресивних європейсько-правових положень у цій сфері. За галузевою належністю таку відповідальність доцільно визначити як екологічну. За характером державно-правових санкцій – цивільно-правовою, компенсаційною. Так само, залежно від наслідків правопорушення, яким заподіяно шкоду довкіллю чи його компонентам, а через них – життю й здоров'ю громадян, таку шкоду теж доцільно називати екологічною. За обсягами заподіяння її слід визнати майновою, а в окремих випадках і моральною.

5. Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони довкілля

У тих випадках, коли за екологічні правопорушення не має підстав притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, можливе настання дисциплінарної відповідальності. Вона застосовується на підставі загальних норм трудового законодавства за дисциплінарні проступки екологічного характеру. Суб'єктами цієї відповідальності є працівники підприємств, установ і організацій, а також відповідні посадові особи.

Можливість застосування до винних у вчиненні порушень екологічного законодавства *дисциплінарної відповідальності* передбачена ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Цією ж статтею перераховані *підстави такої відповідальності:*

- порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушення норм екологічної безпеки;
- порушення вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі подання завідомо неправдивого експертного висновку;
- невиконання вимог державної екологічної експертизи;
- фінансування, будівництво і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- допущення наднормативних, аварійних і залпових інших викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів;
- самовільне спеціальне використання природних ресурсів;
- порушення строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- невжиття заходів щодо запобігання та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам;
- порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;
- невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

- відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

- пониження честі та гідності працівників, які здійснюють контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, посягання на їх життя і здоров'я.

Перераховані види правопорушень залежно від конкретних обставин, а також суб'єкта вчинення проступку можуть стати підставою для притягнення винних не лише до дисциплінарної, а й до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Наведений у законі перелік підстав юридичної відповідальності не є вичерпним. Законодавством України може бути встановлено дисциплінарну відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підстави застосування дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення передбачені й актами природо-ресурсного законодавства.

Види дисциплінарних стягнень та порядок їх накладення регулюються Кодексом законів про працю України (КЗпП) (ст. 147 визначає догану або звільнення з роботи). Для окремих категорій працівників дисциплінарні стягнення визначені статутами і положеннями про дисципліну. Наприклад, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України тощо.

Посадові особи та спеціалісти, що працюють у сфері охорони навколишнього природного середовища, винні у порушенні вимог екологічного законодавства, згідно з рішеннями їх управлінських органів можуть також позбавлятися премій за основним результатом господарської діяльності повністю або частково.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

1. Земля як об'єкт правового регулювання

Стаття 1 Земельного кодексу України (ЗК) визначає, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Визначення поняття землі ЗКУ не встановлене, наведений лише термін «земельна ділянка». Відповідно до ч. 1 ст. 79 ЗК України – **земельна ділянка** це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Що ж стосується поняття землі, то воно встановлене Державним стандартом (ГОСТ 26640-85 (СТ СЗВ 4472-84) Землі. Термини и определения). **Земля** – найважливіша частина навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, кліматом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, що є головним засобом виробництва у сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення підприємств і організації всіх галузей народного господарства

Поняття землі можна розглядати як інтегрований об'єкт, що складається з великої кількості природних компонентів: це частина земної кори і природного ландшафту, поверхні площі і рельєфу земної кулі, територіального простору і території держави, певної місцевості та місце проживання, ґрунтового шару, засобу господарського використання, просторового базису, природного об'єкта і складової частини довкілля.

У земельному законодавстві земля як об'єкт правового регулювання розглядається у кількох значеннях:

- використання землі для різних потреб у життєдіяльності людей, зокрема, як місце розташування населених пунктів, виробничих і невиробничих об'єктів, в такому значенні її розглядають як надбання українського народу, національне багатство держави;

- земля як об'єкт права власності чи користування, суб'єкт таких прав існує завдяки частині земної поверхні з встановленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами власності або користування.

У ст. 18 ЗК України зазначено, що до земель України належать усі землі у межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії, які мають особливий правовий режим.

Згідно із ст. 19 ЗК України землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- г) землі рекреаційного призначення;
- д) землі історико-культурного призначення;
- є) землі лісгосподарського призначення;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність чи користування громадян та юридичних осіб, можуть перебувати в запасі.

Землі, як об'єкт правової регламентації виконують різні функції:

- а) політичну, визначаючи територіальні межі державної влади та створюючи основу економічної незалежності держави;
- б) економічну, забезпечуючи базу для господарської діяльності;
- в) соціальну, як місце і умови для життя людини;
- г) екологічну, як об'єктивний фактор безпечного для людини існування.

Виконання усіх цих функцій забезпечується різними галузями права: конституційного, адміністративного, цивільного, екологічного, земельного, аграрного.

Отже, земля, з однієї сторони, виступає як самостійний об'єкт господарського використання, а з іншої – є складовою докільля, яка сприяє формуванню складних природних утворень, тобто екологічних систем, справляє біологічний вплив на створення

ландшафтів та інших природних комплексів.

2. Особливості правового режиму земель різних категорій

1. Землі сільськогосподарського призначення. Главою 5 ЗК України визначено правовий режим земель сільськогосподарського призначення. Так, *землями сільськогосподарського призначення* визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Згідно із ч. 2 ст. 22 ЗК України *до земель сільськогосподарського призначення належать:*

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування:

а) громадянам – для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

б) сільськогосподарським підприємствам – для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам – для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;

г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян – для ведення підсобного сільського господарства;

г) оптовим ринкам сільськогосподарської продукції – для розміщення власної інфраструктури.

Землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Використання земель сільськогосподарського призначення повинно обов'язково здійснюватись з урахуванням пріоритетності такої категорії земель. Так, землі, придатні для потреб сільськогосподарського, повинні надаватись насамперед для сільськогосподарського використання. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, провадяться на підставі даних державного земельного кадастру.

Стаття 25 ЗК України передбачає можливість *приватизації земель* державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій. При такій приватизації земельні ділянки передаються працівникам цих установ, підприємств, організацій, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю). При цьому ця передача здійснюється безоплатно.

Рішення про приватизацію таких земель приймають органи місцевого самоврядування або органи виконавчої влади відповідно до їх повноважень за клопотанням цих підприємств, установ та організацій.

Площа земель, що передаються у приватну власність, становить різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств, установ, організацій, і площею земель, які залишаються у державній чи комунальній власності (лісовий фонд, водний фонд, резервний фонд).

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення особистого селянського господарства, садівництва тільки на умовах оренди.

У ЗК України визначено поняття та особливості правового режиму інших земель несільськогосподарського призначення.

2. Землі житлової та громадської забудови (ст. 38) і

відносить до них земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель та споруд, інших об'єктів загального користування.

Державними будівельними нормами України (ДБН Б. 1-3-97) визначено такі поняття стосовно меж:

Межа – наземні матеріальні рубежі, які позначають межі земельної ділянки, або умовна лінія на поверхні, яка розділяє дві проінвентаризовані ділянки.

Спільна межа – межа, при якій точна лінія, що розмежовує ділянки, не встановлюється.

Встановлення меж – процес закріплення в правовому документі меж власності із узгодженою і зареєстрованою точною лінією розмежування.

Використання цих земель здійснюється відповідно до:

- 1) генерального плану населеного пункту;
- 2) іншої містобудівної документації;
- 3) плану земельно-господарського устрою з дотриманням будівельних норм, державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови.

Екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів:

- планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюються за рішенням місцевих Рад з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;

- при розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські Ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з Радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України (ст. 59 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Нормативно-правову основу правового режиму земель житлової та громадської забудови визначають:

- 1) Земельний кодекс України (ст. 38-42);
- 2) Закон України від 16 листопада 1992 р. «Про основи

містобудування»;

3) Закон України «Про планування та забудову територій» від 20 квітня 2000 р.

Земельні ділянки, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них споруди, будівлі та прибудинкові території державної або комунальної власності, надаються в постійне користування підприємствам, установам, організаціям, які здійснюють управління цими будинками.

У разі приватизації громадянами багатоквартирного жилого будинку відповідна земельна ділянка може передаватись безоплатно у власність або надаватись у користування об'єднанню власників.

3. Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення (ст. 43-45 ЗК України). До земель природно-заповідного фонду (ПЗФ) належать ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

До складу земель природно-заповідного фонду включаються:

- *природні території та об'єкти* (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища);

- *штучно створені об'єкти* (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Землі ПЗФ можуть перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Порядок використання таких земель визначається Законом України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р.

4. Землі оздоровчого призначення – це землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватись для профілактики захворювань та лікування людей, (ст. 47-49 ЗК України)

Отже, землі оздоровчого призначення включають:

- 1) землі курортних зон;
- 2) землі лікувально-оздоровчих зон.

Правовий режим курортів визначено Законом України від 5.10.2000 р. «Про курорти».

Оголошення земель оздоровчого призначення курортними та лікувально-оздоровчими зонами здійснюється відповідно до ст. 62 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим.

На територіях лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів встановлюються округи і зони санітарної (гірничо-санітарної) охорони. У межах округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони забороняється передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

Землі оздоровчого призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

5. Землі рекреаційного призначення (ст. 50-52 ЗК України).

До земель рекреаційного призначення віднесені землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До земель рекреаційного призначення належать земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури та спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових оздоровчо-туристичних таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації. Землі рекреаційного призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

6. Землі історико-культурного призначення.

До земель історико-культурного призначення належать землі, на яких розташовані:

- історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні або меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;

- городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів;

- архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова.

Землі історико-культурного призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Навколо них встановлюються охоронні зони з заборонаю діяльності, яка шкідливо впливає або може вплинути на додержання режиму використання цих земель.

7. Землі лісогосподарського призначення (ст. 55-57 ЗК України, ст. 5 Лісового кодексу України).

До земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

Землі, зайняті зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів, окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках не належать до земель лісогосподарського призначення.

Землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Структура правового режиму земель лісогосподарського призначення визначається нормами ЗК України та здебільшого Лісового кодексу (ЛК) України, зокрема ст.ст. 5, 6 тощо.

8. Землі водного фонду (ст. 58-64 ЗК України, ст. 4 Водного кодексу України).

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. Вони забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами.

В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

До земель водного фонду належать землі, зайняті:

- морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами;
- прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами;
- гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- береговими смугами водних шляхів.

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів уздовж морів, навколо озер, водосховищ та інших водойм встановлюються водоохоронні зони, розміри яких визначаються за проектами землеустрою.

6. Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (ст. 65-77 ЗК України).

Землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям.

До земель промисловості належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд.

До земель транспорту належать землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського,

річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту і розвитку об'єктів транспорту.

До земель зв'язку належать земельні ділянки, надані під повітряні і кабельні телефонно-телеграфні лінії та супутникові засоби зв'язку.

Землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача.

Землями оборони визнаються землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони можуть перебувати у державній, комунальній та окрім земель оборони у приватній власності.

3. Правова охорона земель

Питання охорони земель врегульовані: розділом 6 Земельного кодексу України; Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року; Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року.

У статті 1 Закону України «Про охорону земель» та ст. 162 ЗК України визначено, що *охорона земель* – система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для сільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення.

Таким чином, одним із напрямів охорони земель є їх раціональне використання. Нажаль, він не знаходить необхідної державної підтримки. Земельна реформа в цілому здійснювалася в умовах недостатнього фінансування державою її заходів, а також супутніх програм, у тому числі тих, що мають природоохоронний характер, торкаються розвитку земельного кадастру, моніторингу земель, землеустрою, проведення вишукувань і розвідувань земельного фонду. Проблема охорони земель держави в останні роки трансформувалася в одну із невирішених проблем безпеки держави. Припинилося виконання робіт з охорони земельного фонду, третина сільськогосподарських угідь продовжує піддаватися дії ерозії.

Негативно на охорону земель впливає також невідповідність і неоднозначність закріплених нормативно-правовими актами заходів у цій сфері. Так, відповідно до Закону України «Про охорону земель» *система заходів у галузі охорони земель передбачає:*

- державну комплексну систему спостережень;
- розроблення загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання й охорони земель, документації із землеустрою у сфері охорони земель;
- створення екологічної мережі;
- здійснення природо-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного й інших видів районування (зонування) земель;
- економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель, підвищення родючості ґрунтів;
- стандартизацію та нормування.

4. Особливості відповідальності за порушення земельного законодавства

Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства України про охорону земель визначені в ст. 56 Закону України «Про охорону земель», а саме:

- юридичні та фізичні особи, винні в порушенні законодавства України про охорону земель, несуть відповідальність згідно з законом;

- шкода заподіяна внаслідок порушення законодавства України про охорону земель, підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Виходячи з цього, юридичні та фізичні особи несуть відповідальність лише за умови, якщо винні в порушенні законодавства України про охорону земель.

У цьому Законі також визначено, що земельні ресурси – це сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення та господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Таким чином, земельні ресурси є лише складовою частиною земель, що значно звужує об'єкт правопорушення й ускладнює право реалізацію;

- відшкодовується шкода у разі нераціонального землекористування чи вилучення земель.

Також, у ЗК України окремо визначено охорона земель (ст. 167) і охорона ґрунтів (ст. 168). Так, уст. 167 ЗК України йдеться про охорону земель і ґрунтів від забруднення небезпечними речовинами, у свою чергу ст. 168 визначає охорону ґрунтів земельних ділянок. Звідси можна дійти висновку, що у зазначених статтях різні об'єкти охорони.

Статтею 211 п. 3 (відповідальність за порушення земельного законодавства) ЗК України закріплено, що громадяни й юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за «забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами». У свою чергу стаття 164 ЗК України охорона земель передбачає виключно захист земель від «забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів». Використані терміни «забруднення» і «засмічення». Законодавчо закріплене визначення «забруднення ґрунтів».

Аналіз статей Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення дозволяє стверджувати, що за порушення земельного законодавства правопорушники здебільшого несуть адміністративну відповідальність. Кримінальним кодексом України злочини проти довкілля було виокремлено у розділ VIII Особливої частини КК

України, а ст. 239 передбачено відповідальність за забруднення або псування земель.

За псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель передбачено адміністративну відповідальність, кримінальна відповідальність передбачена за такі ж діяння за більш небезпечних умов їх вчинення.

Зазначена конкуренція статей чинного КК України та КУпАП «передбачає можливість правозастосовувача вирішувати питання про віднесення того чи іншого протиправного діяння чи до адміністративних проступків, чи до злочинів, що, у принципі, є неприпустимим і це суперечить положенням п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України.

Не тільки земельне законодавство, а й загалом вітчизняна система законодавства має суттєві недоліки

Правове регулювання земельної реформи здійснювалося поквапливо, законодавчі положення були нечіткими, ґрунтувалися на пропозиціях, не перевірених практикою, тому часто змінювалися за змістом, характеризувалися непослідовністю. Пояснюється це тим, що земельна реформа, як правило, проводилася пошуковими методами, на її завершення відводився історично малий проміжок часу, що, у свою чергу, призвело до неврегульованості важливих питань і суперечливості законодавства. Тому, земельна реформа потребує поміркованих, виважених, вивірених і обґрунтованих дій. Проте у правовій сфері відбувається неочікувана, неупереджена самодіяльність у формуванні законодавчих та інших правових актів. Така спонтанність доводить до кризового стану законодавства, яке іноді набуває чинності в умовах здійснення реформи шляхом пошуків і помилок.

ТЕМА 8. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОД

1. Водні ресурси як об'єкт екологічних відносин

Водні ресурси – це всі води гідросфери, тобто води рік, озер, каналів, водоймищ, морів й океанів, підземні води, ґрунтова волога, вода (льоди) гірських і полярних льодовиків, водяні пари

атмосфери.

У поняття «водні ресурси» входять і самі водні об'єкти – ріки, озера, моря, оскільки для деяких цілей (судноплавство, гідроенергетика, рибне господарство, відпочинок і туризм) вони використовуються без вилучення з них води.

75% поверхні Землі вкрито водою (загальні запаси близько 145.4,3 млн. км³). 97,5% всієї води планети зосереджено в океанах, і лише решта 2,5% – прісна вода. 70% від всієї кількості прісної води перебуває у вигляді льоду. Решта 30% – це підземні води, до яких ми маємо доступ. Але більша їх частина настільки забруднена, що використовувати цю воду вже не можна. Та тільки 1% з цієї доступної води (близько 0,007% усієї води Землі) можна назвати чистою та придатною до «прямого» використання людиною. При чому 70% з неї витрачається на іригацію, 22% забирається промисловістю і лише 0, % використовується в побуті.

В 2050 році потреба людства в питній воді збільшиться вдвічі, у порівнянні з сьогоденням. Але водні ресурси (зважаючи на наведені вище цифри) неабияк обмежені. До того ж вони дуже нерівномірно розподілені по різним країнам світу. Більш ніж 1 мільярд людей не має доступу до питної води.

Виснаження водних ресурсів у цілому в світі в результаті втрати їх якості є більшою загрозою ніж їх кількісне виснаження (1м³ неочищених стічних вод забруднює і робить непридатними 40-50 м³ природної річкової води). Забруднення багатьох водних об'єктів суші (особливо в країнах Західної Європи і Північної Америки) і вод Світового океану досягло небезпечного рівня.

Водні ресурси України складають 92,4 км³, з яких для використання доступні 56,6 км³ на рік. їх використовують для водокористування і водоспоживання в різних галузях промисловості, сільського господарства, енергетики, судноплавства, побуту. Широко використовують водні ресурси при переробці корисних копалин, зокрема їх збагаченні так званими мокрими способами. Водні ресурси належать до відновлюваних в процесі кругообігу.

Так, наприклад, джерелом водопостачання м. Києва є поверхневі води річок Дніпро, Десна та підземні води горизонтів сеноман-келовейського та середньоюрського водоносних

горизонтів. Поверхневі води перед подачею в водопровідні мережі очищуються та знезаражуються на Дніпровській та Деснянській водопровідних станціях реагентним методом по класичній схемі.

Поверхневі води в районі м. Києва відрізняються великою забрудненістю органічними речовинами природного походження. Крім того вода річки Десна в окремі періоди року має велику кількість бактеріальних забруднень. Якість води підземних горизонтів відповідає нормативним вимогам, які ставляться до питної води. Лише в окремих районах міста Києва в підземній воді присутні незвичайні бактерії, так звані, «синьо-зелені» водорості, які в комплексі з залізобактеріями значно погіршують очищення води.

На розв'язання екологічних проблем, пов'язаних зі станом водних об'єктів, на забезпечення раціонального використання вод, їх охорону від забруднення, засмічення та вичерпання спрямоване водне законодавство України. *Завданням водного законодавства є регулювання водних правових відносин, які, залежно від напрямів правового регулювання, можуть бути: відносинами права власності на водні ресурси; відносинами управління і контролю в галузі використання, відтворення та охорони вод; відносинами охорони та захисту водних ресурсів тощо.*

Правову основу водного законодавства складають:

- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.;
- Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.;
- Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року;
- Закон України «Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства» від 17 січня 2002 року;
- Постанова Верховної Ради України від 14 січня 2000 року «Про Концепцію розвитку водного господарства України».

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ економічного розвитку і соціального добробуту, є його виключною власністю та надаються тільки у користування.

Загалом водні ресурси виконують численні функції: економічну, екологічну, соціальну тощо. Пріоритетне використання

вод – це забезпечення питних, побутових, культурно-оздоровчих, рекреаційних, духовних та інших потреб населення.

Згідно зі ст. 1 Водного кодексу України (ВК) **водні ресурси** – обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. За своїми природними характеристиками у **поняття вод** включають усі води (водні об'єкти), (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води. До водних об'єктів відносять природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт).

Так, **води поверхневі** – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; **води підземні** – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах.

Води це природний ресурс, що має відновлювальні властивості, води України потребують збереження, обґрунтованого раціонального використання, охорони, запобігання шкідливим діям щодо них та ліквідації наслідків таких дій, поліпшення їх стану для нормальної життєдіяльності людини.

2. Право водокористування та його види

Право водокористування – право суб'єкта раціонально і безпечно використовувати водні об'єкти у межах, встановлених водним законодавством з метою задоволення потреб.

Водний кодекс України у ст. 1 дає визначення «водокористування» та «використання води»:

Водокористування – використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів).

Використання води – процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб населення, а також без її вилучення для потреб гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб.

Об'єктами права водокористування виступають (ст. 3 ВК України):

- 1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки);
- 2) штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;
- 3) підземні води та джерела;
- 4) внутрішні морські води та територіальне море.

Землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами, прибережними захисними смугами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них, берегові смуги водних шляхів, *належать до земель водного фонду* (ст. 4 ВК України).

Згідно із ст. 59 Земельного кодексу України землі водного фонду України можуть перебувати у *державній, комунальній та приватній власності*.

Громадянам та юридичним особам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватись у власність замкнені природні водойми (загальною площею до 3 га). Власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні та інші штучні водойми.

Залежно від правового режиму водні об'єкти можуть бути *загальнодержавними та місцевого значення* (ст. 5 ВК України).

Так до водних об'єктів загальнодержавного значення належать: морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелами централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що і використовуються на території більше як однієї області; в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать: поверхневі води, що знаходяться та використовуються в межах однієї області, і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

Суб'єктами права водокористування (водокористувачам) можуть бути підприємства, установи, організації та громадяни України, а також іноземні фізичні та юридичні особи та особи без

громадянства (ст. 42 ВК України).

За своїм змістом право водокористування – це сукупність прав та обов'язків водокористувачів, які визначені ст. 43-44 ВК України іншими нормативно-правовими актами, зокрема інструкціями, правилами тощо, а також договорами на водокористування.

Права водокористувачів можуть бути обмежені у випадках, визначених ст. 45 та 47 ВК України. Зокрема, у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій, під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Класифікація права водокористування суб'єктами права водокористування:

1. *Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.*

- *Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.*

- *Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними, а також можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти на підставі дозволів на спеціальне водокористування.*

2. *Залежно від виникнення водокористувачі мають право здійснювати загальне та спеціальне водокористування.*

- *загальне – здійснюється громадянами безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Цільове призначення права загального водокористування – це купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць. Загальне водокористування може бути обмежене або заборонене районними і міськими радами за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів з метою охорони життя та*

здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та інших передбачених законодавством підстав.

- *спеціальне* – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів (ст. 48 ВК України).

Не належить до спеціального водокористування:

- пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних);
- подача (перекачування) води водокористувачам у маловодні регіони;
- усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення);
- використання підземних вод для вилучення корисних компонентів;
- вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин;
- виконання будівельних, днопоглиблювальних, вибухових робіт;
- видобування корисних копалин і водних ресурсів;
- прокладення трубопроводів та кабелів;
- проведення бурових, геологорозвідувальних робіт;
- інші роботи, які проводяться без забору води та скидання зворотних вод.

Призначення спеціального водокористування є задоволення потреб населення, господарсько-побутове, лікувально-оздоровче, сільськогосподарське, промислове, транспортне, енергетичне, рибогосподарське та інше державне і громадське використання.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу, який видається державними органами охорони навколишнього природного середовища у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення та Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища у разі використання води водних об'єктів місцевого значення.

Спеціальне водокористування є платним. Збір за спеціальне

водокористування справляється з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає збір за використання води водних об'єктів та за скидання забруднюючих речовин.

Нормативи збору за спеціальне використання водних ресурсів та використання водних ресурсів для потреб гідроенергетики та водного транспорту встановлюються постановою Кабінету Міністрів від 8.05.99 р. №836.

Використання зазначених фінансових коштів може бути лише цільовим. Всі зазначені збори спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення і підтримання водних об'єктів у належному стані а також виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії води і ліквідацією її наслідків.

3. За строками водокористування може бути: строкове: короткострокове (до 3 р.), довгострокове (від 33 до 25 р); безстрокове.

Водокористувачі мають право використовувати об'єкти *на умовах оренди*.

Водні об'єкти (їх частини) місцевого значення та ставки що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення можуть надаватись у користування на умовах оренди для риборозведення, виробництва сільськогосподарської промислової продукції, а також у лікувальних та оздоровчих цілях (ст. 51 ВК України).

Передача орендарем права на оренду водного об'єкта (їх частини) іншим суб'єктам забороняється.

Орендодавцями водних об'єктів (їх частини) виступають:
місцевого значення – Верховна Рада АР Крим і обласні ради;
загальнодержавного значення – Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації.

Право водокористування на умовах оренди оформляється договором, який погоджується з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Умови, строки і збір за оренду водних об'єктів (їх частин) визначаються в договорі оренди за згодою сторін.

Користування водними об'єктами може бути частково або повністю припинене, якщо ці водні об'єкти мають особливе державне значення, наукову або культурну цінність, а також якщо

вони входять до складу систем оборотного водопостачання теплових та атомних електростанцій. На водних об'єктах повністю заборонено здійснювати лісосплав (ст. 54 ВК України).

Право на спеціальне водокористування припиняється за таких підстав:

- зникнення потреби спеціального водокористування;
- закінчення строку спеціального водокористування;
- ліквідація підприємств, установ, організацій;
- передача водогосподарських споруд іншим водокористувачам;
- визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову чи лікувальну цінність;
- порушення правил та умов спеціального водокористування та охорони вод;
- виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;
- систематичне невнесення плати у строки, визначені законодавством та ін. (ст. 55 ВК України).

У всіх випадках припинення права на спеціальне водокористування здійснюється шляхом анулювання дозволу на спеціальне водокористування органом, який його видав.

Водокористувачам відшкодовуються збитки згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 року, № 966 «Порядок відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, завдані діями інших юридичних і фізичних осіб, що призвели до припинення права або зміни умов спеціального водокористування.

Використання вод для задоволення питних і господарських потреб населення здійснюється у порядку централізованого, нецентралізованого водопостачання та використання підземних вод питної якості з додержанням вимог, передбачених ст.ст. 59-61 ВК України та

Законом України «Про питну воду і питне водопостачання» від 10 січня 2002 року.

Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і

спеціального водокористування (ст. 65 ВК України).

Зрошення угідь с/г призначення здійснюється водами, якість яких повинна відповідати встановленим нормативам. При цьому водокористувачі повинні здійснювати заходи попередження підтоплення, заболочення, засолення та засмічення цих земель. За загальним правилом зрошення с/г угідь стічними водами забороняється, за виключенням випадків, коли це дозволено державними органами охорони довкілля за погодженням з органами санітарного та ветеринарного нагляду.

Під час осушення земель повинні вживатись заходи щодо запобігання деградації та вітровій ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Скидання стічних вод промисловими та іншими об'єктами допускається лише за умови наявності нормативів граничнодопустимої концентрації (ГДК) та встановлених нормативів допустимого скидання забруднюючих речовин. На водокористувачів покладається обов'язок здійснення заходів, спрямованих на запобігання скидання стічних вод чи його припинення, коли такі води: можуть бути використані у системах оборотного, повторного і послідовного водопостачання; містять цінні відходи, що можуть бути вилучені; містять промислову сировину, реагенти, напівпродукти та кінцеві продукти підприємств у кількості, що перевищує встановлені нормативи технологічних відходів; містять речовини, щодо яких не встановлено ГДК; призводять до зміни температури води водного об'єкту більше ніж на 3 градуси за Цельсієм порівняно з її природною температурою в літній період тощо (ст. 70 ВК України).

Забороняється скидати стічні води використовуючи рельєф місцевості (балки, низини, кар'єри тощо).

Інші вимоги та умови щодо скидання зворотних вод у водні об'єкти закріплені статтями 71-75 ВК України та *Правилами охорони вод від забруднення зворотними водами*, затвердженими

постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465. Дані правила є обов'язковими для виконання усіма підприємствами, установами, організаціями та громадянами-суб'єктами підприємницької діяльності, дії яких щодо скидання зворотних вод у водні об'єкти впливає або може вплинути на стан

поверхневих вод.

Користування водними об'єктами для потреб водного транспорту здійснюється на річках, озерах, водосховищах, каналах, інших водоймах, а також територіальному морі та внутрішніх морських водах, які визначаються внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю або частково заборонено, (ст. 67 ВК України). Перелік внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 1996 р. № 640.

Усі судна та інші плавучі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання забруднених вод, які повинні систематично передаватись на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження стічних вод.

Користування річками України залежить від виду річки. Так, у ст. 79 ВК України вказується, що залежно від водозабірної площі басейну річки поділяються на:

- великі – ті, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозабору понад 50 тис. км² (в Україні налічується 9 великих річок);
- середні – річки з площею водозабору від 2 до 50 тис. км² (81 середня річка);
- малі – річки з площею водозабору до 2 тис. км² (63029 шт.).

З метою охорони та збереження водності малих річок законодавство забороняє:

- змінювати рельєф басейну річки;
- руйнувати русла пересихаючих річок, струмків та водотоків;
- розорювання заплавної землі, застосувати на них засоби хімізації тощо.

Заходами, спрямованими на збереження водності річок і охорону їх від забруднення є (ст. 81 ВК України):

- створення прибережних захисних смуг;
- створення спеціалізованих служб по догляду за річками, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами та

підтриманню їх в належному стані;

- впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозабору;
- впровадження водозберігаючих технологій, здійснення водоохоронних заходів на підприємствах, в установах і організаціях, розташованих у басейні річок;
- здійснення інших заходів передбачених водним законодавством.

Порядок складання паспортів річок і установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними встановлюється постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. №347.

3. Правова охорона вод

Загальні вимоги до охорони водних об'єктів встановлені статтею 95 ВК України яка передбачає, що усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

Землі водного фонду надаються у користування за земельним законодавством. Задля охорони та збереження водних об'єктів вставлені обмеження щодо користування землями водного фонду. Користування землями водного фонду поділяється на ***постійне та тимчасове***.

- у ***постійне користування*** землі водного фонду надаються водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам і організаціям, в яких створено спеціалізовані служби по догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані;

- у ***тимчасове користування*** за погодженням з постійними

користувачами земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення та берегових смуг водних шляхів можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним та фізичним особам для сінокосіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, а також для проведення науково-дослідних робіт. Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм встановлюються *водоохоронні зони*.

Водоохоронна зона є природоохоронною територією господарської діяльності. В ній зоні забороняється:

- використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості.

Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціально розробленими проектами. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них регулюються постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486.

Прибережні захисні смуги встановлюються в межах водоохоронних зон з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення, засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм (ст. 88 ВК України).

Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва боки річок та навколо водойм шириною:

- 25 метрів – для малих річок, струмків та потічків, а також ставків площею менше ніж 3 гектари;
- 50 метрів – для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари;
- 100 метрів – для великих річок, водосховищ на них та озер.

Якщо крутизна схилів перевищує 3 градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Уздовж берега морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше 2 км від зрізу води. У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов.

Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. *У прибережних захисних смугах вздовж: річок, навколо водойм та на островах забороняється:*

- розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження та заліснення), а також садівництво та городництво;
- зберігання та застосування пестицидів та добрив;
- влаштування літніх таборів для худоби;
- будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач гаражів та стоянок автомобілів;
- миття та обслуговування транспортних засобів і техніки;
- влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких та твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Об'єкти, що розташовані в прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватись, якщо при цьому не порушується її режим.

Прибережна захисна смуга вздовж морів, морських заток та лиманів входить до зони санітарної охорони моря і може використовуватись лише для будівництва санаторіїв та ін. лікувально-оздоровчих закладів з обов'язковим централізованим водопостачанням та каналізацією.

Смуги відведення з особливим режимом користування встановлюються на магістральних, міжгосподарських та інших каналах, на зрошувальних та осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних спорудах, а також водоймах і греблях на річках для потреб їх експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження та руйнування. Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюється за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням з державними органами охорони довкілля та водного господарства.

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму.

Межі зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюються органами місцевого самоврядування на їх територіях за погодженням з державними органами земельних ресурсів, санітарно-епідеміологічного нагляду охорони навколишнього природного середовища та водного господарства.

Правовий Режим зон санітарної охорони водних об'єктів визначається постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2024.

Охорона вод від забруднення, засмічення, вичерпання передбачені главою 20 (статті 95-106) ВК України. Для забезпечення раціонального використання вод під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, на стан рибогосподарських водних об'єктів, *забороняється:*

- проектування і будівництво прямоточних систем водопостачання промислових підприємств, за винятком підприємств, які за технологією виробництва не можуть бути переведені на оборотне водопостачання;

- здійснення проектів господарської та ін. діяльності без оцінки її впливу на стан вод;

- скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та ін. видів відходів і сміття;

- забруднення та засмічення поверхні водозаборів, льодового покриву водойм водотоків, морів, їх заток і лиманів унаслідок утрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин.

У внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидання з суден, плавучих засобів, платформ та інших морських споруд, а також повітряних суден хімічних, радіоактивних та інших шкідливих речовин, радіоактивних або інших відходів, матеріалів, предметів, сміття, які можуть спричинити забруднення моря. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення

затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. №269.

Особливій охороні підлягають водні об'єкти, віднесені до категорії лікувальних. З метою їх захисту встановлюються округи санітарної охорони курортів з особливим режимом. У водні об'єкти, що віднесені до категорії лікувальних забороняється скидання будь-яких зворотних вод. Перелік водних об'єктів, що віднесені до категорії лікувальних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. № 1499.

Засоби охорони підземних вод встановлені статтями 105-106 ВК України. Так, на підприємства, установи, організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, особливо на ті, які експлуатують накопичувачі промислових, побутових і сільськогосподарських стоків чи відходів, покладаються відповідні обов'язки щодо здійснення заходів з метою попередження забруднення підземних вод.

4. Відповідальність за порушення водного законодавства

За порушення водного законодавства передбачено дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення водного законодавства настає у випадках:

- самовільного захоплення водних об'єктів;
- забруднення та засмічення вод;
- порушення режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;
- руйнування русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
- введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
- недотримання умов дозволу або порушенні правил

спеціального водокористування;

самовільного проведення гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

- порушення правил ведення державного обліку вод або перекручення чи внесення недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;

- пошкодження водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушення правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

- незаконного створення систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованого скидання зворотних вод;

- використання земель водного фонду не за призначенням;

- неповідомлення (приховування) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

- відмови від надання (приховування) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

- порушення правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення тощо.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Дисциплінарна відповідальність застосовується в разі порушення водного законодавства винною особою в процесі виконання трудових обов'язків.

Адміністративна відповідальність передбачено КУпАП у вигляді штрафу на посадових осіб та громадян за такі порушення водного законодавства:

- порушення права державної власності на води: самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування, переуступка права водокористування, а також укладання інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на води (ст. 48);

- порушення правил охорони водних ресурсів: забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на

водозаборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища; введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню (ст. 59);

- порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення: забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених державних органів або з порушенням встановлених правил; проведення навантажувальних та розвантажувальних робіт, що можуть призвести до забруднення територіальних і внутрішніх морських вод, без дозволу органів державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, якщо одержання такого дозволу передбачено законодавством України, неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин з судна або іншого плавучого засобу, повітряного судна, платформи чи іншої штучно спорудженої у морі конструкції, а у випадках скидання з метою поховання, – і органу, який видає дозволу на таке скидання, одразу після здійснення або в ході здійснення такого скидання (ст. 59¹);

- порушення правил водокористування: забір води з порушенням правил водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються (ст. 60);

- пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61);

- невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків по реєстрації в судових документах операцій із речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, внесення зазначеними особами до судових

документів неправильних записів про ці операції або незаконна відмова пред'явити такі документи відповідним посадовим особам (ст. 62).

Адміністративні стягнення накладаються посадовими особами державних органів екології та природних ресурсів, водного господарства, охорони здоров'я.

Кримінальна відповідальність передбачена у випадках, коли у діях порушників водного законодавства є ознаки кримінальних злочинів за КК України, а саме:

- порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ст. 242);

- за забруднення моря (ст. 243) в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і підходів;

- порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ст. 244);

- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду (ст. 249);

- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250).

Цивільна відповідальність, що настає внаслідок порушення

законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, що безпосередньо впливає із ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Збитки відшкодовуються, якщо вони завдані здоров'ю людини, її майну, стану навколишнього природного середовища. Збитки, заподіяні здоров'ю людини, визначаються за правилами норм цивільного законодавства. Якщо ж збитки спричинені природним ресурсам, тоді застосовуються відповідно норми екологічного законодавства (водного, лісового та ін.).

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства покладені на підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства ст. 111 ВК України.

ТЕМА 9. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

1. Надра як об'єкт охорони та використання

Надра у широкому розумінні – земна кора, мантія та ядро Землі (або іншого космічного тіла).

Надра у вузькому розумінні – верхня частина земної кори (в тому числі і під Світовим океаном), що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Надра – самостійний об'єкт права власності Українського

народу, що закріплено ст. 13 Конституції України. Вони є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Користувачами надр в Україні можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

Згідно ст. 1 Кодексу України про надра (КУпН), *надра* – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Всі надра в Україні складають *державний фонд надр* який у свою чергу включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Україна входить в число провідних мінерально-сировинних держав світу. Поєднання різновікових структурних елементів, що сформувалися внаслідок вияву всіх властивих становленню земної кори процесів, обумовило широкий діапазон корисних копалин, що складають мінерально-сировинну базу країни.

Визначення корисних копалин наведено у декількох нормативно-правових актах. Так, Гірничий Закон України від 6 жовтня 1999 року визначає, що **корисні копалини** – природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після обробки; згідно Національного класифікатора України. Класифікатора корисних копалин (ККК) ДК 008:2007 затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 357, 12.122007-**корисні копалини** – природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, придатні для промислового використання.

Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин державного та місцевого значення визначає Кабінет Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

Перелік *корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення* затверджений постановою Кабінету Міністрів від 12 грудня 1994 року № 827. Віднесення корисних копалин до категорії загальнодержавного або місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерств охорони навколишнього природного середовища України.

У свою чергу **родовища корисних копалин** – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини. Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду ст. 5 Кодексу України про надра. Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр.

Державний фонд надр формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр разом з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

2. Право надрокористування та його види

Відповідно до ст. 13 КУпН, підприємства та організації, громадяни як користувачі надрами вступають у правові відносини. Правові норми, що регулюють відносини з цього приводу, складають інститут права користування надрами в Україні.

Право користування надрами в об'єктивному значенні – комплекс правових норм які встановлюють порядок вилучення будь-яких корисних властивостей надр.

Право користування надрами у суб'єктивному значенні –

закріплена нормами права можливість вилучення корисних властивостей надр для задоволення потреб власника чи інших користувачів.

Користування надрами має чітко виражену цільову спрямованість, і саме від цілей надрокористування залежить обсяг прав і обов'язків надрокористувачів. Право користування надрами виникає тоді, коли з'являються права і обов'язки, що його складають, а надання надр у користування є першим з елементів регулювання використання і охорони надр.

Підставами виникнення права користування надрами (ті юридично значущі обставини, згідно з якими правоздатні суб'єкти розпочинають використання надр. Такими підставами є:

1) правові норми (для загального надрокористування), наприклад, ст. 23 КУпН «Право землевласників і землекористувачів на видобування корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних і підземних вод і користування надрами для інших цілей»;

2) отримання дозволу на спеціальне природокористування на визначеній підставі, наприклад, ст. 21 КУпН «Надання надр у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу» та Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами;

3) надання гірничого відводу – на підставі ст. 17 КУпН – гірничий відвід та Порядку надання гірничих відводів.

Суб'єктами права користування надрами згідно зі ст. 13 КУпН можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни. Тобто суб'єктами права користування надрами в Україні визнається коло осіб, які в установленому законом порядку набули право користування надрами і несуть у зв'язку з цим відповідні права та обов'язки щодо раціонального використання надр та їх охорони. Іноземним юридичним особам і громадянам надра та переробка ними мінеральної сировини надаються на підставі угод (контрактів).

До прав користувачів надр законодавством віднесено:

1) здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу;

2) розпоряджатися видобутими корисними копалинами,

якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу;

3) здійснювати на умовах спеціального дозволу консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини;

4) на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

До обов'язків користувачів надр належать:

1) використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано;

2) забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;

3) забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища;

4) приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві тощо ст. 24 КУпН.

Види надрокористування:

- геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;

- видобування корисних копалин;

- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.) тощо.

Спеціальні дозволи на користування надрами визначені ст. 16 КУпН. *Перехід права надрокористування* відбувається з обов'язковим переоформлення спеціального дозволу (тобто надання нового дозволу новому суб'єкту надрокористування і, можливо, на нових умовах), що передбачено Положенням про надання спеціальних дозволів на користування надрами затверджених

Постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1540 і Положенням про надання гірничих відводів затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 59, що є виваженим принципом законодавства про надра, який посилює його природоохоронну спрямованість ще на стадії вирішення питання про виникнення права надрокористування.

Законодавство про надра України для виникнення права спеціального надрокористування передбачає правові форми: спеціальний дозвіл, гірничий відвід, контракт. Без отримання спеціального дозволу та гірничого відводу передбачено здійснення надрокористування тільки землевласниками і землекористувачами в межах наданих їм ділянок на умовах ст. 23 КУпН. Усі інші види надрокористування потребують наявності спеціального дозволу. При цьому на кожен вид діяльності щодо користування надрами в межах окремої ділянки надається окремий спеціальний дозвіл, а у разі зміни надрокористувача видається новий спеціальний дозвіл.

Термін дієвості права користування надрами співпадає з терміном дії спеціального дозволу і розпочинається від дня його реєстрації, якщо в ньому не передбачено інше. Згідно з п. 10 Порядку надання спеціальних дозволів в Україні, спеціальний дозвіл на користування надрами повинен містити:

- дані про користувача надр і про вид надрокористування;
- відомості про ділянку надр, що надається в користування;
- мету користування надрами; джерело фінансування робіт;
- вид корисної копалини, її запаси на час надання дозволу із зазначенням органу, який затвердив обсяг запасів;
- термін дії Спеціального дозволу та термін початку робіт;
- відомості про продовження терміну дії, призупинення або анулювання спеціального дозволу;
- особливі умови користування надрами у разі їх встановлення.

Вказані особливі умови стосуються: норм, правил і стандартів користування конкретними ділянками надр; якості продукції або робіт; технології видобування та переробки корисних копалин; порядку видобування запасів корисних копалин, у тому числі з метою запобігання негативним екологічним наслідкам і забезпечення безпеки забудованих територій (п. 8 Порядку).

Факт отримання спеціального дозволу означає безпосереднє виникнення у суб'єкта права надрокористування тільки у випадках, коли має здійснюватись такий вид надрокористування, як *геологічне вивчення надр з метою:*

а) дослідно-промислових розробок корисних копалин загальнодержавного значення (ст. 20 КУпН);

б) видобування прісних підземних вод;

в) розробки родовищ торфу (ст. 21 КУпН).

В усіх інших випадках для виникнення права надрокористування одного факту отримання спеціального дозволу недостатньо, а ще необхідно засвідчення права на користування надрами актом про *надання гірничого відводу* (ст. 19 КУпН та Положення про надання гірничих відводів).

Право надрокористування є самостійним і тому будь-які дії стосовно інших природних багатств не можуть призвести до виникнення права спеціального користування надрами. Право надрокористування у разі використання надр з метою видобування корисних копалин, для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод, а також будівництва і експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, виникає лише як результат надання ділянки надр в установленому законодавством порядку (ст.ст. 19, 22 КУпН та в п. 1 Положення про надання гірничих відводів).

Необхідність отримання гірничого відводу для настання права спеціального надрокористування обов'язкова для всіх суб'єктів, які здійснюють видобування корисних копалин, а також використовують надра для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин. Саме в гірничо-відвідному акті вказуються основні обов'язки конкретного надрокористувача щодо наданої йому в користування ділянки надр. Гірничий відвід визначає межі такої ділянки надр і мету її користування і є підставою для настання права користування визначеною ділянкою надр відповідно до цілей, для яких їх було надано. Якщо ж надрокористувач передбачає використовувати надра за призначенням, яке не було вказане під час отримання гірничого відводу, то він зобов'язаний до початку таких робіт одержати окремий гірничий відвід відповідно до мети надрокористування.

У такому порядку знаходить свою реалізацію принцип користування надрами за цільовим призначенням.

Гірничий відвід засвідчує право користування надрами саме тим користувачем надр, який у ньому зазначений. Передача наданого гірничого відводу повністю або частково іншому суб'єкту забороняється. Якщо змінюється надрокористувач або проводиться реорганізація підприємства, то необхідне обов'язкове переоформлення акта про надання гірничого відводу та надпису на копії топографічного плану.

Здійснення ж таких дій є підставою визначення нового суб'єкта надрокористування та виникнення його права на користування надрами. Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва і експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, надаються Державним комітетом України по нагляду за охороною праці. Гірничі відводи для розробки корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами, і такі гірничі відводи підлягають реєстрації в органах державного гірничого нагляду. У таких випадках право надрокористування виникає з моменту надання гірничо-відвідного акта, але реалізація цього права стає можливою лише після реєстрації гірничого відводу. Найменш врегульованим законодавством про надра залишається порядок надання ділянок надр у користування з метою створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне та інше значення. Незважаючи на те, що екологізація усіх сфер життєдіяльності людства вимагає пріоритетності природоохоронних заходів, у тому числі в галузі надрокористування, вказані ділянки надр надаються в користування на загальних засадах, порядок надання спеціальних дозволів не містить ніяких спеціальних умов, відсутня державна класифікація таких видів ділянок.

В умовах гострого дефіциту власних інвестиційних ресурсів для країни особливо актуальною стає проблема залучення і використання іноземних інвестицій, що можливо в разі здійснення таких видів надрокористування, як геологічне вивчення надр,

переробка мінеральної сировини, утилізація техногенних мінеральних утворень, охорона надр, запобігання негативним геологічним наслідкам, пов'язаним із видобуванням корисних копалин. Надання права на окремі види використання і охорони надр на умовах інвестування має здійснюватись зі збереженням принципів і основних інститутів надрокористування.

3. Правова охорона надр

Охорона надр – комплекс заходів, здійснюваних з метою найповнішого (комплексного) добування корисних копалин з надр і максимально можливого, економічно доцільного зменшення втрат при їх розробці.

Охорона надр визначена у 6 розділі Кодексу України про надра.

Основні вимоги законодавства в галузі охорони надр:

- забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;
- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;
- раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;
- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд;
- охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку;
- запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;
- запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод тощо (ст. 56

КУпН).

У разі порушення вимог ст. 56 та інших вимог Кодексу України про надра користування надрами може бути:

- обмежене;
- тимчасово заборонене (зупинене);
- припинене органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, державного гірничого нагляду, державного геологічного контролю або іншими спеціально уповноваженими на те державними органами.

Чинне законодавство забороняє проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин.

Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з відповідними місцевими радами.

Рідкісні геологічні відшарування, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду. У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр згідно з українським законодавством зобов'язані зупинити роботи на

відповідній ділянці і повідомити про це заінтересовані державні органи.

Громадяни та їх об'єднання повинні сприяти місцевим радам і спеціально уповноваженим органам державної виконавчої влади у здійсненні заходів щодо раціонального використання та охорони надр.

4. Відповідальність за порушення законодавства про надра

При порушенні основних вимог у сфері використання і охорони надр передбачено спеціальні заходи юридичної відповідальності. Згідно зі ст. 26, 27 Кодексу України про надра, особи, які порушили ці вимоги, можуть бути позбавлені права користування надрами.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Екологічна відповідальність за порушення законодавства про надра існує у двох формах – *економічна та юридична*. Підстава *економічної відповідальності* це факт заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу правомірною діяльністю (викиди забруднюючих речовин у межах дозволеного), тоді як *юридична відповідальність* ґрунтується на факті правопорушення.

Економічна відповідальність настає при спеціальному використанні надр, такому порядку використання природних об'єктів, який передбачає одержання спеціального дозволу (ліцензії), стягнення плати за спеціальне користування.

Економіко-правова відповідальність за наслідки нераціонального, злочинного, природокористування, що стосується еколого-економічних і соціальних інтересів суспільства, господарюючих суб'єктів і громадян в межах норм і правил раціонального природокористування та охорони довкілля.

Організаційно-правовий механізм стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища – це плата за спеціальне використання природних ресурсів.

Особливе значення має свідоме виконання обов'язків щодо

природи, у зв'язку з невідтворюваністю ресурсів надр. Звідси впливає позитивна відповідальність. Обсяг позитивної відповідальності кожної особи є різним і залежить від її індивідуальності, кола службових обов'язків, професійної підготовки.

Позитивна відповідальність у галузі використання надр – це відповідальність посадових осіб. Особи, які виконують гірничі функції, зобов'язані додержувати вимог безпеки праці, які охоплюють й екологічні вимоги. Щодо позитивної відповідальності громадян, то вона може виникнути при видобутку землевласниками загальнопоширених корисних копалин і прісних підземних вод для власних потреб, виконання вимог, пов'язаних з охороною площ залягання корисних копалин, а також збереженням особливо цінних геологічних об'єктів.

Підстави відповідальності за порушення законодавства про надра визначені у ст. 65 Кодексу України про надра:

- самовільне користування надрами;
- порушення норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;
- вибіркоче вироблення багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин і погіршення їх якості;
- порушення встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;
- невиконання правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, тощо.

Дисциплінарна відповідальність. Забезпечувати охорону надр і довкілля зобов'язані відповідно до статей 30 і 38 Гірничого закону України від 6 жовтня 1999 р. власники (керівники) гірничих підприємств, які персонально відповідають за стан техніки безпеки і охорони праці, повинні здійснювати контроль за додержанням правил і норм безпеки.

Працівники гірничого підприємства відповідно до ст. 41 цього Закону мають знати і виконувати вимоги гірничого законодавства та технічної документації, а у разі виявлення ознак виникнення

аварії або нещасного випадку негайно повідомляти про це керівника робіт або гірничого диспетчера (чергового по підприємству), які й зобов'язані вживати необхідних заходів. Щодо них застосовуються заходи дисциплінарної відповідальності.

Адміністративна відповідальність. Згідно зі ст. 47 КпАП України адміністративна відповідальність передбачена за самовільне користування надрами та укладення угод, що у прямій або прихованій формі порушують право державної власності на надра. *Самовільне надрокористування* – це використання надр з порушенням встановленого порядку їх надання у користування, тобто без отримання ліцензії і гірничого відводу (у тих випадках, коли надання останнього визнається необхідним). При цьому не має значення мета користування надрами.

Ділянки надр не можуть бути предметом купівлі, продажу, дарування, застави тощо. Будь-які угоди, пов'язані з переходом права власності на надра, є недійсними. Такою ж визнається угода, пов'язана з переуступкою права користування надрами. Останні надаються в користування уповноваженими державними органами у встановленому порядку. Надрокористувач не уповноважений передавати право користування ділянкою надр іншій особі. Така передача порушує право власності держави на надра, утворює недійсну угоду.

Водночас ст. 23 Кодексу України про надра закріплює право землевласників і землекористувачів видобувати деякі ресурси надр та користуватися надрами для господарських й інших потреб. Перехід права власності на земельну ділянку або будівлю тягне за собою перехід права використання просторових ресурсів і корисних властивостей надр лише тоді, коли використання надр є вторинним (похідним від права на будівлю). Для здійснення права видобутку корисних копалин місцевого значення потрібен спеціальний дозвіл. Новий землевласник або землекористувач зобов'язаний отримати такий дозвіл. Наслідком недодержання цієї вимоги має бути визнання розробки надр самовільною.

Надрокористування неможливе без використання конкретної земельної ділянки. Надання останньої для користування надрами – це необхідний елемент юридичного складу надання надр у користування, який є підставою виникнення правовідносин,

пов'язаних з використанням надр. Однак земля і надра – це різні природні об'єкти, щодо яких встановлено самостійний правовий режим. Привласнення ділянки землі не означає автоматичного привласнення мінеральних ресурсів надр і не суперечить ст. 13 Конституції України, згідно з якою всі природні ресурси є об'єктами права власності українського народу.

Відведення земельних ділянок для потреб гірничої промисловості здійснюється з урахуванням черговості їх освоєння за умови рекультивациі тих ділянок, потреба в яких відпала, і повернення їх попереднім власникам або користувачам. Посадові особи, винні у самовільному зайнятті земельних ділянок та несвоєчасному поверненні тимчасово зайнятих земель, несуть адміністративну відповідальність за статтями 53¹ і 54 КпАП. Проте невиконання обов'язків з рекультивациі земель не може вважатися адміністративним проступком.

КпАП (ст. 57) передбачає адміністративну відповідальність за порушення вимог щодо охорони надр. Об'єктом правопорушення є екологічна безпека і правопорядок у галузі надрокористування. У ч. 1 цієї статті наведено різні підстави відповідальності: самовільна забудова площ залягання корисних копалин; порушення вимог щодо охорони надр, довкілля, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами; знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків.

Відповідно до Положення про порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 1995 р. № 33, така забудова допускається на підставі спеціальних дозволів, які видаються тими органами місцевого самоврядування, на території яких знаходяться корисні копалини. Під час забудови треба вживати заходів, спрямованих на забезпечення ефективного видобутку з надр корисних копалин, розміщення об'єктів будівництва відповідно до проекту і плану розвитку гірничих робіт, додержання вимог екологічної безпеки.

З метою контролю за негативними екзогенними геологічними процесами, охорони підземних вод від забруднення, інших негативних впливів та охорони навколишнього природного

середовища здійснюється державний контроль за водоохоронним режимом, кількістю та якістю підземних вод. Для цього, зокрема, робляться спостережні режимні свердловини на підземні води, знищення або пошкодження яких, як вже зазначалось, породжує адміністративну відповідальність за ч. 1 ст. 57 КпАП.

Геодезичні знаки застосовуються для позначення на місцевості геодезичних пунктів – закріплених точок земної поверхні, а маркшейдерські – контурів родовищ корисних копалин та гірничих виробок. Вони відіграють роль носіїв інформації про стан геологічного середовища. За допомогою цих знаків здійснюються картування місцевості, роботи, пов'язані з розмічуванням на місцевості геофізичних та геологічних профілів і планово-висотних прив'язок геофізичних точок і геологорозвідувальних виробок, геодезично-маркшейдерські вимірювання з метою контролю за відповідністю будівельно-монтажних робіт проектам і будівельним нормам, спостереження за деформацією земної поверхні у процесі будівництва та експлуатації споруд і будівель (Закон України від 23 грудня 1998 р. «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність»).

Держава вживає заходів для збереження геодезичних пунктів, недопущення знищення та псування геодезичних знаків. В охоронних зонах цих пунктів забороняється виконувати господарські роботи, що можуть негативно вплинути на їх стан (тримати худобу, розводити багаття тощо). Засобом забезпечення охорони геодезичних і маркшейдерських знаків є адміністративна відповідальність за їх пошкодження і псування.

КпАП (ч. 2 ст. 57) передбачає відповідальність посадових осіб за вибірккову відробку багатих ділянок родовищ, яка призводить до необґрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин; наднормативні втрати і наднормативне розубожування корисних копалин при видобутку; псування родовищ корисних копалин та інші порушення вимог раціонального використання їх запасів. Предметом правопорушення є мінеральні ресурси, а об'єктом – правовідносини, пов'язані з державною власністю на ресурси корисних копалин, правопорядок у галузі використання мінеральних ресурсів.

КпАП (ч. 3 ст. 57) передбачена відповідальність посадових

осіб за втрату маркшейдерської документації, невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються, в стан, що забезпечує безпеку населення, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час їх консервації. Втрата маркшейдерської документації може визнаватися підставою адміністративної відповідальності лише у разі заподіяння значної шкоди або можливості такого заподіяння. В інших випадках доцільне застосування заходів дисциплінарної відповідальності.

У ст. 58 КпАП фактично закріплені два склади правопорушення: 1) порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр, яке може призвести чи призвело до недостовірної оцінки розвіданих запасів корисних копалин або умов для будівництва та експлуатації гірничодобувних підприємств, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобутком корисних копалин; 2) втрата геологічної документації, дублікатів проб корисних копалин і керна, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ.

Складовим елементом надр є підземні води. Стаття 59 КпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення правил охорони водних ресурсів, тобто забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозаборах, яке спричиняє різні шкідливі наслідки. Забруднення підземних вод може бути прямим (коли в поглинаючі колодязі закачують стічні води та відходи, які не відповідають нормам щодо їх очищення) і опосередкованим (коли у підземні водні горизонти внаслідок інфільтрації потрапляють відходи, пально-мастильні матеріали, гербіциди та мінеральні добрива при порушенні вимог поводження з ними).

Шкода може спричинятися як забрудненням, так й іншими діями, наприклад, необґрунтованими меліоративними заходами. Адміністративна відповідальність має застосовуватися як за порушення правил охорони водних ресурсів шляхом їх забруднення, так і за діяння, що призводять до порушення їх режиму. У зв'язку з цим зміст ст. 59 КУпАП, на наш погляд, необхідно розуміти ширше.

Кримінальна відповідальність. Кодекс України про надра

загалом вирішує питання про відповідальність за порушення у сфері надрокористування. Проте, диференціація правопорушень, перелік яких наведено у зазначеному кодексі, на злочини й адміністративні правопорушення не передбачена. Те ж саме стосується і переліку гірничих правопорушень (ст. 49 ГЗУ).

Найбільш характерними порушеннями правил охорони надр, що передбачають настання кримінальної відповідальності, можна вважати такі: самовільне користування надрами; самовільне видобування запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; самовільне використання надр без дозволу при будівництві, розміщенні, експлуатації гірничодобувних підприємств; розробку надр за межами гірничого відводу, наданого користувачу; здійснення таких видів користування надрами, які не вказані у спеціальному дозволі (або виконання видів геологорозвідувальних робіт, не передбачених ліцензією); видобування корисних копалин понад встановлений спеціальним дозволом обсяг; необґрунтовану та самовільну забудову площ залягання корисних копалин; забруднення надр при підземному зберіганні нафти, газу вуглеводнів та інших речовин; захоронення відходів тощо.

Кваліфікація злочинів у сфері надрокористування, зокрема передбачених ст. 240 КК України, передусім пов'язана з визначенням характерних ознак процесу видобування корисних копалин; віднесенням мінеральної сировини, що видобувається, до класифікації корисних копалин загальнодержавного значення, і також наявністю чи відсутністю у юридичної чи фізичної особи, яка проводить видобувні роботи, права видобування корисних копалин (виявлення ознак незаконності).

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про надрокористування є покладання на винувату фізичну чи юридичну особу в установленому законом порядку обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду (збитки).

Згідно зі ст. 67 Кодексу України про надра підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушення законодавства про надра, в розмірах і порядку встановлених законодавством України.

У більшості випадків цивільна відповідальність застосовується

на загальних підставах відповідальності за завдану майнову шкоду за ст. 1166 ЦК України.

Підприємства, що здійснюють видобування корисних копалин та їх діяльність пов'язана з підвищеною небезпекою, можуть бути зобов'язані відшкодувати шкоду згідно зі статтями 1187, 1188 ЦК України якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

У процесі здійснення надрокористування збитки можуть бути заподіяні тваринному світу, земельним, водним і лісовим ресурсам здоров'ю громадян та їх власності тощо. Відшкодування такої шкоди здійснюється відповідно до спеціальних нормативних актів, які регулюють порядок відшкодування збитків при відсутності такого порядку на загальних підставах за ст. 1166 ЦК України.

ТЕМА 10. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ЛІСІВ

1. Ліси як об'єкт охорони та використання та відтворення

Ліс можна охарактеризувати як сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище.

Згідно зі ст. 1 Лісового кодексу України ліс – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них (площею не менше 0,1 гектара), становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб

лісового господарства.

До лісового фонду України не належать:

- зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;

- окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції, є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах та мають обмежене експлуатаційне значення.

Ліси та лісове господарство України мають певні особливості порівняно з іншими європейськими країнами:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;
- зростання лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим);

- переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50 %) з обмеженим режимом використання;

- високий відсоток заповідних лісів (13,7%), який має стійку тенденцію до зростання;

- історично сформована ситуація із закріпленням лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам і організаціям більш ніж п'ятдесяти міністерств і відомств);

- значна площа лісів зростає у зоні радіоактивного забруднення;

- половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду.

Загальна площа земель лісового фонду становить 10,8 млн га, з яких вкрито лісовою рослинністю 9,5 млн га, що становить 15,7 відсотка території України. За 50 років лісистість зросла майже в 1,5 рази, а запас деревини – в 2,5 рази і досяг 1,8 млрд. м³. Середній щорічний приріст у лісах Держкомлісгоспу дорівнює 4,0 м³ на 1

гектар і коливається від 5,0 м³ в Карпатах до 2,5 м³ у Степовій зоні.

Ліси по території України розташовані дуже нерівномірно. Вони сконцентровані переважно в Поліссі та в Українських Карпатах. Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси найпозитивніше впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечується одержання більшої кількості Деревини.

Таблиця 1

Лісистість України

Адміністративні області	Загальна територія, тис. м ²	Вкриті лісовою рослинністю землі, тис. га	Фактична лісистість	Оптимальна лісистість
АР Крим	27,0	308,7	11,4%	19%
Вінницька	26,5	351,4	13,3%	16%
Волинська	20,2	632,4	31,3%	37%
Дніпропетровська	31,9	152,8	4,8%	8%
Донецька	26,5	185,5	7,0%	12%

Продовження таблиці

Адміністративні області	Загальна територія, тис. км ²	Вкриті лісовою рослинністю землі, тис. га	Фактична лісистість	Оптимальна лісистість
Житомирська	29,9	989	33,1%	37%
Закарпатська	12,8	652,9	51,0%	55%
Запорізька	27,2	105,4	3,9%	5%
Івано-Франківська	13,9	576,7	41,5%	49%
Київська	28,9	632,2	21,9%	23%
Кіровоградська	24,6	158,8	6,5%	11%
Луганська	26,7	282,9	10,6%	16%
Львівська	21,8	626,4	28,7%	30%
Миколаївська	24,6	94,9	3,9%	7%
Одеська	33,3	195,3	5,9%	9%
Полтавська	28,8	236,2	8,2%	15%
Рівненська	20,1	731,7	36,4%	40%
Сумська	23,8	403,8	17,0%	21%
Тернопільська	13,8	192,4	13,9%	20%
Харківська	31,4	372,7	11,9%	15%

Херсонська	28,5	132,4	4,6%	8%
Хмельницька	20,6	262,7	12,8%	17%
Черкаська	20,9	319,3	15,3%	16%
Чернівецька	8,1	237,8	29,4%	33%
Чернігівська	31,9	656,6	20,6%	23%
ВСЬОГО по Україні	603,7	9490,9	15,7%	20%

Примітка: АР Крим з урахуванням м. Севастополя, Київська область з урахуванням м. Києва

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід. Хвойні насадження займають 42% загальної площі, зокрема сосна – 33%. Твердолистяні насадження становлять 43%, зокрема дуб і бук – 32 %.

Україна, незважаючи на невелику лісистість території, за площею та запасами лісу є європейською лісовою державою. За площею лісів Україна посідає восьме місце в Європі (не враховуючи Росію).

Таблиця 2

Лісистість країн Європи

№ п/п	Країна	Загальна площа території країни, тис. га	Площа вкритих лісом земель, тис. га	Процент лісистості
1	Швеція	45218	27264	60,3
2	Фінляндія	33814	21883	64,7
3	Франція	54919	15156	27,6
4	Іспанія	50596	13509	26,7
5	Німеччина	35702	10740	30,1
6	Туреччина	77945	9954	12,8
7	Італія	30132	9857	32,7
8	Україна	60370	9491	15,7
9	Польща	31268	8942	28,6
10	Норвегія	32376	3710	26,9

Виходячи з вимог чинного законодавства та екологічних реалій сьогодення, визначені **основні пріоритети сталого розвитку лісового господарства України**. Ці пріоритети закріплені у Державній програмі «Ліси України» на період 2002-2015 роки. До них належать:

- збільшення лісистості території до науково

обґрунтованого оптимального рівня у 19 відсотків;

- нарощування природоохоронного потенціалу лісів та збереження біологічного різноманіття лісових екосистем;
- підвищення стійкості лісових екосистем до негативних факторів навколишнього середовища – зміни клімату, зростаючого антропогенного навантаження, лісових пожеж, хвороб та шкідників лісу;
- розширення робіт із захисного лісорозведення і агролісомеліорації.

Основними групами заходів, які використовуються у сфері лісового господарства для реалізації вищезгаданих пріоритетів є:

- збереження цілісності лісових масивів, як середовищ існування рідкісних і цінних видів рослин і тварин;
- максимальне використання технологій, що сприяють збереженню і відновленню біологічного різноманіття при здійсненні лісівничих заходів;
- підтримка складу і вікової структури деревостанів з метою забезпечення збереження існуючих в них популяцій видів;
- організація і здійснення системи заходів проти різних стихійних явищ (промислове забруднення, лісові пожежі, шкідники тощо);
- орієнтація лісоуправління на відновлення деревостанів максимально близьких по породно-віковому складу корінним типам лісів, властивих даним територіям, які були порушені в результаті діяльності людини;
- оптимізація і здійснення на належному технічному рівні моніторингу стану лісових екосистем.

Правову основу лісового законодавства складають:

- Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р.;
- Закон України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Санітарні правила в лісах України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555;
- Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 733;

- Правила поліпшення якісного складу лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 тощо.

2. Право власності на ліси, лісокористування

У статті 7 Лісового кодексу України зазначено, що ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності.

Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи.

У державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності.

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності.

Ліси в Україні можуть перебувати у *приватній власності* (громадяни та юридичні особи України у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів).

В Україні домінує державна форма власності на ліси, проте лісокористування здійснюють постійні лісокористувачі – спеціалізовані лісогосподарські підприємства державної форми власності, які належать до сфери управління органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а не підприємства з різними формами власності на основний та обіговий капітал.

Юридичних і фізичних осіб, які здійснюють лісокористування на засадах самоокупності і самофінансування, у першу чергу цікавить ресурсна функція лісу, а не його збереження та відтворення. Зосередження лісогосподарського виробництва на великих площах і кооперація із промислово-переробними галузями створюють для суб'єктів господарювання сприятливі умови для отримання чистого прибутку. Суспільству ж потрібне таке лісове господарство, яке б забезпечувало інтегральний екологічний і

соціальний ефект від виконуваних лісом функцій (незважаючи на те, що екологічні і соціальні функції лісу важко оцінити у грошовому еквіваленті).

У лісах України здійснюються **загальне та спеціальне використання лісових ресурсів**. Загальне лісокористування здійснюють громадяни, які мають право вільно перебувати в лісах, безкоштовно збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби, інші плоди, крім випадків, передбачених законодавчими актами. Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети.

В основу класифікації видів спеціального використання лісів покладено роль лісів, які використовуються як природний ресурс. Вона, зокрема, полягає у значенні лісу як джерела деревини, живиці, інших лісових ресурсів, а також у специфічних якостях лісу: лікувально-оздоровчих, рекреаційних, естетичних.

Виходячи з цього, можна виділити такі *види спеціального права лісокористування за цільовим призначенням*:

- заготівля деревини в порядку рубок головного користування;
- заготівля другорядних лісових матеріалів;
- побічні лісові користування;
- використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт.

Залежно від строку, який встановлюється, користування лісами може бути *постійним або тимчасовим*. *Право постійного користування*:

- на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи;

- на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим

комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісгосподарські підрозділи. Право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою.

Тимчасове користування лісами може бути:

- довгостроковим – строком від одного до п'ятдесяти років;
- короткостроковим – строком до одного року.

Заготівля деревини є основним лісовим користуванням у частині задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах. Порядок заготівлі деревини регулюється ст. 70-71 Лісового кодексу України, постановою Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», затверджених від 23 травня 2007 р. № 761.

Лісовий кодекс визначає, що *заготівля деревини* порядку спеціального використання здійснюється під час рубок головного користування. Деревина заготовлюється також під час рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства. Отже, відповідно до Лісового кодексу залежно від категорій лісів, природних лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід та інших особливостей застосовуються такі системи рубок головного користування: суцільні, поступові або вибіркові, комбіновані рубки.

Одним із видів права лісокористування є *заготівля другорядних лісових матеріалів*. У ст. 73 Лісового кодексу вказано, що до заготівлі другорядних лісових матеріалів належить живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків.

Серед видів права лісокористування особливе місце займає *побічне лісове користування*, до якого належать: заготівля сіна, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету.

Статтею 74 ЛК України передбачено *використання корисних властивостей лісів* для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт, що здійснюється з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища і природних ландшафтів з додержанням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог.

Лісовий кодекс крім зазначених вище виділяє ще декілька видів лісокористування. Так, ст. 74-76 Лісового кодексу здійснює правове регулювання використання корисних властивостей лісів для потреб мисливського господарства, створення сприятливих умов для життя диких тварин.

Раціональне використання лісових ресурсів дасть змогу зберегти та примножити багатство лісів, що завжди були і залишаються одним з головних природних чинників, місцем формування трудової діяльності людини – починаючи з доісторичних часів і донині. Багато науковців і політиків вбачають можливість поліпшити екологічну ситуацію на шляху подальшого розширення об'єктів природно-заповідного фонду, істотного обмеження або й повного припинення промислового лісокористування в лісах деяких регіонів, не вдаючись до системного аналізу стану справ

3. Правова охорона і захист лісів

Організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, і незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб (ст. 86 ЛК України).

Так, з метою охорони лісів від пожеж власники лісів і постійні лісокористувачі зобов'язані розробляти та проводити в установленій строк комплекс протипожежних та інших заходів, спрямованих на збереження, охорону та захист лісів. Перелік яких та вимоги до них визначаються центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства, органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їх локалізації і ліквідації.

Охорону і захист лісів на території України здійснюють:

1) *державна лісова охорона* (має статус правоохоронного органу), що діє у складі центрального органу виконавчої влади з

питань лісового господарства, органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, які належать до сфери його управління. *Основними завданнями державної лісової охорони є:*

- здійснення державного контролю за додержанням лісового законодавства;
- забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

Порядок діяльності державної лісової охорони та лісової охорони визначається Положенням про державну лісову охорону, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976.

2) *лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.* У лісовому законодавстві практично немає норм, спрямованих на охорону та захист лісової та іншої рослинності, види якої занесені до Червоної книги України. Тому при розгляді зазначених проблем доцільно керуватись нормами Законів України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р., «Про Червону книгу України» від 7 березня 2002 р., а також Положенням про Зелену книгу затвердженого Постановою КМУ від 29 серпня 2002 р. №1286.

З метою збалансованого лісокористування, запобігання проявам згубних наслідків природних явищ 10 лютого 2000 року прийнято Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону». Зокрема, згідно із ст. 3 даного Закону в ялицево-букових деревостанах на стрімких схилах в усіх лісах Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської та Чернівецької областей на 10 років вводиться мораторій на проведення суцільних рубок головного користування.

4. Відповідальність за порушення лісового законодавства

Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства – відносини між державою в особі спеціально

уповноваженого органу в галузі охорони лісів, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і правопорушником із застосуванням до нього заходів впливу, передбачених законом та правових наслідків за порушення лісового законодавства.

Лісопорушення – протиправне, як правило, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке спричиняє шкоду лісу чи несе реальну загрозу спричинення такої шкоди, порушуючи встановлені вимоги використання та охорони лісів.

Порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;

2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;

3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;

4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;

5) порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

8) розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;

9) самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;

10) порушенні правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;

11) заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

12) порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;

13) невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;

14) знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

15) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

16) порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

17) пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;

18) знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;

19) невиконанні приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів (ст. 105 ЛК України).

Адміністративна відповідальність. Підставою для притягнення винних осіб у порушенні вимог лісового законодавства є адміністративне правопорушення (проступок), під яким розуміють протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на державну власність на ліси, встановлений порядок державного управління в галузі використання, відтворення, охорони і захисту лісів в Україні, права і законні інтереси громадян у галузі використання лісових ресурсів та встановлений правовий режим використання, відтворення, захисту і охорони лісів.

У цій галузі виділяють такі адміністративні правопорушення:

- порушення права державної власності на ліси (ст. 49

КпАП);

- незаконне використання земель державного лісового фонду використання ділянок земель державного лісового фонду (ст. 63 КпАП);

- порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64 КпАП);

- незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 КпАП);

- знищення або пошкодження полежахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65¹ КпАП)

- знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66 КпАП);

- здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67 КпАП);

- порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68 КпАП);

- пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69 КпАП);

- самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід в лісах і на землях державного лісового фонду (ст. 70 КпАП);

- введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71 КпАП);

- пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (ст. 72 КпАП);

- засмічення лісів відходами (ст. 73 КпАП);

- знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74 КпАП);

- знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75 КпАП);

- знищення корисної для лісу фауни (ст. 76 КпАП);

- порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77 КпАП);

Притягувати до адміністративної відповідальності та накладати адміністративні стягнення за лісопорушення вправі органи лісового господарства відповідно до ст. 241 КпАП. Органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України розглядають справи про адміністративні правопорушення відповідно до ст. 242¹ (КпАП).

Винні особи можуть бути також притягнені до відповідальності за невиконання законних розпоряджень, приписів чи інших вимог посадових осіб, органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних (у тому числі лісових) ресурсів, радіаційної та ядерної безпеки або охорону природних ресурсів, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, вчинення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків (ст. 188⁵ КпАП).

Кримінальна відповідальність. Чинне лісове законодавство передбачає ряд норм, які закріплюють ознаки кримінальних діянь (дій або бездіяльності) у галузі використання лісових ресурсів. Порядок притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за скоєні злочини визначається Кримінальним кодексом (КК) України. До кримінальної відповідальності притягуються особи винні у скоєнні таких злочинів:

- знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом (ст. 245 КК).

- незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах (ст. 246 КК).

Цивільна відповідальність. Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України (частина 3 статті 68 Закону

України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Основним способом відшкодування шкоди, заподіяної лісовому господарству, є відшкодування збитків, тобто компенсація грошового еквівалента, грошової оцінки негативних наслідків лісопорушення, як тих, що вже виникли, так і тих, які мають перспективний характер, що зумовлено наявністю в структурі шкоди екологічної складової – зруйнованих або пошкоджених зв'язків між елементами лісової екосистеми.

У структурі збитків, заподіяних порушеннями лісового законодавства, визначаються наступні елементи:

а) прямі збитки, тобто вартість знищеного або пошкодженого лісу;

б) втрачена вигода, тобто вартість лісових ресурсів, що утворилися б у майбутньому, якби цьому не перешкодило лісопорушення;

в) невикористані витрати праці й матеріальних засобів, вкладені у лісове господарство з метою покращення стану лісів, підвищення їх продуктивності тощо;

г) майбутні витрати, які доведеться зробити з метою відновлення порушеної природної рівноваги. Причому до останнього елемента збитків належать витрати не лише на лісовідновлення, а й на приведення у сприятливий стан інших природних об'єктів, екологічно пов'язаних з лісом, та довкілля в цілому. Зазначені елементи збитків мають враховуватися при законодавчому визначенні розмірів майнових стягнень за лісопорушення.

Відшкодуванню підлягає лише та шкода, що піддається обрахуванню. Відшкодування шкоди має здійснюватися шляхом відшкодування її в натурі або відшкодування збитків у повному обсязі (частина 1 статті 1192 Цивільного кодексу України).

Відшкодування в натурі шкоди полягає в тому, що винна особа зобов'язана своїми силами й засобами усунути негативні наслідки заподіяної шкоди. Якщо правопорушника не можна зобов'язати відшкодувати шкоду в натурі, то на нього покладається відшкодування збитків у повному обсязі (компенсація збитків). При обрахуванні обсягу відшкодування слід враховувати: невикористані витрати матеріальних засобів і праці, що раніше вкладені у

природний об'єкт (ліс), витрати на відтворення природних ресурсів лісу, а також не отримані природокористувачами доходи.

Важливу роль в обрахуванні обсягу відшкодування виконують спеціальні такси, їх використання зумовлено складністю вирахування втрат, викликаних знищенням або пошкодженням лісу й інших природних ресурсів, необхідністю забезпечувати однаковість відшкодування шкоди у типових випадках.

Зокрема, такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 665 від 23 липня 2008 року.

ТЕМА 11. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ

1. Рослинний світ як об'єкт охорони та використання та відтворення

До складу рослинного світу України належать понад 27 тис. видів (гриби і слизовики – 15 тис., водорості – 5 тис., лишайники – 1,2 тис., мохи – 800 і судинні рослини – 5,1 тис., включаючи найважливіші культурні види, а з урахуванням екзотів, які вирощуються у ґрунті ботанічних садів – понад 7,5 тис. видів).

Статтею 3 Закону України «Про рослинний світ» визначено, що **рослинний світ** становить сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

Основними нормативно-правовими актами, якими регулюється охорона, відтворення та раціональне використання рослин є Конституція України та Закони України, зокрема, Про охорону навколишнього природного середовища, Про рослинний світ, Про природно-заповідний фонд України, Про пестициди та агрохімікати, Про Червону книгу України.

Згідно з Конституцією України її громадяни мають право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, вільний доступ до інформації про його і зобов'язані не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки.

Гарантії Основного закону України, найшли свій розвиток у законодавчих та нормативно-правових актах України.

Правові основи організації охорони, відтворення і раціонального використання знайшли відображення в цілому ряді Законів України.

Згідно з Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про Червону книгу України» об'єкти рослинного світу, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську та іншу цінність, рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення види рослинного світу, ; і також рослини занесені до Червоної книги України підлягають особливій охороні.

Природні рослинні ресурси можуть бути *загальнодержавного та місцевого значення*.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) об'єкти рослинного світу у межах:
  - внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;
  - поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків;
  - природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;
- б) лісові ресурси державного значення;
- в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;
- г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного

значення.

Таким чином, об'єктами рослинного світу є різноманітна сукупність усіх видів дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин біологічного походження, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів і їх угруповань.

Основні вимоги до охорони, використання та відтворення рослинного світу визначені статтею 5 Закону України «Про рослинний світ» 1999 р., а саме:

Під час здійснення діяльності, яка впливає на стан охорони, використання та відтворення рослинного світу, необхідно дотримуватися таких основних вимог:

- збереження природної просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності об'єктів рослинного світу;
- збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань;
- науково обґрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів;
- здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу господарської діяльності на рослинний світ;
- охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб;
- здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу;
- регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з врахуванням інтересів охорони здоров'я населення.

Вказані вимоги повинні враховуватись під час розробки проектів законодавчих актів, загальнодержавних, міждержавних, регіональних програм та здійснення заходів з охорони, використання та відтворення рослинного світу.

2. Правове регулювання використання природних рослинних ресурсів

Відповідно до Закону України «Про рослинний світ» використання природних рослинних ресурсів здійснюється в

порядку **загального та спеціального використання**.

У порядку **загального використання** природних рослинних ресурсів (з додержанням правил, що затверджуються центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, без надання їм відповідних дозволів) громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти

для задоволення власних потреб, а також використовувати Ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях.

Згідно чинного законодавства у порядку загального використання заборонено:

- збирання у порядку загального використання дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо;

- торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів.

Загальне використання природних рослинних ресурсів може бути обмежене органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у разі їх виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їх переробки.

Види спеціального використання природних рослинних ресурсів:

- збирання лікарських рослин;
- заготівля деревини під час рубок головного користування;
- заготівля живиці;
- заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо;
- збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету;

- заготівля сіна;
- випасання худоби тощо.

Види спеціального використання природних рослинних ресурсів:

- *загальнодержавного значення* – здійснюється за дозволом, який визначається Кабінет Міністрів України;
- *місцевого значення* – здійснюється за дозволом, що видається в порядку, який визначається Верховною Радою АРК та органами місцевого самоврядування.

Заготівля деревини під час рубок головного користування, живиці на земельних ділянках лісового фонду встановлюється Лісовим кодексом України.

Не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів:

- власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до Червоної книги України та Зеленої книги України;
- користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, які їм надано для цільового призначення (ведення фермерського господарства, особистого підсобного господарства, колективного садівництва, городництва, сінокосіння, випасання худоби), за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Форма дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів:

- *загальнодержавного значення* встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- *місцевого значення* визначається Верховною Радою АРК та органами місцевого самоврядування за поданням спеціально уповноважених місцевих органів виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів є

платним.

Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів.

Звільняються від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів:

- науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України;

- власники земельних ділянок;

- користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації.

Природні рослинні ресурси використовуються з метою:

1) здійснення природоохоронної, рекреаційної, оздоровчої, культурно-освітньої, виховної, науково-дослідної та господарської діяльності;

2) для забезпечення потреб населення у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин;

3) для випасання худоби, забезпечення інших потреб тваринництва;

4) для потреб бджільництва;

5) для потреб мисливського та рибного господарства тощо.

3. Правова охорона і захист рослинного світу

Охорона природних рослинних ресурсів визначена у

спеціальному розділі IV Закону «Про рослинний світ». *Охорона рослинного світу передбачає* здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання.

Охорона рослинного світу здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, а також користувачами природних рослинних ресурсів.

В Законі «Про рослинний світ» зазначено, що *охорона рослинного світу забезпечується:*

- 1) встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 2) заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності;
- 3) проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності;
- 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу;
- 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них;
- 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу;

9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань - до Зеленої книги України;

10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів тощо.

Підприємства, установи, організації та громадяни повинні здійснювати заходи щодо збереження умов місцезростання об'єктів рослинного світу, якщо їхня діяльність пов'язана з розміщенням, проектуванням, реконструкцією, забудовою населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, а також введенням їх в експлуатацію.

Забороняється будівництво, введення в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів і застосування технологій, що викликають порушення стану та умов місцезростання об'єктів рослинного світу, їх пересадження на ділянки з однотипними умовами місцезростання.

Шкода, заподіяна зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів визначена відповідними таксами затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р. № 559 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів».

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослин, що зростають в природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

Закон України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 року визначає, що **Червона книга України** є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї.

Види рослин, які не занесені до Червоної книги України, але є рідкісними або такими, що перебувають під загрозою зникнення на території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, можуть заноситися до Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на цих територіях. Перелік та Положення про нього затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, можуть заноситися до Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на цих територіях. Перелік та Положення про нього затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, Київською та Севастопольською міськими радами.

Компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України врегульовані Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399 «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України».

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання підлягають охороні на всій території України і заносяться до Зеленої книги України. Порядок ведення Зеленої книги України визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» від 29 серпня 2002 р. № 1286, відповідно до нього, *Зелена книга України* є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні.

4. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ

Відповідно до Закону України «Про рослинний світ»

юридичну відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ несуть особи, винні у:

- самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів;
- порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів;
- протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу;
- порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу;
- порушенні вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу;
- перевищенні лімітів використання природних рослинних ресурсів;
- самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин;
- реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- закупівлі лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їх спеціальне використання;
- порушенні правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу;
- невнесенні збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки тощо (ст. 40).

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідальність несуть також особи, винні в невиконанні вимог охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України та за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про Червону книгу України», відповідальність несуть особи, винні у:

- погіршенні середовища перебування (зростання) видів

тваринного та рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

- незаконному, в тому числі з порушенням вимог виданих дозволів, використанні об'єктів Червоної книги України або їх знищенні;

- порушенні умов утримання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, в ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших штучно створених умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження);

- невиконанні законних вимог посадових осіб державних органів, що здійснюють управління, регулювання та контроль у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

- вчиненні інших дій, що завдали шкоди тваринам і рослинам, види яких занесені до Червоної книги України.

Порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність настає за КЗпП України. Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок осіб, дії яких по охороні, використанню та відтворенню дикорослих та інших несільськогосподарського призначення природних рослинних ресурсів є посадовим обов'язком.

Адміністративній відповідальності піддаються особи винні у вчиненні адміністративних проступків за порушення законодавства про рослинний світ, а саме:

- самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1 КУпАП);

- порушення законодавства про захист рослин (ст. 83-1 КУпАП);

- виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу (ст. 85¹ КУпАП);

- незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88 КУпАП);

- порушення порядку придбання чи збуту об'єктів

тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88¹ КУпАП);

- порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88² КУпАП);

- порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90 КУпАП);

- перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91² КУпАП);

Кримінальна відповідальність за злочини у даній сфері встановлена КК України і настає за:

- знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 ККУ);

- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 ККУ).

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ, об'єкти якого знаходяться в межах населених пунктів, встановлена постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р. № 559 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» та постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399 «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України».

У деяких випадках, прямо передбачених законодавством, при обчисленні розміру збитків згідно зі встановленими таксами застосовується кратність, тобто збитки стягуються у підвищеному розмірі. Наприклад, розмір шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження до ступеня припинення росту таких дерев і чагарників декоративних і цінних порід обчислюється за першою таксою, збільшеною у два рази. Розмір шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження до ступеня припинення росту чи пошкодження до ступеня неприпинення росту хвойних та вічнозелених рослин у грудні – січні, обчислюється за першою таксою, збільшеною у чотири рази.

В ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що завдані збитки

стягуються, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення і незалежно від зборів за забруднення навколишнього середовища та погіршення природних ресурсів.

Будь-які угоди, купівлю-продаж природних рослинних ресурсів; переуступку права спеціального використання рослинного світу; дарування рослинного світу; заповіт природних рослинних ресурсів, що порушують право державної власності на рослинний світ, є недійсними з моменту їх укладення.

ТЕМА 12. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ

1. Тваринний світ як об'єкт охорони, використання та відтворення

Тваринний світ України відрізняється різноманітним видовим складом і нараховує майже 45 тис. видів тварин. На території України – багато унікальних природних місцевостей, де водяться рідкісні реліктові тварини.

В Україні створено 11 національних природних парків, 4 біосферних заповідники, 16 природних заповідників, численні дендропарки, є багато пам'яток садово-паркового мистецтва. Найбільш відомими є Асканія-Нова (Херсонська область, кінець XIX в.), Шацький національний природний парк (Волинська область), дендрологічні парки – «Софіївка» (Черкаська область), «Олександрія» (Київська область), Тростянецький дендропарк (Чернігівська область), а також пам'ятки природи – Скелі Довбуша на Івано-Франківщині і Львівщині, Кам'яні Могили в Донецькій і Запорізькій областях, Великий каньйон у Криму.

Тваринний світ є одним з компонентів довкілля національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення й виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової й лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. Такі ознаки підкреслюють його економічне значення як природного ресурсу для мисливства, рибальства та інших видів господарювання.

Основними законодавчими актами, що регулюють питання

збереження та використання дикої фауни в Україні, є:

Закони України:

- «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.;
- «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001р.;
- «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р.;
- «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р.;
- «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006р.;
- «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р.;
- «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 р.;
- «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р.

Постанови Кабінету Міністрів України:

- «Про порядок ведення кадастру тваринного світу» № 772 від 15 листопада 1994 р.;
- «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» № 391 від 30 березня 1998 р.;
- «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля» № 1551 від 17 листопада 2001 р.;
- «Про затвердження Порядку і умов використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України» від 13 серпня 1999 р. № 1490;
- «Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і нормативів плати за їх спеціальне використання» від 6 квітня 1998 р. № 449 та ін.

Тваринний світ є необхідним елементом природного середовища. Його об'єкти становлять важливий регулюючий і стабілізуючий компонент біосфери, який охороняється й використовується для задоволення духовних і матеріальних потреб громадян України. Його соціальна цінність обумовлена її природними властивостями й виявляється у різних аспектах.

В еколого-правовій літературі вирізняють екологічний,

економічний і науково-культурний аспекти соціальної цінності тваринного світу. Екологічний пов'язано з тим, що тварини існують як невід'ємна частина біосфери Землі, як обов'язковий елемент, що впливає на функціонування процесу життєдіяльності рослинного світу, біологічні властивості води, формування ландшафту, а також бере участь в інших обмінних процесах. Економічний аспект в свою чергу виявляється у змозі задовольнити матеріальні потреби суспільства. Адже тварини – це джерело одержання харчових продуктів, лікарської сировини а також інших матеріальних цінностей. Науково-культурний пояснюється тим, що тваринний світ здатен задовольняти освітні, наукові, виховні, культурні й естетичні проблеми суспільства. Об'єктам цього світу, притаманні певні юридичні ознаки, що дозволяють виокремити їх з-поміж інших об'єктів власності чи користування. До представників тваринного світу, що охороняються переліченими законами, слід віднести лише диких тварин. Відносини в галузі охорони і використання сільськогосподарських, свійських та інших тварин, що служать для господарських, наукових та естетичних цілей, регулюються не екологічним, а цивільним, аграрним або іншим законодавством України. Також не підпадають під дію Закону охорона й використання залишків викопних тварин.

Чинне законодавство поділяє правові відносини на такі, що пов'язані з охороною, використанням і відтворенням, а також належністю об'єктів тваринного світу.

Під об'єктами екологічних правовідносин в екологічному праві розуміють предмети матеріального світу, які мають природне походження, а також характеризуються певним станом в ланцюгу екологічної системи природи, тобто існують як невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища.

Природні об'єкти мають бути передбачені у законі як об'єкти права, оскільки саме право визначає правові наслідки, які складаються у відносинах між людьми, надає їм специфічних ознак.

Такі ознаки закріплені у Законі України «Про тваринний світ», він дає розгорнуту класифікацію відповідних об'єктів і надає їм юридичного значення, дозволяє визначити рамки правового регулювання у цій сфері. Так, ст. 3 Закону «Про тваринний світ» визначено *систему об'єктів тваринного світу:*

- дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі;

- частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні.

Стаття 3 Закону України «Про тваринний світ» забезпечується також правова охорона кожного з самостійних об'єктів права власності українського народу, що може бути окремим об'єктом інших суб'єктивних прав, наприклад, права користування.

Дика фауна, як об'єкт тваринного світу це сукупність диких тварин в усьому їх видовому та популяційному різноманітті на всіх стадіях розвитку.

Закон України «Про тваринний світ» одним із своїх завдань має забезпечити умови постійного існування тварин, передбачаючи захист (охорону) їх життя на всіх стадіях розвитку. У преамбулі цього Закону тварини розглядаються як компонент навколишнього природного середовища. Таким компонентом можуть бути тільки живі тварини, які здатні взаємодіяти з довкіллям, мати з ним певний зв'язок.

Ознаки, які характеризують диких тварин як об'єкт екологічних правовідносин:

- *біологічна ознака* – стан дикості тварин, об'єктів фауністичних правовідносин. Закон України «Про тваринний світ», на відміну від раніше чинних актів екологічного законодавства, безпосередньо не вказує на дикість, як обов'язкову ознаку тварин, щодо яких здійснюється правове регулювання, але законодавець враховує стан дикості, як обов'язкову ознаку об'єктів еколого-фауністичних правовідносин. До того ж ця ознака згадується в ст. 4 Закону України «Про тваринний світ», яка регулює відносини

власності народу на тварин та інші об'єкти тваринного світу. В Україні віднесення тварин до об'єктів тваринного світу регулюється Положенням «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1994 р., і поширюється згідно з ним на окремі види (групи видів) тварин.

- *середовищні ознаки*, визначають зовнішній стан тварин, тобто стан їх існування по відношенню до навколишнього природного середовища. Зазначені ознаки мають своїм змістом умови та місце перебування диких тварин. Так, законодавство України регулює відносини, які складаються щодо диких тварин, котрі перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах. Для віднесення тварин до об'єктів екологічного права вони мають перебувати у стані природної волі. В Україні законодавство регулює, відносини щодо диких тварин, які перебувають в різних умовах по відношенню до природного середовища, що дозволяє забезпечити їх охорону, створити умови для постійного підтримання їх видового та популяційного різноманіття.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про тваринний світ», під дію законодавства потрапляють тварини та інші об'єкти тваринного світу, які перебувають на суші, у воді, ґрунті та повітрі.

- *перебування у територіальних межах України*, включаючи континентальний шельф та акваторію виключної (морської) економічної зони, ця ознака визначається дією фауністичного законодавства у просторі (території, акваторії). Так в Законі України «Про тваринний світ», у ст. 1 зазначено, що законодавством України регулюються відносини щодо диких тварин, які «... постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони...».

Тваринний світ – це сукупність диких тварин у всьому їх видовому та популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку, які перебувають в стані природної волі, у неволі, чи в напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України, або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської економічної зони, щодо яких встановлено правовий

режим, котрий забезпечує їх всебічну охорону, та допускає без шкоди для відтворення їх використання.

2. Правове регулювання використання тваринного світу

Використання об'єктів тваринного світу здійснюється за такими формами:

1. *На праві державної і комунальної власності* – об'єкти тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форми власності, є об'єктом права державної або комунальної власності;

2. *На праві приватної власності* – об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб;

3. *На праві користування.*

Тваринний світ є об'єктом права власності. Так, згідно зі ст. 5 ЗУ «Про тваринний світ» право власності на об'єкти тваринного світу набувається та реалізується відповідно до Конституції України, цього Закону та інших законів України. Об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника об'єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися об'єктами тваринного світу – об'єктами права власності Українського народу відповідно до цього Закону та інших законів України.

Об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Об'єкти тваринного світу в Україні знаходяться під охороною держави незалежно від права власності на них.

Об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб.

В інтересах охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу права власників і користувачів землі, лісів, водних об'єктів та інших природних ресурсів можуть бути обмежені законом і на них можуть покладатися відповідні обов'язки згідно з законом (ст. 54 Закону України «Про тваринний світ»).

Використання тваринного світу може бути загальним або спеціальним:

1) *загальне використання* об'єктів тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо), використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях. Під час загального використання об'єктів тваринного світу забороняється:

- вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища, порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову);

- знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо);

2) *спеціальне використання* об'єктів тваринного світу – усі види використання тваринного світу (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням тощо) із природного середовища. Підприємствам, установам, організаціям і громадянам надається право користування мисливськими угіддями та рибогосподарськими водними об'єктами лише за відповідними дозволами.

Суб'єктами права користування тваринним світом є:

державні, комунальні підприємства, установи, організації, громадські організації, громадяни, іноземці.

Види використання об'єктів тваринного світу визначені ст. 20-31 Закону України «Про тваринний світ»:

1. **Мисливство** – вид спеціального використання тваринного світу, яке здійснюється шляхом добування диких звірів та птахів, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь і які можуть бути об'єктами полювання;

2. **Рибальство** – добування риби та водних безхребетних. Рибальство буває двох видів:

- *промислове рибальство* під час якого підприємствам, установам, організаціям і громадянам у порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу надається право ведення промислового рибальства, включаючи промисел водних безхребетних на промислових ділянках рибогосподарських водних об'єктів та континентальному шельфі України;

- *любительське і спортивне рибальство*, у порядку якого громадянам, у випадках, передбачених законодавством, дозволяється безоплатне любительське і спортивне рибальство для особистого споживання (без права реалізації) у визначених відповідно до законодавства водних об'єктах загального користування у межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову і за умови додержання встановлених правил рибальства і водокористування;

3. **Використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях** здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами безоплатно і без відповідних дозволів чи інших документів, якщо при цьому об'єкти тваринного світу не вилучаються (в тому числі тимчасово) із природного середовища, тваринам та середовищу їх існування не завдається шкоди, не порушуються права власників та користувачів природних ресурсів. Використання об'єктів тваринного світу, які перебувають у напіввільних умовах чи в неволі, для наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілей може здійснюватися за плату без вилучення тварин із середовища їх існування. Вилучення об'єктів тваринного світу в

наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях із природного середовища допускається тільки за відповідними дозволами чи іншими документами, які видаються згідно з правилами, встановленими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;

4. **Використання корисних властивостей життєдіяльності тварин** – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо – допускається тільки без їх вилучення та знищення, погіршення середовища їх існування і без заподіяння тваринам іншої шкоди.

5. **Використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності** – допускається тільки без вилучення та знищення тварин і без погіршення середовища їх існування. Воно здійснюється за правилами, встановленими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

6. **Добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі тощо.** Підприємствам, установам, організаціям і громадянам дозволяється добування (придбання) диких тварин з метою утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі для використання цих тварин та отриманих продуктів їх життєдіяльності. За наявності, відповідного дозволу чи іншого документу та плати, вони є власністю підприємств, установ, організацій та громадян, яким цей дозвіл чи інший документ було видано.

Спеціальне використання тваринного світу є платним. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про тваринний світ» за спеціальне використання об'єктів тваринного світу справляється збір. Розмір збору встановлюється залежно від виду (групи видів) тварин, мети та обсягів їх використання, поширення та цінності, з урахуванням місцезнаходження, якості, продуктивності території та інших екологічних і економічних факторів.

Порядок справляння і розміри збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлені:

- Тимчасовим порядком справляння плати за спеціальне використання диких тварин, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1996 р. № 1234;

- Порядком справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 49.

Розмір плати за спеціальне використання тварин обчислюється на підставі лімітів спеціального використання тварин та нормативів плати. Платники несуть відповідальність за повноту обчислення і своєчасне внесення до бюджету плати за спеціальне використання об'єктів тваринного світу.

У ст. 19 Закону України «Про тваринний світ» визначено умови і підстави припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу, а саме:

- закінчення строку, на який було надано відповідний дозвіл чи ін. документ на право їх використання;
- добровільної відмови підприємств, установ, організацій та громадян від використання об'єктів тваринного світу;
- припинення діяльності підприємств, установ, організацій та громадян, які використовували об'єкти тваринного світу;
- порушення встановленого законодавством порядку та умов спеціального використання об'єктів тваринного світу;
- на підставі рішення суду в разі систематичного невиконання підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановлених законодавством правил, норм та інших вимог або договірних обов'язків щодо охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, а також в інших випадках, передбачених законом.

Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу здійснюється шляхом анулювання спеціального дозволу. Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу не звільняє підприємства, установи, організації та громадян від зобов'язань щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

3. Правова охорона і захист тваринного світу

Охорона тваринного світу включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та

інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення й використання його об'єктів. Передбачається комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони й поліпшення екологічних систем, у яких знаходиться і складовою частиною яких є тваринний світ.

Негативні зміни, що сталися останнім часом у навколишньому природному середовищі, спонукають суспільство віддавати перевагу заходам, спрямованим на охорону й відтворення тваринного світу. Але людство ще не в змозі відмовитись від використання диких тварин, тому необхідно знайти шляхи гармонійного співіснування суспільства й живої природи, встановлення балансу між економічними й екологічними потребами людей.

Особливу тривогу викликає стан збереження генофонду рідкісних і таких видів тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення, унікальних і типових природних комплексів (ландшафтів).

Стаття 37 Закону України «Про тваринний світ» закріплює *правила й обмеження охорони тваринного світу*. Охорона останнього забезпечується шляхом раціонального використання й відтворення його об'єктів, вжиття його об'єктів, вжиття заходів екологічної безпеки, створення систем державного обліку, розроблення і впровадження програм по збереженню й відтворенню видів диких тварин, які перебувають під загрозою зникнення, охорони середовища їх існування, запровадження відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог до охорони об'єктів тваринного світу.

Дикі тварини можуть перебувати в стані природної волі, в неволі чи напіввільних умовах. Ті з них, що знаходяться на волі чи утримується в напіввільних умовах, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення. Дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, вилучені з природної волі, розведені або отримані в неволі чи напіввільних умовах або набуті іншим шляхом дозволенним законодавством, можуть перебувати у приватній власності юридичних чи фізичних осіб. В цьому випадку їх власники вправі самі здійснювати їх використання, або передавати це право іншим суб'єктам на свій розсуд.

З метою безпеки населення і в інтересах охорони тваринного світу законодавством України може бути встановлений перелік видів тварин, які можуть знаходитись у недержавній власності, і форма документів на підтвердження законності їх придбання чи утримання. Оскільки заповідна охорона природи є одним з пріоритетних напрямків державної політики країни, її правова регламентація базується не лише на засадах норм правової охорони довкілля спрямованих на обмеження й припинення негативного впливу господарської діяльності на всі природні об'єкти, в тому числі й заповідні, а й на регулятивних нормах земельного, водного, лісового законодавства, законодавства про надра та охорону й використання рослинного і тваринного світу.

Охорона тваринного світу на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України забезпечується відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших нормативно-правових актів.

Громадяни України активно користуються своїми правами в сфері охорони й використання тваринного світу. Право користування останнім є похідним і залежить від права власності. Воно розглядається як обмежене право, що забезпечує особам, які не є власниками, можливість використання чужих об'єктів тваринного світу. Здійснення цього права обмежено законом і волею інших нормативно-правових актів.

Важливого значення мають ті фауністичні відносини, які пов'язані з вилученням тварин з природного середовища, тобто суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням спеціального використання об'єктів тваринного світу.

Уваги потребує питання вдосконалення законодавства, що регулює порядок здійснення окремих різновидів спеціального використання дикої фауни – мисливства, рибальства, відповідних об'єктів у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою тримання й розведення їх у неволі або напіввільних умовах для отримання продукції їх життєдіяльності в комерційних та інших цілях. Усе це викликає необхідність проведення комплексного дослідження стосовно правового регламенту суспільних відносин, що складаються у зв'язку зі спеціальним використанням дикої фауни.

Завданням законодавства України про охорону, використання й відтворення тваринного світу є також збереження й поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього їх різноманіття у стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах. Та роль, яку відіграють тварини в житті й виробничій діяльності людини, є визначальною в забезпеченні охорони тваринного світу і включає в себе систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення й раціональне використання його об'єктів.

Основні вимоги і принципи охорони, раціонального використання й відтворення:

- збереження умов існування видового й популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі;
- недопустимість погіршення середовища перебування, шляхів міграції й умов розмноження диких тварин;
- збереження цілісності їх природних угруповань;
- додержання науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпечення невиснажливого використання диких тварин та їх відтворення;
- раціональне використання їх корисних властивостей і продуктів життєдіяльності;
- плата за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- регулювання чисельності тварин з метою охорони здоров'я населення, попередження заподіяння шкоди природі й народному господарству;
- врахування висновків екологічної експертизи щодо народногосподарських об'єктів, які можуть впливати на стан тваринного світу.

Заходи охорони тваринного світу забезпечуються шляхом:

- створення заповідників, заказників і виділення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- обмеження вилучення тварин з природного середовища для зоологічних колекцій;
- надання допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози загибелі під час стихійного лиха чи внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій;

- виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин;
- пропаганди важливості охорони тваринного світу засобами масової інформації;
- стимулювання діяльності людей, спрямованої на його охорону, раціональне використання й відтворення ст. 32 Закону України «Про тваринний світ».

Велике значення має охорона мігруючих видів диких тварин. Пересуваючись на сотні і тисячі кілометрів, на своєму шляху вони перетинають кордони різних держав, тому забезпечення їх охорони вимагає спільних зусиль.

Закон України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 року визначає, що *Червона книга України* є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї.

Об'єкти Червоної книги належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на території усієї держави. Дані об'єкти можуть перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення види тваринного та рослинного світу підлягають обов'язковій державній реєстрації та обліку.

Зазначена книга є офіційним документом, який відображає стан сучасних знань про види тварин України, які перебувають під загрозою зникнення, або потребують охорони.

До останнього видання Червоної книги України (2009 р.) занесено 542 види тварин: гідроїдні поліпи (2 види), круглі (2) та кільчасті (9) черви, ракоподібні (31), павукоподібні (2) та багатоніжки (3), ногохвістки (2), комахи (226), молюски (20),

круглороті (2) та риби (69), земноводні (8), плазуни (11), птахи (87), ссавці (68).

Кількість видів тварин у третьому порівняно з другим виданням збільшилась на 160 видів, а у другому порівняно з першим – на 297 видів. Таким чином, з урахуванням приблизно однакових проміжків часу між виданнями Червоної книги України, спостерігається певне уповільнення темпів зменшення втрати різноманіття окремих таксономічних груп фауни України. Разом з тим, викликає занепокоєння суттєве збільшення у Червоній книзі України кількості видів риб та ссавців.

Щодо кожного виду тваринного світу, занесеного до Червоної книги України, складається картосхема поширення, а також виготовляються його фотографії (малюнки).

Залежно від стану та ступеня загрози зникнення видів тваринного світу, що заносяться до Червоної книги України, їх поділяють на такі категорії:

- *зниклі* – види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах;

- *зниклі в природі* – види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах;

- *зникаючі* – види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоімовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяції;

- *рідкісні* – види, популяції яких невеликі і на даний час не належать до категорії зникаючих та вразливих, хоча їм і загрожує небезпека;

- *неоцінені* – види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до них;

- *недостатньо відомі* – види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації.

Наявність на певній території видів, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення такої території

об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

4. Відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

Порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу тягне за собою адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу несуть особи, винні у:

- порушенні встановленого законодавством порядку надання об'єктів тваринного світу в користування;
- порушенні правил використання об'єктів тваринного світу;
- незаконному вилученні об'єктів тваринного світу з природного середовища;
- перевищенні лімітів і порушенні інших встановлених законодавством вимог використання об'єктів тваринного світу;
- невиконанні вимог державної екологічної експертизи;
- порушенні встановлених законодавством вимог щодо охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, самовільному випалюванні сухої рослинності або її залишків;
- порушенні правил зберігання, транспортування, застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших речовин (препаратів);
- порушенні правил створення, поповнення, зберігання, використання та державного обліку зоологічних колекцій, торгівлі ними, а також установленого законодавством порядку їх пересилання, ввезення в Україну і вивезення за її митну територію;
- самовільному або з порушенням установленого законодавством порядку переселенні, акліматизації та схрещуванні тварин, а також виведенні і використанні генетично змінених організмів;
- жорстокому поводженні з тваринами;

- приховуванні та перекрученні інформації про стан і чисельність об'єктів тваринного світу та їх використання;
- невжитті заходів щодо запобігання загибелі тварин, погіршенню середовища їх існування та ліквідації негативного впливу на тваринний світ;
- порушенні порядку придбання, реалізації, пересилання і вивезення за межі України, ввезення на її територію диких тварин та інших об'єктів тваринного світу;
- невиконанні встановлених законодавством вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України або до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні;
- виготовленні, зберіганні, реалізації та застосуванні заборонених знарядь добування тварин;
- невиконанні законних розпоряджень посадових осіб органів, що здійснюють державний контроль та управління у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу тощо.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Незаконно добуті (зібрані) об'єкти тваринного світу, виготовлена з них продукція, знаряддя правопорушень підлягають безоплатному вилученню.

Дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, що ввезені на територію України або ввозяться за її межі з порушенням законодавства, підлягають у встановленому законом порядку конфіскації або безоплатному вилученню і реалізуються згідно з правилами, встановленими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань ветеринарної та санітарної медицини.

У разі вилучення незаконно добутих живих тварин повинні бути вжиті заходи щодо їх збереження, і за можливості – повернення у природне середовище, використання і відтворення тваринного світу ст. 63 Закону України «Про тваринний світ».

Адміністративна відповідальність. Підстава притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення.

Адміністративній відповідальності піддаються особи винні у вчиненні адміністративних проступків за порушення законодавства про тваринний світ згідно КУпАП, за:

порушення права державної власності на тваринний світ – ст. 50;

- знищення корисної для лісу фауни – ст. 76;
- порушення правил використання об'єктів тваринного світу – ст. 85;

- виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу – ст. 85¹; експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням – ст. 86¹;

- порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин – ст. 87;

- незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу – ст. 88;

- порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умов – ст. 88¹; порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними – ст. 88²;

- жорстоке поводження з тваринами – ст. 89;

- порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України – ст. 90;

- перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів – ст. 91².

У межах виключної (морської) економічної зони України до винних осіб, які порушили вимоги щодо охорони, використання і відтворення живих ресурсів моря, може бути застосовано штраф від 440 до 6600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією засобів і знарядь, із застосуванням яких учинено порушення, чи без такої з безоплатним вилученням незаконно добутих ресурсів. За забруднення морського середовища речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, може бути застосована конфіскація морського, повітряного судна або споруди, з якої вчинено забруднення (Закон України від

16 травня 1995 р. «Про виключну (морську) економічну зону України»).

Розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі використання, відтворення і охорони тваринного світу покладений на органи рибоохорони, органи мисливського господарства, органи охорони навколишнього природного середовища України, а також районні (міські) суди за місцем затримання порушника.

Рішення цих органів у частині притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності можуть бути оскаржені в суді.

Кримінальна відповідальність передбачена Кримінальним кодексом України за скоєння злочинів у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу:

- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення – ст. 238;
- незаконне полювання – ст. 248;
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – ст. 249;
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів – ст. 250;
- порушення ветеринарних правил – ст. 251.

До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, судом можуть бути застосовані такі види покарань: 1) штраф; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 3) громадські роботи; 4) виправні роботи; 5) конфіскація майна; 6) обмеження волі; 7) позбавлення волі на певний строк.

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу обчислюється за допомогою такс, які передбачені наступними нормативно-правовими актами:

- Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України) Наказ Міністерство охорони навколишнього природного середовища України Державний комітет лісового господарства України від 18.07.2007 № 332/262;

- Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. № 521;

- Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України, постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 1993 р. № 399;

- Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. № 521;

- Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу, постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р. № 32.

У випадках, коли розмір відшкодування збитків не визначений спеціальним законодавством про охорону тваринного світу, застосовуються ст. 1166, 192 ЦКУ.

ТЕМА 13. ПРАВОВА ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони

Атмосферне повітря складається переважно з азоту (понад 78%) і кисню (близько 21%), а також аргону, вуглекислого газу, водню, гелію, неону, озону, куряви, водяної пари та деяких інших речовин (у сукупності близько 1%). Загальна маса атмосферного повітря становить 53-10¹⁵ т. З віддаленням від землі відбувається зменшення густини атмосфери.

Основним забруднювачем атмосферного повітря в Україні є промисловість, вона робить майже вдвічі більше шкідливих викидів, ніж автотранспорт (відповідно 65 і 35%).

Серед промислових об'єктів основними забруднювачами атмосферного повітря є підприємства теплоенергетики (близько 29% усіх шкідливих викидів у атмосферу). Загалом, на рахунок енергетичної, металургійної та вугільної промисловості можна віднести відповідно 33, 25 і 23% усіх забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу, підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості – 2 %. Найбільша частка викидів припадає на Донецько-Придніпровський регіон – 79% загального обсягу викидів у країні.

Оцінка стану атмосферного повітря в Україні за середньомісячними величинами перевищень граничнодопустимих концентрацій (ГДК) пріоритетних забруднюючих речовин станом на 2009 рік. Пріоритетними забруднюючими речовинами вважались ті речовини, вміст яких контролювався на переважній більшості постів.

Перелік пріоритетних забруднюючих речовин та їх вміст у атмосферному повітрі регіонів України станом на 2009 р. наведено нижче.

Таблиця 3

Значення ГДК забруднюючих речовин атмосферного повітря

Забруднююча речовина	ГДК середньодобова, (мг/м ³)	Клас небезпеки
Суспендовані тверді частинки (пил)	0,05	3
Діоксид сірки	0,05	3
Оксид вуглецю	3,0	4
Діоксид азоту	0,04	2

Продовження таблиці 3

Забруднююча речовина	ГДК середньодобова, (мг/м ³)	Клас небезпеки
Оксид азоту	0,06	3
Формальдегід	0,003	2

Атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою

природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень (ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Завданням закону є регулювання відносин у цій галузі з метою збереження, поліпшення та відтворення стану атмосферного повітря, відвернення і зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливів на атмосферне повітря, забезпечення раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, а також зміцнення правопорядку і законності у цій сфері.

Правову основу охорони атмосферного повітря становлять:

1. Закон України від 16 жовтня 1992 року «Про охорону атмосферного повітря».

2. «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» – постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2001 р. № 1655.

3. «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» – постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1780.

4. «Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи» постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 302.

5. «Про порядок затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» – Постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 1999 року №343.

6. «Про затвердження Концепції зменшення обсягів викидів важких металів в атмосферне повітря» – постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2000 року № 1291.

7. «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря» – постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня

2002 року № 300

8. «Про затвердження Порядку визначення величин фонових концентрацій забруднювальних речовин в атмосферному повітрі» - наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 30 липня 2001 р. № 286.

9. «Про затвердження Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря» – наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 10 травня 2002 № 177.

Особливості правової охорони атмосферного повітря:

1) атмосферне повітря це природний ресурс, але на нього законодавство не встановлює права власності. Відсутня і проблема охорони права власності на цей природний об'єкт;

2) атмосферне повітря як частина навколишнього середовища в кількісному вимірі не вираховується. Водночас нормативно закріплено державний облік шкідливих впливів на атмосферне повітря.

На стан атмосферного повітря впливають такі фактори:

-внесення в атмосферу забруднюючих речовин через різноманітні джерела;

-шкідливий фізичний вплив – випромінювання, звукові коливання, шум тощо;

3) встановлено систему викидів забруднюючих речовин в атмосферу, що передбачає відповідні правові наслідки за порушення цих вимог і як наслідок скасування відповідних дозволів, які видаються спеціально уповноваженими органами;

4) особливість правової охорони атмосферного повітря полягає в зосередженні уваги на правовому регулюванні охоронних відносин.

В Законі України «Про охорону атмосферного повітря» переважають охоронні норми що повинно забезпечувати сприятливий стан атмосферного повітря.

2. Правова охорона атмосферного повітря

Охорона атмосферного повітря – система заходів, пов’язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів.

Забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров’я людини та стан навколишнього природного середовища; *забруднююча речовина* – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров’я людини та стан навколишнього природного середовища.

Викид – надходження в атмосферне повітря забруднюючих речовин або суміші таких речовин (ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Підприємства, установи, організації та громадяни діяльність яких пов’язана з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря та впливом фізичних та біологічних факторів на його стан зобов’язані:

- здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин тощо;

- вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів;

- забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів;

- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік;

- заздалегідь розробляти спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і вживати заходів

для ліквідації причин, наслідків забруднення атмосферного повітря;

- забезпечувати здійснення інструментально-лабораторних вимірювань параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарних і пересувних джерел та ефективності роботи газоочисних установок;

- забезпечувати розроблення методик виконання вимірювань, що враховують специфічні умови викиду забруднюючих речовин;

- використовувати метрологічно атестовані методики виконання вимірювань і повірені засоби вимірювальної техніки для визначення параметрів газопилового потоку і концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та викидах стаціонарних і пересувних джерел;

- здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд, устаткування та апаратури для очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин і зниження впливу фізичних та біологічних факторів, оснащення їх засобами вимірювальної техніки, необхідними для постійного контролю за ефективністю очищення, дотриманням нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів та інших вимог законодавства в галузі охорони атмосферного повітря;

- своєчасно і в повному обсязі сплачувати збори за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів відповідно до закону.

Виконання заходів щодо охорони атмосферного повітря не повинно призводити до забруднення ґрунтів, вод та інших природних об'єктів.

Правова охорона атмосферного повітря в Україні передбачає систему правових заходів дозвільного, заборонного, стимулюючого та іншого характеру, які забезпечують охорону атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на нього тощо.

З метою оцінки стану атмосферного повітря МОЗ встановлені *нормативи гранично допустимих концентрацій (ГДК) забруднюючих речовин в атмосферному повітрі і рівні шкідливих фізичних впливів на нього. Нормативи гранично допустимих*

викидів (ГДВ) забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, а також нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів, затверджені МОЗ та Мінприроди України. Якщо встановлення ГДВ для конкретного населеного пункту неможливе, встановлюються тимчасово узгоджені нормативи викидів (ТУВ). Ці нормативи є єдиними для території України.

Для забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливого середовища життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище здійснюється регулювання викидів найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, який видається територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за погодженням із територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я (ст. 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи» від 13 березня 2002 р. № 302 *дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря* це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам-підприємцям експлуатувати об'єкти, з яких надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їх суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів граничнодопустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну.

Дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря видаються за умови:

- неперевищення протягом терміну їх дії встановлених нормативів екологічної безпеки;

- неперевищення нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- дотримання вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин.

Законодавством передбачені і такі заходи щодо охорони атмосферного повітря як:

- обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан
- регулювання рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря;
- регулювання викидів забруднюючих речовин і впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря у разі відсутності нормативів;
- заходи щодо охорони атмосферного повітря у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат;
- організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони атмосферного повітря.

Законодавством визначено комплекс вимоги щодо охорони атмосферного повітря:

- щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів і установок та впливу їх фізичних факторів;
- виконання вимог до охорони атмосферного повітря під час застосування пестицидів та агрохімікатів;
- виконання вимог до охорони атмосферного повітря під час видобування надр та проведення вибухових робіт;
- виконання вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами; відвернення і зниження шуму;
- при розміщенні і розвитку міст та інших населених пунктів;
- розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції і введенні в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів, які впливають на стан атмосферного повітря;

- впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем.

При визначенні місць забудови, проектуванні будівництва і реконструкції підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан атмосферного повітря, проводиться погодження з органами, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря, та іншими органами відповідно до законодавства України.

3. Відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря

Підставою для притягнення до відповідальності у цій сфері є порушення законодавства про охорону атмосферного повітря. Ст. 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» встановлює перелік правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря, за вчинення яких піддаються адміністративній, цивільній, кримінальній та дисциплінарній відповідальності. Так, особи, винні у:

- порушенні прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- перевищенні нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел в атмосферне повітря та нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- перевищенні нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел;
- викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноважених на те органів виконавчої влади відповідно до закону;
- перевищенні обсягів викидів забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- недотриманні вимог, передбачених дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- провадженні незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- впровадженні відкриттів, винаходів, раціоналізаторських

пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівлі в інших державах та експлуатації технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають вимогам, встановленим законодавством про охорону атмосферного повітря;

- порушенні встановлених законодавством правил складування та утилізації промислових і побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування пестицидів і агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;

- проектуванні і будівництві об'єктів з порушенням встановлених законодавством норм та вимог до охорони атмосферного повітря;

- невиконанні розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря;

- ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;

- недотриманні норм екологічної безпеки, державних санітарних норм при проектуванні, розміщенні, будівництві та введенні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування.

Законами може бути встановлена відповідальність і за інші види правопорушень в галузі охорони атмосферного повітря.

Адміністративна відповідальність у галузі охорони атмосферного повітря передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення. Суб'єктами адміністративної відповідальності за правопорушення у галузі охорони атмосферного повітря можуть бути посадові особи та громадяни.

Адміністративні правопорушення у галузі охорони атмосферного повітря за суб'єктами поділяються на:

- правопорушення, вчинені тільки посадовими особами;

- правопорушення, які вчиняють як посадові особи, так і громадяни;

- правопорушення, які вчиняють тільки громадянами.

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачені такі види адміністративних правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря:

- порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78);

- порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78¹);

- недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79);

- випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 80);

- експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 81);

- перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91²);

- приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів (ст. 91³);

- порушення тиші в громадських місцях (ст. 182).

Кримінальна відповідальність у галузі охорони атмосферного повітря передбачена ст. 241 КК України – Забруднення атмосферного повітря.

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Цивільно-правова відповідальність за порушення атмосфероохоронного законодавства настає за певних умов і підстав.

До умов такої відповідальності належать:

- заподіяна майнова шкода;
- протиправна поведінка особи, яка заподіяла шкоду;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою такої особи і майновою шкодою, що настала;
- винна поведінка особи, що заподіяла шкоду.

Особи, винні в порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, несуть майнову відповідальність незалежно від притягнення їх до кримінальної чи адміністративної відповідальності в передбачених чинним законодавством випадках.

З метою визначення розмірів шкоди, яка підлягає стягненню у випадках, коли порушено атмосфероохоронне законодавство, Наказом від 10.12.2008 № 639 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України затверджені методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

ТЕМА 14. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, РЕКРЕАЦІЙНИХ, ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗОН ТА КУРОРТІВ

1. Поняття та загальна характеристика природно-заповідного фонду, рекреаційних, курортних і лікувально-оздоровчих зон

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. ПЗФ створюється з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення моніторингу навколишнього природного середовища.

В Україні 4,7% території зайнято об'єктами ПЗФ. Всього це 7279 об'єктів загальною площею 2854477,3 га. Більшість ПЗФ – заказники і пам'ятки природи, що мають площу до 1 га. Відповідно до Указу Президента, до 2015 року площа заповідних земель в

Україні має зрости до 10-15 %.

Площі та кількість ПЗФ розподілені наступним чином:

- Природних заповідників – 17 (загалом 164,3 тис. га);
- Біосферних заповідників – 4 (загалом 226, 3 тис. га);
- Національних природних парків – 17 (718,7 тис. га);
- Заказників – 2709 (загалом 1093 тис. га);
- Пам'яток природи – 3078 (загалом 601,3 тис. га);
- Ботанічних садів – 26 (загалом 1,9 тис. га);
- Дендрологічних парків – 43 (загалом 1,5 тис. га);
- Парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 536 (загалом 13,4 тис. га);
- Регіональних ландшафтних парків – 45 (загалом 626,6 тис. га);
- Заповідних урочищ – 793 (загалом 95,4 тис. га).

Законодавство України про природно-заповідний фонд України:

- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. (стосовно природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні);
- Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року;
- Закон України від 21 вересня 2000 р. «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»;
- Закон України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р.;
- Постанова Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р. «Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні»;
- Укази Президента України про створення територій та об'єктів загальнодержавного значення – «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду України» від 8 вересня 1993 р., «Про біосферні заповідники в Україні» від 26 листопада 1993 р., «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» від 10 березня 1994 р. та ін.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. № 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру

відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» тощо.

До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) і штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Частина цих категорій ПЗФ, залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності, можуть бути загальнодержавного або місцевого значення (ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Класифікація ПЗФ:

- а) за передбаченою Законом категорією;
- б) за адміністративним підпорядкуванням;
- в) за наявністю зонування;
- г) за наявністю адміністрації.

Залежно від суб'єкта створення об'єкта ПЗФ можуть бути:

- місцевого значення (якщо створюються рішенням місцевої ради);
- загальнодержавного значення (якщо створюються Указом Президента України).

Біосферні та природні заповідники і національні природні парки можуть бути лише загальнодержавного значення, а *регіональні ландшафтні парки* – лише місцевого.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення. Створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів. *Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища. На території природних заповідників забороняється будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю самих природних заповідників, розведення вогнищ, влаштування*

місце відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, та інше; розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву; усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування; мисливство, рибальство, збирання колекційних та інших матеріалів.

Біосферні заповідники – є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Біосферні заповідники мають у своєму складі три функціональні зони:

- *заповідну*, включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

- *буферну*, включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;

- *зону антропогенних ландшафтів*, включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності; в ній забороняється мисливство.

Національні природні парки – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні та науково-дослідні установи

загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Основні завдання національних природних парків: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму та відпочинку; проведення наукових досліджень природних комплексів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

На території національного природного парку виділяють функціональне зонування:

- *заповідна зона* – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

- *зона регульованої рекреації* – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони; в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць;

- *зона стаціонарної рекреації* – призначена для розміщення, готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;

- *господарська зона* – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність

здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення.

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

- збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів;
- забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

На території регіонального ландшафтного парку може проводитися зонування, аналогічне як для територій національних природних парків.

Заказники – природні території (акваторії), для збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів.

На території заказника обмежується або забороняється мисливство та діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Зонування території заказника не має.

Залежно від об'єкту охорони, заказники поділяються на: ландшафтні; лісові; ботанічні; загальнозоологічні; орнітологічні; ентомологічні; іхтіологічні; гідрологічні; загально геологічні; палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану. *Залежно від об'єкту охорони, пам'ятки природи поділяються на* комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Заповідні урочища – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу,

відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори. У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони: експозиційна, наукова, заповідна, адміністративно-господарська.

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території дендрологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків. На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються зони: експозиційна, наукова, рекреаційна, господарська.

Пам'ятки садово-паркового мистецтва – найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Пам'ятки садово-паркового мистецтва є природоохоронними рекреаційними установами. На території пам'яток садово-паркового мистецтва забороняється будь-яка

діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню, натомість забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, вживаються заходи. Щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів. На території пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Точкові заповідні об'єкти. Серед всієї сукупності ПЗФ України існують так звані «Точкові об'єкти ПЗФ». Такими об'єктами є дуже невеликі пам'ятки природи, площа яких практично не має значення. В більшості випадків, точковими пам'ятками природи є меморіальні і історичні дерева, кургани, священні криниці, джерела тощо. Вони відіграють велику роль у екологічному вихованні, нагадуючи людям про те, що природні пам'ятки слід шанувати і охороняти.

Рекреаційні зони – ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму. (ст. 63 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Земельний кодекс України доповнює дане визначення так, у ст. 50 зазначено, що до земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До рекреаційних зон належать земельні ділянки:

- зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів;
- навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас;
- зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів;
- об'єктів фізичної культури і спорту;
- туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів;
- будинків рибалок і мисливців;
- дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів;

- надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Рекреаційні зони поділяються на зони, призначені для:

- короткострокового відпочинку населення;
- довгострокового відпочинку населення;

Рекреаційні зони для короткочасного відпочинку створюються на території населених пунктів, приміських, зелених зон, міських лісів, лісопарків, ботанічних, дендрологічних, зоологічних садів, національних природних парків.

Рекреаційні зони для довгострокового відпочинку розташовуються звичайно за межами населених пунктів. На їх території дозволено розміщення туристських об'єктів, лікувально-оздоровчих установ тощо.

В межах населених пунктів до рекреаційних зон належать:

- міські ліси, парки культури та відпочинку, сквери та сади житлових районів і мікрорайонів;
- міські пляжі, водойми, спортивні комплекси, басейни, соціально-культурні та природні об'єкти, розміщені на ділянках міської території;
- ботанічні та дендрологічні парки, зоологічні сади, частина національних природних парків.

За межами населених пунктів використовуються:

- приміські та зелені зони, до складу яких входять місцевості, придатні для водного спорту;
- місця розташування лікувально-оздоровчих установ (будинки відпочинку, пансіонати, дитячі та спортивні табори тощо);
- території для колективного садівництва громадян.

У рекреаційних зонах заборонено господарську та іншу діяльність, яка руйнівню впливає на довкілля та перешкоджає використанню їх для організації масового відпочинку та туризму, окрім спеціальних туристсько-рекреаційних (вільних) економічних зон, на яких запроваджується та діє спеціальний правовий режим.

Рекреаційні зони можуть бути юридичними особами (наприклад, парк культури та відпочинку), структурними підрозділами

юридичних осіб (наприклад, рекреаційні зони ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків), територіями, що

перебувають у віданні місцевої ради (сквери, бульвари тощо).

Лікувально-оздоровчі зони – це території, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

Курортні зони – освоєні природні території на землях оздоровчого призначення, що мають природні лікувальні ресурси та використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягають особливій охороні.

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів визначені у Законі України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 р.

На таких територіях розташовуються:

- санаторно-курортні заклади;
- заклади відпочинку та культури, видовищні підприємства;
- підприємства громадського харчування, торгівлі, та побутового обслуговування.

До природних лікувальних ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Лікувально-оздоровча місцевість – природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси – ресурси, які рідко зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у родовищах та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Загальнопоширені природні лікувальні ресурси – ресурси, які зустрічаються в різних регіонах України, мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації

та профілактики захворювань.

2. Використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду регулюється Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Земельним, Водним, Лісовим кодексами, Кодексом України про надра, Закон України «Про тваринний світ» тощо.

Використання територій та об'єктів ПЗФУ здійснюється:

- на праві власності;
- на праві користування.

Стаття 4 цього Закону України «Про природно-заповідний фонд України» визначає, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу.

Можуть перебувати як: у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України: регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Згідно зі ст. 45 Земельного кодексу України землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Не підлягають приватизації: ботанічні сади, дендрологічні парки та зоологічні парки, створені до прийняття Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Види використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

1. *Основні види використання:*

- у природоохоронних цілях;
- у науково-дослідних цілях;

- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- в освітньо-виховних цілях;
- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

2. Додаткові види використання:

- заготівля деревини, лікарських та інших цінних рослин, їх плодів, сіна;
- випасання худоби;
- мисливство;
- рибальство тощо (ст. 9 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»).

Території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть використовуватись у порядку загального та спеціального використання.

Загальне використання може здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, встановленим вимогам щодо охорони, відтворення та використання їх природних комплексів та окремих об'єктів.

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється в межах ліміту та на підставі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється в межах ліміту на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затвердженого центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища, а також на підставі дозволів, що видаються органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та територіальними органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів на використання

природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення визначається КМУ. Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на безоплатній основі на підставі клопотання (заявки) природокористувача, погодженого із власником або постійним користувачем земельної ділянки та заінтересованими органами.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів може бути анульований органом, що його видав, у разі:

- різкого погіршення стану навколишнього природного середовища внаслідок природокористування;
- ліквідації підприємства, установи або організації, яка отримала дозвіл;
- порушення умов природокористування та режиму території природно-заповідного фонду;
- втрати чи пошкодження дозволу, що не дає можливості визначити зміст дозволу.

Дозвіл видається після затвердження лімітів протягом місяця з моменту подання клопотання. Підставами для відмови у видачі дозволу є відсутність затвердженого в установленому порядку ліміту, порушення умов природокористування та режиму території природно-заповідного фонду.

Рішення про відмову у видачі дозволу може бути оскаржено до центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища або до суду.

Прийняття рішення про відмову у видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється у місячний строк.

Заява про оскарження рішення про відмову у видачі дозволу подається до центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища протягом строку, що не перевищує десять днів з дня одержання відповідного рішення. Заява розглядається у десятиденний строк. Про результати розгляду заявник повідомляється у письмовій формі.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ,

організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Положенням про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 у пункті 7 визначені *ліміти на використання природних ресурсів в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення* затверджуються Мінекоресурсів за поданням органів, у віданні яких знаходяться ці природні ресурси, на підставі обґрунтовуючих матеріалів, погоджених з відповідними науковими установами і спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів в АРК, державними управліннями екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі.

3. Користування рекреаційними, курортними і лікувально-оздоровчими зонами

Користування землями рекреаційного призначення здійснюється відповідно до Земельного кодексу України. Так, згідно зі ст. 52 Земельного кодексу України землі рекреаційного призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

На землях рекреаційного призначення забороняється діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель.

Виділяють загальне та спеціальне користування землями рекреаційного призначення.

В частині 3 зазначеної статі зазначено, що порядок використання земель рекреаційного призначення визначається законом, але відповідного закону так на сьогодні нажаль не прийнято, тому розроблення спеціального нормативного акта з цього питання є однією з нагальних потреб.

Згідно із ст. 49 Земельного кодексу України **землі оздоровчого призначення** можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Закону України «Про курорти»

від 5 жовтня 2000 року визначає загальні засади приватизації санаторно-курортних закладів. Так, стаття 26 передбачає, що приватизація санаторно-курортних закладів, що знаходяться на територіях курортів державного значення, використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій і на момент прийняття цього Закону перебувають у державній або комунальній власності, забороняється.

Приватизація спеціальних санаторно-курортних закладів (дитячих, кардіологічних, пульмонологічних, гінекологічних, для лікування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, для лікування хворих на туберкульоз, хворих з травмами і хворобами спинного мозку та хребта), що знаходяться на територіях курортів місцевого значення, використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій і на момент прийняття цього Закону перебувають у державній або комунальній власності, забороняється. Приватизація інших санаторно-курортних закладів, що знаходяться або створюються на територіях курортів місцевого значення і використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій, може здійснюватися в порядку, встановленому законами з питань приватизації, за умови збереження профілю об'єктів, що приватизуються.

Види права користування курортними та лікувально-оздоровчими територіями:

- *загальне користування* здійснюється громадянами в порядку, передбаченому законодавством України і визначеному місцевими радами.

- *спеціальне користування* здійснюють, в основному, санаторно-курортні та лікувальні заклади, заклади відпочинку і культури, видовищні підприємства, підприємства громадського харчування, торгівлі і побутового обслуговування тощо.

Юридичні та фізичні особи для діяльності курортів використовують спеціально визначені природні території які мають:

- мінеральні та термальні води;
- лікувальні грязі та озокерит;
- ропу лиманів та озер;
- акваторію моря;

- кліматичні, ландшафтні та інші умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Виявлення природних лікувальних ресурсів здійснюється шляхом проведення комплексних медико-біологічних, кліматологічних, геолого-гідрологічних, курортологічних та інших дослідницьких робіт.

Медико-біологічна оцінка якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання здійснюються центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я на підставі даних дослідницьких робіт.

Визначені за результатами геолого-розвідувальних робіт експлуатаційні запаси родовищ лікувальних підземних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, затверджуються та вносяться до Державного фонду родовищ, корисних копалин України і передаються для використання за призначенням відповідно до законодавства України.

Згідно статті 17 Закону України «Про курорти» у **користування надаються такі природні лікувальні ресурси:**

- *родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів* – юридичним і фізичним особам для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань;

- *підземні лікувальні мінеральні води можуть використовуватися для промислового розливу*. Порядок їх надання у користування визначається Кодексом України про надра та іншими актами законодавства.

Державний нагляд і контроль за додержанням правил і норм використання природних лікувальних ресурсів здійснюють центральні органи виконавчої влади з нагляду за охороною праці, з геології і використання надр, охорони здоров'я, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, інші спеціально уповноважені органи виконавчої влади відповідно до закону.

Спеціальне використання природних лікувальних ресурсів платне відповідно до Кодексу України про надра. Нормативи цієї плати та порядок її справляння встановлюються Кабінетом

Міністрів України.

Розробка родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюється за спеціальним дозволом на користування надрами в порядку, визначеному законодавством України.

Мінеральні води, лікувальні грязі, що належать до природних лікувальних ресурсів, видобуваються в обсягах, ліміт яких затверджується Державною комісією України по запасах корисних копалин. Якість природних лікувальних ресурсів регламентується спеціальним медичним (бальнеологічним) висновком, який визначає кондиційний склад корисних і шкідливих для людини компонентів.

Медичний (бальнеологічний) висновок – це висновок, зроблений на підставі медико-біологічних та інших спеціальних досліджень складу та властивостей природних лікувальних ресурсів про можливість їх використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Медичний (бальнеологічний) висновок надається центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я.

Видобуток, підготовка, переробка та використання підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюються згідно із затвердженими проектами та встановленими центральним органом виконавчої влади з геології та використання надр квотами.

Відповідальність за недотримання затверджених проектами умов і встановлених квот покладається на суб'єкт підприємницької діяльності, який одержав у центральному органі виконавчої влади з геології та використання надр спеціальний дозвіл на використання надр з метою експлуатації родовищ корисних копалин.

ТЕМА 15 МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

1. Поняття, джерела і принципи міжнародного екологічного права

Міжнародне екологічне право (*міжнародне право навколишнього середовища*) – галузь міжнародного права, що складається з принципів і норм, які регулюють відносини між учасниками міжнародно-правових відносин стосовно запобігання і усунення шкоди з різних джерел, що завдається навколишньому середовищу окремих держав і поза межами дії юрисдикції держав.

Предмет міжнародного екологічного права становлять міжнародні відносини, пов'язані з раціональним природокористуванням, охороною навколишнього середовища, штучним відтворенням його сприятливого стану, збереженням унікальних творінь природи, захистом від несприятливого впливу стихії тощо, тобто комплекс відносин у сфері взаємодії міжнародного співтовариства з навколишнім природним середовищем. Охорона природного середовища є глобальною проблемою виживання людської цивілізації. Результатом належного міжнародно-правового регулювання, реалізації міжнародних зобов'язань у цій сфері є захист та збереження природного середовища для майбутніх поколінь.

Основними об'єктами міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища є його компоненти: суша, надра, водні простори, небесні тіла, повітряний і космічний простори, флора і фауна Землі. Планетарне середовище (екосистема) Землі включає унікальні природні комплекси, генетичний фонд Землі (чорнозем) тощо. Дослідники пропонують виділяти такі групи цих об'єктів:

1) національні природні ресурси, що знаходяться під юрисдикцією держави – їх правовий статус, порядок розпорядження і користування визначає внутрішньодержавне право і міжнародні договори;

2) міжнародні природні ресурси, що знаходяться за межами дії національної юрисдикції – правовий режим їх охорони і використання визначає міжнародне право:

- універсальні, які знаходяться в спільному користуванні держав (відкрите море, космічний простір, Антарктика, морське дно за межами національної юрисдикції);

- багатонаціональні, які належать двом чи більше країнам,

використовуються ними (водні ресурси багатонаціональних рік; популяції тварин, що мігрують; прикордонні природні комплекси).

Основними джерелами забруднення навколишнього природного середовища є промислові та хімічні відходи, ядерна зброя і складові матеріали, нафта і газ, транспортні засоби, діяльність людини (правомірна і неправомірна).

Процес становлення міжнародного екологічного права відбувається з ХІХ ст. і включає, на думку проф. К. А. Бекашева, ряд етапів: 1) 1839-1948 рр., – перші спроби «цивілізованих» держав розв'язати регіональні та локальні проблеми екології; 2) 1948-1972 рр. – пов'язаний з діяльністю ООН; 3) 1972-до сьогодні – проведення міжнародних конференцій світового значення і створення міжнародно-правових стандартів у сфері охорони навколишнього середовища.

У рамках даної галузі виділяють такі міжнародно-правові інститути: міжнародно-правова охорона повітря, міжнародно-правова охорона рослинного світу, міжнародно-правова охорона тваринного світу, міжнародно-правова охорона Світового океану і т.д.

Джерелами міжнародного екологічного права є норми міжнародних екологічних угод, міжнародні звичаї, акти міжнародних організацій тощо. Загалом ця галузь не кодифікована, а серед її джерел можна виділити такі міжнародні договори:

а) універсальні: Конвенція про забруднення морів викиданням відходів та інших матеріалів 1972 р.; Конвенція про запобігання забруднення із суден 1973 р.; Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 р.; Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на далекі відстані 1979 р.; Конвенція ООН з морського права 1982 р.; Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р., Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 р., Конвенція про заборону воєнного чи іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.; Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього

середовища 1998 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на далекій відстані 1979 р.; Всесвітня стратегія охорони природи МСОП 1980 р., «Декларація Ріо» 1992 р., ЛАНДШАФТ.

б) регіональні: Конвенція про захист фауни та флори в Європі 1979 р., Конвенція про захист Середземного моря від забруднення 1976 р. та інші.

Важливе значення серед джерел міжнародного екологічного права відіграють акти ГА ООН: резолюція «Економічний розвиток й охорона природи» 1962 р.; Декларація ООН з навколишнього середовища 1972 р., резолюція «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь» 1980 р., Всесвітня хартія охорони природи 1982 р.

Іноді у договорах питання охорони навколишнього середовища переплітаються з питаннями миру, безпеки (Заключний акт НБСЄ 1975 р., Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою 1963 р.; Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів зброї масового знищення 1971 р.; Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів і їх знищення 1972 р., Договір про Антарктиду 1959 р.).

Розвиток і функціонування міжнародного екологічного права, як і іншої галузі міжнародного права, базується на певних основоположних засадах, положеннях – *принципах*, серед яких можна виділити дві групи

- основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи 1970 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р.;

- спеціальні принципи міжнародного екологічного права, передбачені у згаданих міжнародно-правових документах з питань охорони навколишнього середовища:

1) пріоритет прав людини на сприятливе навколишнє середовище і сталий розвиток, здорове життя в гармонії з природою;

2) принцип суверенітету держав на використання природних ресурсів;

3) закріплення обов'язків громадян у сфері охорони навколишнього середовища відповідно до міжнародно-правових

актів;

4) відповідальності за охорону навколишнього середовища, збереження об'єктів живої природи, які знаходяться під загрозою зникнення;

5) визначення природних ресурсів, які не слід надмірно використовувати – біологічні ресурси в межах їх здатності до відновлення; продуктивність ґрунтів підтримується чи поліпшується завдяки заходам із збереження їх довгострокової родючості і процесу розкладання органічних речовин, запобігання ерозії й інших форм саморуйнування; ресурси багаторазового користування, включаючи воду, використовуються повторно або рециркулюються, невідновлювані ресурси одноразового користування – в міру, враховуючи їх запаси, можливості переробки для споживання і сумісності експлуатації з функціонуванням природних систем;

6) запобігання забруднення й інших шкідливих дій на навколишнє середовище;

7) ефективне міжнародне співробітництво для збереження, захисту і відновлення цілісності екосистеми Землі, розв'язання транскордонних і глобальних екологічних проблем;

8) забезпечення права на інформацію, вирішення екологічних проблем за участю зацікавлених громадян на відповідному рівні;

9) зобов'язання охорони навколишнього середовища у випадках озброєних конфліктів і співробітництва щодо його захисту.

Процес удосконалення правових норм, які регулюють охорону навколишнього середовища, вийшов на новий рівень в 90-х рр. ХХ ст. З урахуванням положень і принципів, зазначених в міжнародних актах, багатьма країнами світу прийняті національні програми з навколишнього середовища і розвитку.

У «Порядку денному на ХХІ століття», прийнятому Конференцією ООН, визначено стратегію світової спільноти на майбутнє, що передбачає збереження навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу.

Таким чином, захист навколишнього середовища стає частиною процесу мирного розвитку, передбачає дотримання прав

людини, глобальне партнерство держав з метою збереження екосистеми Землі, прийняття ними ефективних законів у цій сфері, попередження і надання допомоги у випадку екологічних лих, мирне розв'язання екологічних спорів, встановленням відповідальності суб'єктів за забруднення навколишнього природного середовища.

2. Міжнародні природоохоронні організації

За функціональним призначенням, змістом екологічних проблем, які розв'язують міжнародні організації, їх можна розділити на три групи:

- природоохоронного спрямування (ЮНЕП, МСОП);
- комплексного природоохоронного профілю (ФАО, ВОЗ, ВМО);
- спеціального природоохоронного профілю (охорона перелітних птахів, рибних запасів, міжнародних рік і т. п.).

Також тут можна виділити міжнародні організації універсального типу, регіональні і субрегіональні.

Провідна роль в міжнародному екологічному співробітництві належить Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованим установам. Захист навколишнього середовища безпосередньо впливає із Статуту ООН, ціль і завдання якої - сприяння розв'язанню міжнародних проблем у сфері економічного, соціального життя, охорони здоров'я, підвищення рівня життя населення, дотримання прав людини.

Значну роль в реалізації таких положень відіграє спеціалізована організація ЮНЕП, ЄЕК ООН – Європейська Економічна комісія, ПРООН – Програма розвитку ООН; МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН; ФАО – Організація з продовольства й сільського господарства; ІМО – Міжнародна морська організація, ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я, Центр ООН з населених пунктів; Комісія сталого розвитку; Глобальний екологічний фонд тощо.

Генеральна Асамблея ООН визначає напрями екологічної політики світового співтовариства, розробляє принципи взаємовідносин держав з охорони навколишнього середовища,

приймає рішення про проведення міжнародних конференцій ООН з проблем навколишнього середовища, розробляє проекти міжнародних конвенцій, рекомендацій у цій сфері, створює нові природоохоронні органи, сприяє розвитку багато і двостороннього співробітництва. Іншим головним органом ООН є Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП), у рамках якого діють функціональні і регіональні комісії, комітети, які серед іншого займаються екологічними проблемами.

У системі ООН спеціальним центральним органом, покликаним займатися виключно охороною навколишнього середовища, є створена 1972 р. *Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)*. Це спеціальний міжнародний механізм з координації співробітництва держав в галузі охорони навколишнього природного середовища, до структури якого входять директор, Рада управляючих (у складі представників 58 країн), Секретаріат і Фонд навколишнього середовища. Важливими напрямками діяльності ЮНЕП є:

- охорона окремих природних об'єктів (грунтів і прісних вод, морського середовища);
- боротьба з різноманітними видами шкідливого впливу (боротьба з опустинюванням, забрудненням, джерелами енергії);
- раціональне використання природних ресурсів;
- створення світової довідкової служби зі спостереження за станом навколишнього середовища (моніторинг);
- вивчення екологічних особливостей розвитку населених пунктів, здоров'я людини, санітарії навколишнього середовища;
- кодифікація міжнародних актів у сфері природоохоронної діяльності і т. д.

За підтримкою й участю ЮНЕП розроблені і прийняті Конвенція про захист Середземного моря від забруднення 1976 р., Кувейтська регіональна конвенція про захист морського середовища від забруднення 1978 р., Боннська конвенція про збереження таких, що мігрують, видів диких тварин 1979 р., інші.

У рамках *глобальної системи моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС) функціонує Всесвітня метеорологічна організація ООН (ВМО)*, завданням якої є вивчення й узагальнення впливу людини на погоду і клімат планети в цілому і окремих

регіонах. Система ГСМНС нараховує ряд програм: моніторингу стану атмосфери; переносу забруднюючих речовин на далекі відстані; програми здоров'я людини, Світового океану, відновлюваних ресурсів суші.

Для розв'язання екологічних проблем створені і функціонують *Міжнародний реєстр потенційно токсичних хімічних речовин (МРПТХР)* як частина ЮНЕП, *Бюро ООН з надання допомоги на випадок стихійних лих (ЮНДРО)*. Ефективними є міжнародні форуми, організовані під егідою ООН і присвячені проблемам охорони навколишнього середовища, зокрема, Конференція про охорону навколишнього природного середовища і розвиток 1992 р. в Ріо-де-Жанейро.

Крім універсальних міжнародних організацій, проблемами охорони навколишнього природного середовища займаються регіональні організації загальної і спеціальної компетенції. Так, Маастрихтський договір про Європейський союз (ЄС) закріплює природоохоронні цілі цієї організації – сприяти на міжнародному рівні заходам, що належать до регіональних і загальносвітових проблем навколишнього середовища. Додатками до Маастрихтського договору є три декларації з екологічної тематики: директиви про шкідливі викиди; про вплив заходів ЄС на охорону навколишнього середовища; про захист тварин.

У рамках ЄС 1990 року створені *Європейське агентство з питань навколишнього середовища і Європейська мережа інформації і спостереження за навколишнім середовищем*. Основним його завданням є надання ЄС і державам-членам об'єктивної інформації з метою розроблення та реалізації дієвої й ефективної політики стосовно навколишнього середовища. Агентство складає щоквартальні звіти про якість, інтенсивність і характер впливу на навколишнє середовище, розробляє єдині оцінні критерії, дані про стан середовища. Пріоритетними об'єктами спостереження в його діяльності є: повітря, його якість і викиди в атмосферу; вода, її якість і агенти, що забруднюють водні ресурси; ґрунт, його стан, флора, фауна, біотоки та їх стан; землекористування і природні ресурси; утилізація і повторне використання відходів, безвідхідні технології; шумове забруднення; хімічні речовини, що завдають шкоду навколишньому середовищу і

Т. Д.

Інші регіональні організації (ОБСЄ, РЄ, СНД) приділяють увагу проблемам екологічної безпеки. Так, у рамках ОБСЄ 1989 р. проведена Нарада із захисту навколишнього середовища, у її рекомендаціях 1990 р. підкреслено важливість співробітництва держав у науково-технічному, адміністративному, правовому й освітньому аспектах захисту навколишнього середовища.

До регіональних організацій спеціальної компетенції відносять *Комісію для країн південної частини Тихого океану*, створену 1947 р. її основним завданням є сприяння поліпшенню економічних, соціальних і культурних умов, охороні навколишнього середовища шляхом взаємних консультацій урядів держав регіону.

Прикладом міжнародного субрегіонального співробітництва держав у сфері природоохоронної діяльності є *Програма із захисту Чорного моря*, розроблена у рамках створеної 1992 р. Організації Чорноморського економічного співробітництва.

Велику роль у захисті навколишнього середовища відіграють міжнародні *неурядові організації* (Всесвітній фонд охорони дикої живої природи, Грінпіс, Міжнародний інститут з навколишнього середовища і розвитку, Міжнародна рада з природоохоронного права, Міжнародний екологічний суд, ін.). їх діяльність набуває у світовому співтоваристві дієвого характеру, забезпечуючи суспільну підтримку і контроль міжнародної громадськості в питаннях екологічної безпеки.

Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП) представляє більше 100 країн, неурядових і міжурядових організацій (близько 500 членів). Його основне завдання – розвиток міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- а) збереження природних екосистем, рослинного і тваринного світу;
- б) збереження рідкісних і зникаючих видів рослин, тварин, пам'ятників природи;
- в) організація заповідників, резерватів, національних природних парків;
- г) екологічна освіта.

За ініціативою МСОП ведеться Червона книга рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, розроблена програма «Всесвітня

стратегія охорони природи». Загалом міжнародна практика дає позитивні приклади взаємодії держав, міжнародних міжурядових, неурядових організацій в екологічній сфері.

3. Основні напрями і пріоритети міжнародного співробітництва України в екологічній сфері

Міжнародне співробітництво України в екологічній сфері визначається постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

Основними напрямками державної екологічної політики, а також міжнародними договорами. Передбачені відповідні механізми та інструменти, що дозволяють досягти реалізації запланованих державних заходів у сфері екології, зокрема:

- встановлено національні пріоритети в галузі охорони природи;

- визначається економічний механізм природокористування;

- вироблена стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого і природноресурсного потенціалів;

- передбачено заходи щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів (земельних, водних, мінерально-сировинних, біологічних, ін.).

- визначаються етапи реалізації програми дій на всіх рівнях охорони довкілля (місцевому, регіональному, національному);

- розглянуто перспективи вдосконалення екологічного законодавства;

- передбачено розвиток системи екологічної експертизи та аудиту;

- окреслено основні напрямки здійснення міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено такими обставинами: глобальним характером екологічних проблем,

транскордонним характером забруднення навколишнього середовища, міжнародними зобов'язаннями України, необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасником близько 30 міжнародних конвенцій і двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів і забезпеченням екологічної безпеки, що зумовлюють відповідні зобов'язання України у цій сфері. У перспективі має важливе значення подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне море, Дунай, Карпати, Донбас та ін.);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії (проблеми відходів, перенесення забруднень повітряними і водними потоками та ін.).

Беручи участь у міжнародному співробітництві, Україна отримує допомогу в галузі охорони навколишнього природного середовища від міжнародного співтовариства. Інтерес може становити доступ до ринку з метою залучення екологічно чистих технологій та обладнання для захисту навколишнього природного середовища України. Інтеграція незалежної України у світове співтовариство уможливила безпосередньо міжнародну економічну, технічну та експертну допомогу. Перші гранти було спрямовано на збереження біорізноманіття (дельта Дунаю та Сх. Карпати), важливий проект захисту Чорного моря від забруднення, а міжнародна допомога розвинутих країн - на розв'язання проблем Дніпра та ін. річок України, якості питної води, Донецько-придніпровського регіону, проблем Полісся, Чорного та Азовського морів, ліквідації наслідків Чорнобильської аварії тощо.

Отже, проблема забезпечення екологічної безпеки з регіональної та національної перетворилась на глобальну.

4. Право навколишнього середовища ЄС

Як відомо, правова система Європейського Союзу включає правові акти різних рівнів: акти первинного права, тобто установчі документи ЄС, на яких базуються акти вторинного права, що приймаються органами ЄС – акти різних типів, різної юридичної сили, різної сфери дії та застосування державами-членами (регламенти, директиви, рішення, конвенції), особливу групу становить акти «м'якого» права, що мають рекомендаційний характер (рекомендації, декларації).

Екологічні питання є предметом спільної компетенції ЄС та держав-членів, тому з цих питань приймаються акти ЄС й акти національного законодавства. Дослідники права навколишнього середовища ЄС називають один з основних інституційних принципів права ЄС – принцип субсидіарності – у природоохоронних відносинах «відносним» або «юридичним принципом з гнучким змістом», що дає загальну орієнтацію, але не розв'язує всіх проблем.

Тобто регламентація на рівні ЄС здійснюється тоді, коли цільові настанови політики навколишнього середовища ЄС можуть бути краще реалізовані на рівні співтовариства, ніж у рамках окремих держав, а також йдеться про екологічні питання, що можуть вплинути на функціонування спільного ринку ЄС. На основі такого підходу прийнято ряд актів ЄС про етикетування небезпечних продуктів, встановлено норми вмісту свинцю в бензині; регламентація викидів автомобілів також розглядається як така, що впливає на свободу товарообігу й функціонування внутрішнього ринку ЄС.

Стаття 130 «з» Договору про заснування ЄС (розділ VII «Навколишнє середовище») визначає три принципи, на яких має базуватися діяльність ЄС у галузі навколишнього середовища: превентивність; переважний характер боротьби з посяганнями на навколишнє середовище в джерелі виникнення, а також «забруднювач платить». Сфера регулювання, що відкривається цими трьома принципами, є не менш широкою, ніж її напрями. Тобто право навколишнього середовища ЄС встановлює лише мінімально дозволені рівні, що не перешкоджає державі-члену вживати більш жорстких заходів, однак за умови, що вони не суперечать цілям договору. Але якщо на національному рівні

прийнято екологічну норму більш жорсткої регламентації, це визнається перешкодою для функціонування внутрішнього ринку ЄС.

Із 70-х років ХХ ст. впроваджуються *Програми дій ЄС у галузі охорони навколишнього середовища* – політичні документи, що містять декларації принципів і основних підходів, а також пріоритетних шляхів розв'язання екологічних проблем на кожні наступні п'ять років. Після підписання Єдиного європейського акта, що набрав чинності 1 липня 1987 р., охорона навколишнього середовища набула *статусу самостійного завдання європейської політики*. Держави-члени формально наділили Співтовариство компетенцією в галузі прийняття спеціального законодавства щодо охорони довкілля. Відповідно широка *регламентація діяльності ЄС у галузі навколишнього середовища* включає:

- а) запобігання його деградації, охороні і поліпшенню якості;
- б) поєднання заходів щодо охорони навколишнього середовища і охорони здоров'я людини;
- в) забезпечення дбайливого і раціонального використання природних ресурсів.

П'ята Програма дій ЄС у галузі навколишнього середовища, затверджена 1993 р., визначає стратегічні заходи до 2010 р. Політика ЄС на цей період як провідну ідею сприйняла *концепцію сталого розвитку* у контексті планетарних процесів і спрямована на врахування не лише локальних екологічних ефектів, а й на можливі глобальні наслідки змін, що відбуваються в навколишньому середовищі. Нею розширюється коло суб'єктів: не лише компетентні структури ЄС та держав-членів, як раніше, а й «діючі особи економіки», громадяни, оскільки вони повинні поділяти відповідальність за стан навколишнього середовища. Особлива увага у програмі відводиться розширенню інструментів його правової охорони залученням економічних та податкових інструментів.

Нині чинна шоста Програма дій ЄС у галузі навколишнього середовища 2002 р. охоплює період у 10 років, а дослідники європейського права вважають її провідним екологічним політичним документом не лише ЄС, а й усього європейського континенту. Планується координувати заходи в сфері охорони

навколишнього середовища не тільки держав-членів ЄС, а й держав-кандидатів, інших країн Європи і європейських міжнародних екологічних організацій. Тобто цей документ має велике значення і для України як учасниці європейських процесів у природоохоронній сфері. Програмою визначені ключові екологічні пріоритети, що втілюються ЄС у таких сферах як зміна клімату; природа і біорізноманіття; навколишнє середовище, здоров'я та якість життя; природні ресурси та відходи. Щодо кожного з них передбачено стратегію дій для їх втілення в життя, включаючи законодавчі заходи.

Таким чином, шість програм дій ЄС у цій галузі визначають політико-правові передумови для становлення права навколишнього середовища ЄС, зміст і форму еколого-правових актів, що приймаються Співтовариством. Конституцією ЄС передбачено створення додаткових стимулів для розвитку права навколишнього середовища ЄС.

Загалом право навколишнього середовища ЄС спирається більш ніж на 300 правових актів, які визначають засади та програми з питань навколишнього середовища. Так, регулюються питання забруднення й ін. шкідливих факторів, а саме: ядерної безпеки й радіоактивних відходів; охорони водних джерел і управління водами; моніторингу атмосферних забруднень; запобігання шумовому забрудненню; хімічного та індустріального ризику та біотехнології. Важлива увага приділяється питанням просторового планування, менеджменту та ефективного використання територій та природних ресурсів; збереження дикої фауни і флори; управління відходами, а також міжнародного співробітництва у цій сфері.

Водне законодавство ЄС встановлює екологічно коректні якісні та кількісні характеристики поверхневих та підземних вод, передбачає комплексну систему управління водними ресурсами, вимагаючи від держав-членів створення відповідних адміністративних структур, розробки планів, здійснення моніторингу та контролю якості вод, для окремих видів водокористування (питне водопостачання, купання) нормативи викидів окремих забруднюючих речовин (нітратів чи небезпечних речовин), технологічні стандарти (зокрема, для очищення міських стоків). Це Директива 2000/60/ЄС Євро-парламенту і Ради ЄС щодо

створення основ для здійснення водної політики на місцевому рівні, також відома як Водна рамкова директива ЄС, набрала чинності для країн ЄС у грудні 2000 р., Директива Ради 91/271 ЄЕС щодо очищення міських стоків, Директива Ради 91/676 ЄЕС щодо охорони вод від забруднення нітратами, що походять від сільськогосподарських джерел.

Основною метою законодавства ЄС у *галузі якості повітря* й моніторингу атмосферних забруднень є поступове скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферу, що могло б забезпечити якісні характеристики повітря, придатні з погляду впливу на здоров'я людини. Тому в законодавстві ЄС визначено стандарти якості повітря, нормативи гранично допустимих викидів із стаціонарних, пересувних джерел, викидів у результаті поводження з речовинами та матеріалами (Директива Ради 96/62/ЄС щодо оцінки та, менеджменту якості атмосферного повітря).

Боротьба з *шумовим забрудненням навколишнього середовища* відповідно до принципу субсидіарності переважно є прерогативою держав-членів, водночас деякі аспекти протишумового захисту належать до компетенції ЄС: шуму автотранспортних засобів і обмеження шумових характеристик побутових приладів, які комерціалізуються в межах спільного ринку ЄС (Директиви Ради 70/157/ЄЕС щодо дозволених рівнів шуму від автотранспортних засобів та систем вихлопу, 86/594/ЄЕС щодо шумових викидів, що спричиняються приладами, які використовуються у домашньому господарстві).

Законодавство ЄС щодо *хімічного та індустріального ризику*, біотехнологій, *єдиної енергетичної політики* спрямовано на забезпечення захисту здоров'я людини та навколишнього середовища одночасно зі створенням умов для ефективного функціонування внутрішнього ринку ЄС, стимулюванням новаторства й конкуренції у відповідних галузях. Директива Європарламенту і Ради 2001/18/ЄС щодо навмисного привнесення в навколишнє середовище генетична модифікованих організмів зумовлена

недопущенням потрапляння в навколишнє середовище чи торгівлю таких організмів без заздалегідь проведеної оцінки екологічних ризиків і дозволу компетентних органів. Єврокомісія

відповідає за інформаційний обмін про генетично модифіковані організми, що здійснюється між державами-членами, за зміст реєстрів генетично модифікованих організмів і територій, де вони запроваджені, відкритих для громадськості.

Великий за обсягом блок законодавства ЄС становлять акти щодо *збереження природи, охорони дикої флори та фауни, щодо відходів і т. ін.*

Головною інституцією, до завдань якої належить розробка проектів правових актів у галузі охорони довкілля та контроль за їх виконанням, є Дирекція ЄС з питань навколишнього середовища – одна із 36-ти дирекцій Єврокомісії.

Крім держав-членів ЄС, які повинні неухильно дотримуватися правових положень актів ЄС, ряд держав Європи, які на сьогодні не є членами ЄС, висловили своє бажання в майбутньому вступити до цього Союзу. Однією з умов прийняття до ЄС нових членів є *адаптація* їх внутрішнього законодавства до права ЄС - процес розробки і прийняття нормативно-правових актів та створення умов для їх належного впровадження і застосування, з метою поступового досягнення повної відповідності права держави з *acquis communautaire* (обов'язковий мінімум законодавства ЄС).

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу розглядається як поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу, на основі *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 р.*

Діяльність України щодо адаптації екологічного законодавства до права навколишнього середовища ЄС зумовили перегляд підходів до правового регулювання охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, зокрема, до організації моніторингу, стандартизації, оцінки впливу на навколишнє середовище, організації екологічного аудиту, створення екологічної мережі. Внесено велику кількість змін до законодавства України з метою наближення його до європейських стандартів, поліпшилось інформаційне та організаційне забезпечення даного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейцев В.І. Екологічне право: Особлива частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: акад. курс / В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, М.В. Краснова та ін.; За ред. В.І. Андрейцева. – К.: Істина, 2001. – 544 с.
2. Андрейцев В.І. Екологічне право. – К.: Вентурі, 1996. – 186 с.
3. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посібн. – К.: Знання-Прес, 2002. – 331 с.
4. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України. – К.: Атіка, 2000. – 216 с.
5. Балюк Г. І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.
6. Бринчук М. М. Комплексность в экологическом праве // Экологическое право. – 2004. – № 6. – С. 19-28.
7. Габитов Р.Х. Воздухоохранное право: ключевые понятия // Экологическое право. – 2004. – № 5. – С. 9-11.
8. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля України: Проблеми теорії, застосування та розвитку кримінального законодавства. – К.: Верховна Рада України. Інститут законодавства, 2002. – 660 с.
9. Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів: Автореф. ... к.ю. н. ... 12.00.06. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2005. – 16 с.
10. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В.К. Попов, А.П. Гетьман, О.В. Разметаєв та ін.; За ред. В.К. Попова, А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2007. – 485 с.
11. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / Г.І. Балюк, М.В. Краснова, Ю.С. Шемшученко та інші; За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: «Юридична думка», 2008. – 856 с.
12. Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; За ред. М. В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
13. Земельний кодекс України: Науково-практичний

коментар [3-є вид., перероб. і доп.] [В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман та ін.]; За ред. В.І. Семчика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 896 с.

14. Кірін Р.С. Поняття надр: еколого-правові аспекти // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2001. – Випуск 44. – С. 47-54.

15. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: 2-ге видання. – К., 2009. – 352 с.

16. Ковтун О.М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – К., 2008. – 16с.

17. Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С.В. Екологічне право: Навчальний посібник: 3-є вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

18. Кудінов В. Правове регулювання охорони земель: стан та перспективи // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 104-107.

19. Лушпаєв С.О. Питання правового регулювання використання атмосферного повітря // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 343-346.

20. Мельничук О.І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини / Мельничук О.І. – К.: Наукова думка, 2008. – 288 с.

21. Попов В., Гетьман А. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу // Право України. – 2000. – № 1. – С. 51-53.

22. Рябець К. Деякі проблеми правового регулювання водокористування // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 2. – С. 92-96.

23. Тихий П. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин // Право України. – 1999. – № 2. – С. 65-69.

24. Хохлова І.В., Шем'яков О.П. Виникнення права надрокористування в Україні // Вісник ХНУВС: Збірник наук. праць. – 2009. – Вип. 44. – С. 430-434.

25. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – 21 с.

26. Мала гірнича енциклопедія: В 3-х т. / За ред. В.С. Білецького. – Дон.: «Донбас», 2004. – 640 с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
4. Лісовий кодекс України в редакції Закону України від 8 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 21. Ст. 170.
5. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» в редакції Закону України від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 252.
6. Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198.
7. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002.– № 14.– Ст. 97.
8. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10.01.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – Ст. 223.
9. Закон України «Про Червону книгу України» від 07.02.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002.– № 30. – Ст. 201.
10. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
11. Закон України «Про екологічну мережу України» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502.
12. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47.– Ст. 405.
13. Закон України «Про мисливське господарство і полювання» від 22.02.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000.– № 12. – Ст. 442.

14. Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – Ст. 435.

15. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796-ІІ // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 16. – Ст. 200.

16. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

17. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 198.

18. Закон України «Про ветеринарну медицину» в редакції Закону України від 16 листопада 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 5-6. – Ст. 53.

19. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

20. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

21. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

22. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37. – Ст. 242.

23. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

24. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 337.

25. Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 248.

26. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

27. Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 144.
28. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
29. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
30. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349
31. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005.– № 32. – Ст. 1918.
32. Закон України «Про карантин рослин» в редакції від 19 січня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 19-20. – Ст. 167.
33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» від 29 серпня 2002р. № 1286 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1692.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ
з дисципліни “Екологічне право”
студентами спеціальності 6.070801 “Екологія та охорона навколишнього
середовища”

Автор:
Відповідальний за випуск
Редактор

Шевченко Лілія Анатоліївна
Яворська Людмила Михайлівна

План 2011, поз _____
Підп. до друку _____ Формат _____
Умов. Др.. арк.. _____ Обл.. – вид. Арк.. _____
Зам. № _____ Тираж _____ прим.

ів – МПС, вул.25 Петровського, 25

*Свідоцтво державного комітету інформаційної політики,
Телебачення та радіомовлення України про суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавництв,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції.*

Серія ДК №407